

RECENZE

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Martin HOLÝ – Tomáš STERNECK – Jan ZELENKA a kol.

Děti a dětství od středověku na práh osvícenství

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav AV ČR 2019, 693 s., ISBN 978-80-7422-675-5 (NLN), ISBN 978-80-7286-333-4 (HÚ).

Rozsáhlá kniha, která završila výzkum realizovaný v projektu podpořeném v GA ČR a která je výsledkem patnáctičlenného autorského kolektivu, vznikla ve spolupráci Historického ústavu AV ČR a Nakladatelství Lidové noviny. V domácí historiografii se jedná v podstatě o první obsáhlý a výpravný pohled na dějiny dětství, resp. postavení a život dětí v předmoderní době. Ač zájem o dílčí témata spojená s dětstvím byl v domácím bádání přítomen v podstatě od 19. století,¹ podstatnější diskuse, které vyvolal v západoevropské historiografii koncept „malého dospělého“ Philippa Arièse již v šedesátých letech minulého století, zde rezonovaly až v posledních zhruba dvou desetiletích.²

Na rozdíl od předchozích pohledů na děti a jejich život v minulosti bylo ambicí autorů nepreferovat tradiční, avšak dílčí témata spojená s „dětskými obyvateli minulosti“ jako byly dětské sňatky, infanticidia, nemanželské děti či otázky spojené se vzděláváním. Jejich snahou bylo podívat se na dětskou problematiku ve středověku a raném novověku komplexně. Chronologicky je koncept knihy vymezen tak, že již nezahrnuje období osvícenství, které přineslo zásadní změny a dopady na společnost, rodinu a tedy i postavení dítěte a jeho výchovu. Tyto změny byly vykročením k moderní době a dle autorů zasluhují samostatný výzkum a zhodnocení. Podobně byly koncipovány i předchozí nečetné konference a výzkumy zaměřené na dětskou problematiku.³ S uvedenou argumentací lze souhlasit, a to ovšem

1 Zmínit lze kulturní historii Zikmunda WINTERA, s nímž je spojen především zájem o dějiny školství a tedy i o děti v rolích žáků a studentů (zejm. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách 15. a 16. století. Kulturně-historický obraz*, Praha 1901). Kulturní historie 19. století odstartovala i zájem folklórní či etnografický (doložit lze bibliografii Českého lidu, viz: Ludvík KUNZ, *Soupis prací Zibrtova Českého lidu, ročník I–XXXII, 1892–1932*, Praha 1960), v první polovině 20. století pak i zájem sociologický a historicko-demografický. K tomu přehledně Milena LENDEROVÁ, *Jak se píše dějiny dětství – příklad francouzské a české historiografie*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Documenta Pragensia XXXI, Praha 2012, s. 21–34.

2 Philipp ARIÈSE, *Dítě a rodinný život za starého režimu (L'Enfant et la vie familiale le sous l'Ancien Régime*, Paris 1960, vyšlo též v angličtině *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, New York: Vintage 1962 a německy *Geschichte der Kindheit*, München 1975).

3 Za podstatné domácí pokusy sumarizovat pohled na historii dětství lze považovat publikaci Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (ed.), *Dítě a dětství napříč staletími*, Pardubice 2003 a výsledek stejno-

v naději, že právě stěžejní osvěcenská doba bude detailněji s akcentem na proměny pohledů na dítě, jeho výchovu a postavení zpracována v budoucnu. Některé pasáže knihy z pera Alice Velkové i její předcházející publikace jsou toho nadějným příslibem.⁴

Koncept knihy stojí v podstatě na dvou nohách. První je opřena o teoretické spisy a normativní prameny, které konstruuji jakousi ideální podobu dětství. Druhá je postavena na výpovědi pramenů, které dokládají reálný život, životní prostor a pozici dětí. Cílem tohoto konceptu bylo oddělení fikce od reality. Onu ideální konstrukci dětství představuje první kapitola, která komentuje normativní názory na postavení chlapců i dívek, přičemž nechýbí interpretace pramenů právní povahy. Následné tři kapitoly se pak věnují reálnému životu a prostředí spojenému s dětmi (rodinné, výchovné/vzdělávací, konfliktní, resp. dítě ohrožující). Tyto kapitoly spojuje členění podle příslušnosti dětí k určitým sociálním vrstvám, která je pro jejich postavení a život determinující (panovnický dvůr, šlechta, města, venkov).

Autorský kolektiv byl složen z historiků a historiček převážně střední generace. O interpretaci různých typů pramenů se postarala Lenka Blechová a Dana Dvořáčková-Malá, která jako jedna z hlavních editorek pokryla i problematiku panovnických rodin, dvorů a další témata spojená s obdobím středověku. Šlechtické prostředí a oblast vzdělávání odkryli Martin Holý a Robert Šimůnek, problematiku související s dětmi ve městech Michaela Antonín-Malaníková a především Tomáš Sterneck. Právní aspekty výchovy a postavení dětí v různých prostředích pojednali Pavla Slavičková a Jan Zelenka, venkovské prostředí pak Alice Velková a Jaroslav Čechura, který se zaměřil též na delikty související s dětmi. Otázky spojené s církevní problematikou ve středověku komentovala Eva Doležalová, na kterou navázala pro pozdější období Kateřina Valentová-Bobková. Nedílnou součástí knihy jsou i pasáže odkazující na hmotnou kulturu spojenou s dětmi, které jsou z pera Mileny Bravermannové, Pavlíný Maškové a Veroniky Pilné.

Svět dětí je dokreslen vloženými texty s bohatou obrazovou výbavou, které se snaží přiblížit pro dětský svět typické sociokulturní jevy či doklady hmotné kultury a každodennosti (hračky, oděv, strava, postavení dítěte v církvi, včetně specifík dětských pohrbů). Škoda, že do autorského kolektivu nebyl přizván zkušený kunsthistorik, který by do interpretace obrazového materiálu a ikonografie dětství mohl vnést i další rozměr. Např. poznatky o ikonografii Kristova dětství, v němž se mnohdy odráží reálný život batolat např.

jmenné konference: Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Documenta Pragensia XXXI, Praha 2012.

- 4 Zájem o tuto přelomovou dobu byl prozatím přednostně zaměřen na venkovské prostředí či na sociálně problematická prostředí: Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, s. 205–227; Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 133–172; Martina HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvěcenství do roku 1914: disciplinace jako součást ochrany dětství*, Pardubice 2012.

ve formě chodítek a dalších pomůcek používaných v běžném životě, opakovaně prezentoval např. Jan Royt.⁵

Zvolený koncept je veden snahou o přehlednost a představení množství dílčích témat a výzkumů čtenářům tak, aby text působil co nejvíce kompaktně a neztratil nit souvislého výkladu. Lze ho považovat za legitimní a promyšlený. Za podstatný a samostatně nijak nekomentovaný považují fakt, že pojednání postavená na normativních pramenech pracují nezřídka s texty zahraniční provenience (např. naučení, zrcadla), recipovanými v Čechách. Prameny právní povahy i většina archivních výzkumů, na nichž jsou založeny jednotlivé kapitoly, souvisí s vývojem na území českého království, resp. habsburské monarchie. Publikace by tedy možná s ohledem na zakotvení v pramenech zasloužila podtitul „v českých zemích,“ ač většinu poznatků můžeme vnímat jako obecně platnou.

Úvodní pasáže knihy nepřekvapují. Autoři se textem Jana Zelenky vyrovnávají se dvěma fenomény, které žádný zájemce o dějiny dětství nemůže obejít. Předně se vyjadřují k polemikám se zmíněným konceptem „malého dospělého“ Philippa Arièse a v návaznosti na něj k interpretaci známého obrazu Pietera Bruegela staršího *Dětské hry*. Při vědomí všech argumentů pro oprávněnost Arièsovi teze konstatují dnes většinově přijímaný názor, že dětství nelze pojímat jako univerzálně platný koncept, ale že je nutné přihlížet k historickému období i k řadě sociálních či etnických faktorů. S touto premisou pak přistupují k výzkumu jednotlivých dílčích témat. Některé kapitoly sumarizují dřívější rozsáhlejší výzkumy (např. Martina Holého ke vzdělávání raně novověké šlechty či Dany Dvořákové-Malé k panovnickým dvorům), některé zpracovávají historické prameny směrem k zájmu o dítě zcela nově.

Poutí dítěte středověkem a raným novověkem byla popsána barvitě, zasazena do kontextů učených spisů (Plútarchův spis *O výchově dětí*) i prvních konkrétních představ o výchově dětí, které přineslo především dílo „Učitele národů“ Jana Amose Komenského. Komentován je vznik pohádek, které jak autoři ukazují, patří do dětského světa od nepaměti. Sledováno je právní postavení dětí, jeho proměny a snahy děti ochránit či naopak z různých důvodů je učinit trestně odpovědnými. Souvisí s tím i disciplinace dětí a tělesné tresty, které byly dlouhá staletí považovány za blahodárné a byly nedílnou součástí výchovy. Pojednávána jsou i témata související s rodičovskou láskou a traumaty, která do životů rodin přinášely četné skony dětí v útlém věku. Ve všech zkoumaných sociálních prostředích je pojednáno o vztazích v rodině, ať již mezi rodiči a dětmi či mezi sourozenci, s poukazem na princip závazné hierarchie a podřízenosti, která umožňovala fungování mnohdy velmi početných rodinných společenství. Komentováno je i rozdílné postavení a úděl chlapců a děvčat s ohledem na jasně dané genderové role v rodině i společnosti, jejichž překročení znamenalo pro okolí škodlivou anomálii.

Výzkum cílil na maximální možné vyčerpání tématu. Důkladný pramenný rozbor ukázal, že kategorii dětství i specifické postavení a roli dětí si společnost uvědomovala a že jednoznačně fungovalo mezigenerační předávání zkušeností a znalostí. To bylo i součástí disciplinace dětí

5 Gertrud SCHILLER, *Ikongraphie der christlichen Kunst: Inkarnation, Kindheit, Taufe, Versuchung, Verklärung, Wirken und Wunder Christi*, Band 1, Gütersloh 1966; Josef FORBESKÝ – Jan ROYT – Mojmir HORYNA, *Pražské Jezulátko*, Praha 1992.

napříč společenskými vrstvami, která směřovala především k přípravě na převzetí rolí a profesí po rodičích. V tomto smyslu je podle závěrů knihy „malý dospělý“ v dějinách přítomen. Autoři se v rámci formulace těchto závěrů vrací na samý počátek svých badatelských východisek, aby konstatovali, že stavět knihu primárně na polemice s dílem Philippa Arièse, by bylo bývalo kontraproduktivní a že jimi zvolený koncept přinesl nejen odpovědi, ale i otázky, které stojí za další výzkum, někdy možná spíše za „nové čtení starých pramenů“.

Kniha disponuje rozsáhlým kritickým aparátem, opřeným o široké spektrum různorodých vydaných pramenů i archiválií ze šlechtických i městských archivů. Připojen je i rozsáhlý seznam literatury a pro orientaci čtenářů též jmenný a místní rejstřík. Ocenit je nutné i nashromáždění velkého množství obrazového materiálu, který dokumentuje či dokresluje život dětí ve středověku a raném novověku. Rozsáhlý publikační počín lze jednoznačně přivítat. S ohledem na obsáhlý kritický aparát i promyšlený koncept bude jistě nacházet čtenáře mezi odbornou veřejností. Zájem ale může vyvolat i v širším laickém publiku, a to díky své čtivosti a mnohdy velmi zajímavým a barvitě vyličeným příběhům konkrétních dětí a jejich rodičů, které jsou v knize přítomny.

Michaela Hrubá

Stefan SAMERSKI (Hg.)

Wenzel. Protagonist der böhmischen Erinnerungskultur

Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh 2019, VIII + 329 s., ISBN 978-3-506-78533-6.

Zatímco sborník z pražské konference o sv. Václavu, konané při příležitosti 1100. jubilea světcových narozenin v listopadu 2008,¹ vyšel už před deseti léty, na sborník z obdobné konference konané v Lipsku v březnu 2008 přišla řada až nyní. Lipskou konferenci pořádalo tamní *Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas* (GWZO) pod egidou Stefana Samerského, který se také ujal publikace recenzovaného sborníku. Stefan Samerski, autor vynikající knihy o kanonizacích v 18. a 19. století,² připravil v GWZO ještě jeden sborník, resp. kolektivní monografii o českých patronech v širokém záběru od Cyrila a Metoděje, přes Václava, Anežku, Husa až k Norbertovi a Josefovi, pěstounu Páně (ten se stal českým patronem teprve v roce 1654 na přání Ferdinanda III.).³ Stejně jako Václav v zde recenzovaném sborníku, jsou i v této monografii světci představeni jako *Errinerungsfiguren*, přičemž kapitolu o Václavovi napsal sám Samerski.⁴

Po stručném představení sborníku z pera editora následuje teoretizující příspěvek Thomase Wünsche o kultuře paměti a jejím působení prostřednictvím náboženských postav

1 Petr KUBÍN (ed.), *Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, Praha 2010.

2 Stefan SAMERSKI, *„Wie im Himmel, so auf Erden“? Selig- und Heiligsprechung in der Katholischen Kirche 1740 bis 1870*, Stuttgart 2002.

3 *Die Landespatrone der böhmischen Länder. Geschichte – Verehrung – Gegenwart*, ed. Stefan Samerski, Paderborn 2009. Jednotlivé příspěvky mají ovšem velmi rozdílnou úroveň.

4 *Ibidem*, s. 243–262.

(*Religiöse Figuren in der Erinnerungskultur. Begriffe und Perspektiven*). Jde o upravenou studii publikovanou původně ve sborníku věnovanému roku 2013 pamětové kultuře.⁵ Wunsch vychází očekávatelně z francouzské historiografie a jejího pojmosloví. Knihy Pierra Nory *Les lieux de mémoire* mají v německé produkci svůj pandán jako *Deutsche Erinnerungsorte* od Etienna François a Hagena Schulze, o který se Wunsch také opírá.⁶ Čtenáře poněkud zarazí, že Wunsch řadí Čechy, včetně Václava, do východní Evropy, ač jsme s Němci po staletí sdíleli společný prostor jedné Svaté říše římské.

První část sborníku je nazvána *Zemský patron ve středověku*. První příspěvek pochází od zkušeného badatele o českém středověku, Franze Machilka z Bamberku. Machilek je jedním z posledních německých historiků, kteří čtou českou literaturu. To se samozřejmě projevuje na vysoké kvalitě jeho článku *Böhmens Landespatrone im Mittelalter* (s. 27–97). Jde o přehlednou studii o vývoji sboru českých zemských patronů od počátků v 10. století až po konec středověku, opatřenou hojnými bibliografickými odkazy. Navazuje tak fakticky na starší studii Václava Ryneše z roku 1973.⁷ Machilkova studie hned zkraje poukazuje na poněkud nedbalou úpravu sborníku – v první poznámce je totiž výčet zkratk, který by správně měl být až v závěru celé knihy společný pro všechny příspěvky.

Jinak ale jde o skvělou stať, ke které připojuji jen pár připomínek pro úplnost. Přestože je bibliografie dovedena do současnosti, tedy k datu odevzdání do tisku (2017/18), schází tu na příslušném místě odkaz na studii k prokopské hagiografii (z roku 2016), kde je představena teze, že Prokopův legendární životopis je pouhou literární fikcí, stejně tak i jeho údajná papežská kanonizace z roku 1204.⁸ Obdobně schází i studie o počátcích anežské hagiografie (z roku 2015), v níž je vznik původní legendy *Candor lucis eterne* posunut do doby záhy po Anežčině smrti († 1282), stejně tak i první (neuskutečněný) pokus o její kanonizaci, za jehož hybatele lze považovat minoritského provinciála Mikuláše Morava.⁹

Také nelze sv. Zdislavu jednoduše označit za dominikánskou terciářku, jak tvrdí Machilek (s. 52), protože k tomu nejsou žádné doklady. Zdeněk Kalista to sice připouštěl, ale může jít o mýlku stejně, jako tomu bylo v případě jejího údajného vstupu do prvního řádu dominikánek.¹⁰ To se mylně tradovalo od časů pražského arcibiskupa Berky z Dubé (1592–1606), stejně jako údajná přináležitost Zdislavy k jeho rodu. Také nelze plně souhlasit s představou imaginárního kříže v pražské katedrále, kde prý hroby Víta, Václava,

5 *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff*, ed. Joachim Bahlcke u.a., Berlin 2013, s. XV–XXXIII.

6 *Deutsche Erinnerungsorte* 1–3, ed. Etienne François – Hagen Schulze, München 2001.

7 Václav RYNEŠ, *Ochránci pražského kostela a české země*, in: Tisíc let pražského biskupství 973–1973, ed. Jaroslav Kadlec, Praha 1973 s. 79–124.

8 Petr KUBÍN, *Saint Procopius of Sázava between a Reality and a Fiction*, Revue Mabillon 88, 2016, s. 49–81.

9 TÝŽ, *The Earliest Hagiography of St Agnes of Bohemia († 1282)*, Hagiographica 22, 2015, s. 265–290.

10 Zdeněk KALISTA, *Blahoslavená Zdislava z Lemberka. Listy z dějin české gotiky*, Řím 1969 (napsáno v roce 1951), s. 216–217; Jaroslav MACEK, *Blahoslavená Zdislava, dominikánský klášter v Podještědí a úcta bl. Zdislavy*, in: Sborník ke svatořečení paní Zdislavy z Lemberka, Praha 1995, s. 89–98.

Vojtěcha a Zikmunda tvoří kříž, v jehož průsečíku se nalézalo mauzoleum Karla IV. (s. 78).¹¹ Tato teze vychází z umělecko-historické literatury (Jaromír Homolka),¹² ale při pohledu na půdorys katedrály je zřejmé, že takový kříž by měl jednak hodně šikmé břevno a nadto si smysluplné umístění hrobů jednotlivých světců samozřejmě žádalo jejich navzájem odlehle umístění.

Drobné nepřesnosti jsou v Machilkově textu také ve vztahu k počátku kultu sv. Vojtěcha (s. 59). Světcův kostel nestál na ostrově Reichenau v Oberzell, ale poblíž Mittelzell, kde jsou dodnes v soukromé zahradě k vidění zbytky kostelní zdi. Rovněž v Apeninách se nejedná o dva kostely sv. Vojtěcha založené Otou III., jeden v Cicerara a druhý v Affile, jak se mylně domnívá Machilek. Ve skutečnosti jde o jeden kostel, který stál (v 16. století byl zbořen) na místě zvaném Cicerara nad dodnes dochovanou antickou cisternou ve vsi Affile u Subiaca v Sabinských horách.¹³ Jde o památné benediktinské místo, protože podle Dialogů sv. Řehoře tu měl sv. Benedikt učinit svůj první zázrak.¹⁴ Rovněž identifikace soch na jižní stěně kostela sv. Jakuba ve stejnojmenné vsi u Kutné Hory jako českých patronů včetně Václava (s. 70) je pouhou nepodloženou spekulací, byť se běžně objevuje i v odborné literatuře.¹⁵

Následný příspěvek z pera Františka Šmahela o kultu sv. Václava v husitských Čechách (*Die Verehrung des hl. Wenzel im hussitischen Böhmen*) je německým překladem článku, který vyšel v českém svatováclavském sborníku z roku 2010. V české verzi je to uvedeno, v německé nikoli.¹⁶ Šmahel začíná v době Karla IV. a končí v době jagellonské. Více k této bezvadné studii netřeba říct, protože už byla mnohokrát recenzována spolu s celým sborníkem.

11 Ostatně hrob Karla IV. byl umístěn ve skutečnosti jinde. U oltáře Panny Marie, tedy na pomyslném křížení os, byl pouze panovníkův kenotaf. Viz Klára BENEŠOVSKÁ, *Ideál a skutečnost. Historické a badatelské peripetie kolem královského pohřebiště v Katedrále sv. Víta v Praze v době Lucemburků*, in: *Epigraphica & Sepulcralia I*, edd. Dalibor Prix – Jiří Roháček, Praha 2005, s. 19–48.

12 Autorem této myšlenky je Jaromír HOMOLKA, *Ikonografie katedrály sv. Víta v Praze*, *Umění* 26, 1978, s. 564–575, zde s. 565; TÝŽ, *Zu den ikonographischen Programmen Karls IV.*, in: *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400: europäische Kunst unter den Luxemburgern 2*, ed. Anton Legner, Köln 1978, s. 607–618. Pak znovu Jiří KUTHAN – Jan ROYT, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha*, Praha 2011, s. 64.

13 K tomu detailně Petr KUBÍN, *Die Bemühungen Otto III. um die Einsetzung eines Heiligenkultes für Bischof Adalbert von Prag für Bischof Adalbert von Prag († 997)*, in: Ivan Hlaváček – Alexander Patschowsky (edd.), *Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit (= Vorträge und Forschungen 74)*, Ostfildern 2011, s. 317–340.

14 Gregoire Le Grand, *Dialogues II (= Sources chrétiennes 260)*, ed. Adalbert de Vogüé, Paris 1979, 2, 1, s. 129–131.

15 Tak to má např. Jan ROYT, *Ikonografie sv. Prokopa*, in: *Colloquia mediaevalia Pragensia 3 (= Historica monastica 1)*, ed. Dušan Foltýn – Kateřina Charvátová – Petr Sommer, Praha 2005, s. 195–212.

16 František ŠMAHEL, *Úcta k svatému Václavu v husitských Čechách*, in: P. Kubín (ed.), *Svatý Václav*, s. 281–299.

Druhý oddíl (*Frühneuzeitliche Neupositionierungen*) otevírá příspěvek Jiřího Mikulce, podobným textem přispěl do zmíněného svatováclavského sborníku, ale tehdy byla to stať zaměřená úzce na barokní svatováclavská bratrstva.¹⁷ V recenzované publikaci má studii se širším záběrem: *Wenzel: ein mittelalterlicher Heiliger in der Gesellschaft der frühen Neuzeit*. Autor se v ní zabývá otázkou, jak postava svatého Václava rezonovala v české raně novověké společnosti a jakým způsobem se k ní mohly vztahovat jednotlivé společenské vrstvy. Světec mohl být pro vzdělance postavou, dávající ukotvení v české minulosti a tradici, naopak širokým vrstvám byl zastáncem a ochráncem před různými nebezpečími.

Tematicky podobný je článek pařížské badatelky, specializující se na české dějiny raného novověku, Marie-Elizabeth Ducreux: *Salve decus Bohemiae: Ruhm und Verehrung des hl. Wenzel im 17. Jahrhundert*. Všimá si zejména oficiální podpory svatováclavského kultu ze strany Českého království a připomíná žádost pražského arcibiskupa Sobka z roku 1669 na římské kongregaci obřadů o zařazení václavského oficia do římského breviáře, jakož i nařízení papeže Benedikta XIII. ze 14. března 1729 o povinném slavení svátku sv. Václava v celé církvi (s. 143). Škoda, že neodkazuje na detailní studii k tomuto tématu spolu s edicí příslušných dokumentů z archivu kongregace pro svatořečení.¹⁸ Ducreux vysvětluje, že Václav a další čeští světci měli po Bílé hoře pomoci dokončit rekatolizaci českého národa, který byl nyní osvobozen od husitského kacířství. I Habsburci se tehdy jako čeští králové hlásili k dědictví sv. Václava s tím, že v jejich žilách koluje Václavova krev.

Třetí oddíl sborníku, *Wenzel in Nationalkonflikt*, otevírá studie Jaroslava Šebka *Der hl. Wenzel und die mentalen und gesellschaftlichen Veränderungen in den böhmischen Ländern der modernen Zeit*. Šebek začíná v 19. století a končí listopadem 1989. Navazuje na svoji studii pro svatováclavský sborník z roku 2010, kde ale pojednal pouze o období první republiky a protektorátu.¹⁹ Ukazuje, jaký význam měla svatováclavská tradice v moderních českých dějinách, za rostoucího národního sebevědomí Čechů na konci monarchie, v meziválečném období, i za komunismu. Drobná stať z pera Ondřeje Bastla *Die Prager Wenzelsfeiern 1929* se opírá především o knihu Petra Placáka o svatováclavském milénium.²⁰

Ve čtvrtém oddílu: *Polyzentrik der Erinnerungskultur nach dem Zweiten Weltkrieg* přichází konečně ke slovu hlavní zájem editora, tedy Václav jako memoriální postava. Spíše politologický než historiografický příspěvek Stefana Samerského *Ein namenloser Feiertag: der 28. September im staatlichen Gedenken Tschechiens* se zabývá paradoxy václavského

17 Jiří MIKULEC, *Kult svatého Václava a barokní náboženská bratrstva v Čechách*, in: P. Kubín (ed.), *Svatý Václav*, s. 363–376.

18 Petr KUBÍN, *Dodatečná kanonizace svatého Václava v baroku?*, in: Sborník Katolické teologické fakulty 6, edd. Mlada Mikulicová – Petr Kubín, Praha 2004, s. 184–221; Petr KUBÍN, *Eine zusätzliche Kanonisation des Hl. Wenzels im Barock?*, *Jahrbuch für fränkische Landesforschung* 2005, 65, s. 37–57.

19 Jaroslav ŠEBEK, *Svatováclavská tradice za první republiky a během nacistické okupace*, in: P. Kubín (ed.), *Svatý Václav*, s. 429–439.

20 Petr PLACÁK, *Svatováclavské milénium. Češi, Němci a Slováci v roce 1929*, Praha 2002.

kultu. Vychází z diskuse, která se rozpoutala kolem zavedení „václavského“ státního svátku v roce 2000: Byl sv. Václav zakladatelem českého státu, nebo kolaborantem s německou říší?

Studie z pera profesionální překladatelky Veroniky Sisky se drží podobných rozporů jako Samerski. Pod názvem *Das Staatsymbol im Karneval. Darstellung Wenzels in der Kunst der 1990er Jahre* rozebírá podle ní karnevalový přístup Čechů ke svému hlavnímu patronu, a to na základě dvou uměleckých performací. Jednou je socha Davida Černého *Kůň* z roku 1999, vystavená v pasáži paláce Lucerna na Václavském náměstí, druhou je komedie *Blanik. Jevištní podoba českého mýtu* divadla Jára Cimrmana z roku 1990. Výsledkem je zjištění, že Češi nemají rádi patos a monumentalitu, a že jim není nic svaté. Pozitivně viděno, neberou se moc vážně.

Tobias Weger se pak zabývá obrazem Václava v sudetoněmeckém tisku v době od druhé světové války do současnosti (*Zwischen „Anschluss“, Westorientierung und „Deutschfreundlichkeit“: Wenzel in der sudetendeutschen Publizistik seit 1945*). Autor začíná nacistickou ideologií, která představila Václava jako prvního českého služebníka říše. Po válce byl Václav v sudetoněmeckém tisku prezentován jako kníže, který otočil Čechy na Západ, tj. k západní kultuře, a nakonec v současnosti (ústý Bernda Posselta) jako společný předchůdce Čechů a sudetských Němců.

Poslední, pátý oddíl sborníku představuje Václava v umění (*Verdichtete Symbolik in Musik und Kunst*). Autorem první studie (*Musik um den hl. Wenzel: ein Thema voller Rätsel*) je ostravský musikolog Viktor Velek. Ten také přispěl do sborníku z r. 2010, tam však se soustředil jen svatováclavskou hudbu za první světové války. Zde zvolil téma mnohem širší, a sice od počátků václavské hudby v podobě svatováclavského chorálu, přes baroko, 19. století až do doby moderny. Právě v tomto širším horizontu bylo možné lépe postihnout kontinuitu (i diskontinuitu) svatováclavské hudební tradice v kontextu hudebních a společenských proměn. Autor ve své zásadní studii předkládá spoustu zajímavých postřehů ale i otazníků.

Text Marca Bogadeho *Der hl. Wenzel an der Goldenen Straße vom 14. bis 16. Jahrhundert. Ikonografie und Kunsthistoriografie* sleduje zobrazování Václava na Zlaté cestě v pozdním středověku, tedy době, kdy byl jeho kult na vrcholu.²¹ Zlatou cestu však autor nechápe pouze jako obchodní spojnici mezi Norimberkem a Prahou, ale vůbec oblast tzv. Nových Čech, budovaných Karlem IV. na západ od českých hranic. Některá zde uvedená díla jsou notoricky známá, jiná se v kontextu svatováclavské ikonografie objevují nově (či staronově). Ikonografické ztotožnění těchto artefaktů se svatým Václavem je ale sporné, jako například v případě sochy v Bodemuseum v Berlíně (s. 282).

Studie Karla Otavského o svatováclavské koruně (*Die Wenzelskrone – ihre Form und Funktionen*) je jen lehce upravený text ze svatováclavského sborníku z roku 2010, není tedy třeba ho zde blíže znovu probírat.²² Konečně poslední stručná stať Petra Chotěbora (*Die Kronkammer im Veitsdom auf der Prager Burg*) znalecky popisuje stavbu svatovítské

21 Je to vlastně pandán ke článkům Aleše Mudry (*Královské atributy ve středověké ikonografii svatého Václava*, s. 329–344) a Michaely Otové (*Zobrazení svatého Václava za vlády Jagelonců v českých zemích*, s. 345–362) ve svatováclavském sborníku z roku 2010.

22 Karel OTAVSKÝ, *Svatováclavská koruna a její funkce*, in: P. Kubín (ed.), *Svatý Václav*, s. 253–266.

katedrály a historický vývoj korunovační komory, která svým umístěním i ideovou náplní úzce souvisí se svatováclavským kultem.

Sborník je na závěr opatřen seznamem autorů a místním rejstříkem. Obrazová příloha doprovází jen články V. Sisky, M. Bogadeho a K. Otavského. Ač trvalo dlouhých jedenáct let, než sborník z konference vyšel, je dobře, že se tak stalo. Řada příspěvků je cenných zejména pro zahraniční badatele a vhodně doplňuje to, co už dříve vyšlo na české straně. Přes drobné nedostatky je vítaným pokračováním svatováclavských studií.

Petr Kubín

Marianne SÁGHY – Robert C. OUSTERHOUT (eds.)

***Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory,
Healing and Salvation in Komnenian Constantinople***

Budapest – New York, Central European University Press 2019, 348 s.,
ISBN 978-9633862957.

Zborník štúdií je zameraný predovšetkým na osobnosť príslušníčky arpádovskej dynastie Pirošky (cca 1088-1134), ktorá je známa pod svojim gréckym menom Irena ako manželka neskoršieho byzantského cisára Jána II. Komnena. Práca si najmä všima konštantínopolský kláštor Pantokrator, ktorý založil tento cisársky pár. Zostavovateľmi práce je maďarská cirkevná historička Marianne Sághy a najmä americký byzantológ Robert C. Oustherhout. Zborník vychádza v prvom rade z medzinárodnej konferencie *Piroska and the Pantokrator*, ktorá sa uskutočnila v roku 2015 na pôde CEU. Celkovo sa jedná o 13 štúdií, bohato doplnených o obrazové či mapové prílohy.

Ako však Marianne Sághy konštatuje v úvode, Piroške i kláštoru Pantokrator bola už v minulosti venovaná pozornosť. Väčšinou však išlo o staršie maďarské práce (predovšetkým Gyula Moravcsik) či štúdie zamerané parciálne na problematiku spojenú s dotknutým kláštorom. I preto sa autori štúdií podujali vniesť nové svetlo na danú problematiku. Dôraz je kladený na Piroškin uhorský pôvod a jej kultúrne dedičstvo. Možno len súhlasiť s M. Sághy, že Uhorsko nebolo krajinou medzi Východom a Západom, ale práve krajinou, kde sa tieto svety stretávali a spojovali. I to práve vidieť na Piroškinom sobáši s byzantským dedičom, pretože sa jednalo o prvú cudzinku (pre byzantského človeka) z kresťanského Západu, ktorá sa vydala za príslušníka a najmä dediča byzantského trónu.

Čitateľom sa tak dostáva do rúk práca vo svetovom jazyku, ktorá mapuje Piroškinu domovskú krajinu (s prihliadnutím i na grécke kláštory v Uhorsku) až po epitafy od byzantských vzdelancov, ktoré vznikli po jej predčasnej smrti v čase zlatého komnenovského veku. Dôraz je tiež významne kladený na dobový kontext. Či už to bola spomenutá jednota medzi Východom a Západom, kult Bohorodičky kľúčový pre Uhorsko i Byzanciu, vplyv gréckych kláštorov v Uhorsku a s tým úzko spojená kultúrna výmena v umení a architektúre. Marianne Sághy v úvode oboznamuje čitateľa s krátkym obsahom štúdií, pričom sa prevažne jedná o interdisciplinárne príspevky.

Prvá štúdia si kladie za cieľ ilustrovať možný byzantský vplyv na Pirošku ešte v Uhorsku. Marianne Sághy na tomto priestore rozoberá grécke kláštory v Uhorsku.

Pozornosť je venovaná najmä kláštoru Veszprémvölgy. Ten bol podľa všetkého významnou kráľovskou fundáciou a práve tu mohla Piroška, dcéra kráľa Ladislava I., získať vzdelanie. Autorka si všíma i samotné meno neskoršej byzantskej cisárovnej. Pôvod tohto mena nie je jasný, no môže byť pochádzať z maďarského termínu *piros* (adj. červený), prípadne od rímskej svätice menom Priska. Piroška prežila svoje detstvo v Uhorsku na konci 11. storočia, kedy vedľa seba koexistovali benediktínske kláštory s klášťormi gréckeho rítu. Piroška teda mohla získať znalosť gréčtiny už v Uhorsku. Samotný kláštor Veszprémvölgy zasvätený Bohorodičke, je nepochybne zaujímavý i vďaka svojej zakladacej listine, ktorú po grécky vydal prvý uhorský kráľ Štefan.

Tu možno čiastočne oponovať tvrdeniu M. Sággy, že Štefanova listina je najstaršou uhorskou zachovanou listinou. Listinou však nie, ale len listinným textom.¹ Tento grécky text sa zachoval v hodnovernej kópii z roku 1109, resp. časť gréckej listiny bola vtedy preložená do latinčiny. Okolnosti založenia kláštora nie sú z týchto listinných textov vôbec zrejmé. Historici väčšinou jeho vznik kladú na prelom 10. a 11. storočia. Latinská listina hovorí i tom, že gréčtina bola použitá „kvôli jazyku fundátora“, čo dodnes medzi historikmi vyvoláva otázky. Predmetným fundátorom bol veľmi pravdepodobne grécky metropolita Uhorska, ako sa domnieva autorka. M. Sággy podotýka, že grécki cirkevní predstavitelia sa do Uhorska mohli dostať i z južnej Itálie, napríklad aj v sprievode normanskej princeznej, ktorá sa vydala za kráľa Kolomana.

Uhorská cirkevná organizácia sa však začala vyvíjať až po eliminovaní pohanského odboja vedeného vojvodom Kopáňom v roku 997 (M. Sággy nesprávne kladie do roku 1009) neďaleko Veszprému.² Autorka sa však mohla zastaviť i pri mene tohto kľúčového uhorského hradu. Už v 11. storočí tu stála rotunda svätého Juraja a autorka hovorí, o tom že táto rotunda bola postavená na uchovávanie relikvií svätého Juraja, ktoré uhorský kráľ Štefan získal ako dar od byzantského cisára Basila II. pred rokom 1018 za vojenskú pomoc proti Bulharom. Prameň o týchto relikviách žiaľ autorka necituje, no jedná sa o text známy ako *Založenie kostola svätého Albana v Namure* z konca 11. storočia.³ Text však relikvie vo Veszpréme nezmiňuje a predmetná rotunda môže mať svoj pôvod i v 9. či 10. storočí.⁴

Autorka spomína i ďalšie kláštory, ktoré mohli byť východného rázu či ovplyvnené východnou spiritualitou. Medzi nimi i kláštor svätého Mórica v Bákonybéli, ktorý založil kráľ Štefan v roku 1018 v spojitosti s pôsobením sv. Güntera (Vintířa). Na tomto priestore (s.19) hovorí o Günterovej znalosti gréčtiny (cituje chorvátsku historičku Marinu Miladinov) či zakladaní komunít východného typu (bez zdroja). Spájanie Güntera

1 Za najstaršiu uhorskú listinu zachovanú v origináli sa pokladá zakladacia listina kláštora svätého Aniána v Tihany, ktorú vydal Ondrej I. v roku 1055. György GYÖRFFY ed., *Diplomata Hungariae Antiquissima I.*, Budapest 1992, č. 43/1, s. 145–152.

2 Ján STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*, Bratislava 2016, s. 318, 328–331.

3 *Fundatio ecclesiae sancti Albani Namucensis*, in Albinus Franciscus Gombos ed. *Catalogus fontium historiae Hungariae*, tomus II, Budapestini MCMXXXVII, s. 969–970.

4 Ján STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. II. vydanie, Bratislava 2016, s. 175–177.

s východným eremitizmom, je však rozhodne nesprávne a Sághy mohla radšej vychádzať z prác Petra Kubína, ktorý sa Günterom/Vintířom už podrobne zaoberal.⁵ Autorka sa domnieva, že z dielne kláštora Veszprémvölgy mohol pochádzať aj uhorský korunovačný plášť (pôvodne omšové rúcho) a aj mešec na mince s nápisom v cyrilike, menej známy artefakt arpádovského Uhorska, ktorý by si určite zaslúžil viac pozornosti.

Na ďalšom priestore autorka spomína ďalšie grécke kláštory v Uhorsku. Čitateľa znalého problematiky určite zarazí, že v tomto zozname (s. 25) nájde i Zoborský kláštor svätého Hypolita. Hoci tu autorka neuvádza žiadny zdroj, predpokladáme, že opäť vychádza z práce Mariny Miladinov, ktorá aplikovala orientálne prvky eremitizmu zoborského mnícha svätého Svorada (z jeho legendy) na celý Zoborský konvent.⁶ Prameňov k Zoborskému kláštoru v 11. storočí je naozaj veľmi málo, ale slovenskí historici v súčasnej dobe nepochybujú, že tento kláštor patrilo od svojich počiatkoch k benediktínskej reholi s prípadným napojením na kláštor Sankt Pölten.⁷ Takisto Zobor k benediktínom priradila i maďarská cirkevná historička Beatrix Romhányi.⁸

Zaujímavá domnienka sa vynára aj v spojitosti s lokalitou Tihany, kde Ondrej I. v roku 1055 založil benediktínsky kláštor zasvätený orleánskému patrónovi Anianovi. Pôvodne toponymum Tihany (v zakladacej listine ako *Tichon*) môže pochádzať od cyperského svätca Tychona. Veľmi významným kláštorom východného rítu bol i kláštor svätého Demetera v starobyľom Sirmiu (Sremska Mitrovica). V Uhorsku sa však vyskytol i raritný prípad, ktorý autorka nespomenula. Jedná sa kolegiátnu kapitolu Božej Múdrosti v Titeli (dnes Srbsko) z konca 11. storočia. Táto cirkevná inštitúcia teda pravdepodobne prevzala patrocinium staršej byzantskej sakrálnej stavby.⁹ Prílohou tejto štúdie tvorí grécky a latinský text zakladacej listiny kláštora Veszprémvölgy.

Nasledujúci príspevok, ktorého autorom je historik Béla Zsolt Szakács, si všima umenie a architektúru v Uhorsku okolo roku 1100 a teda v čase Piroškinho detstva, ktoré strávila pod kuratelou svojho bratranca kráľa Kolomana. Szakács si všima najmä zmeny v architektúre a sakrálnom umení na konci 11. storočia v kontexte uhorských politických dejín. Viaceré katedrály prešli architektonickými zmenami, to bol zrejme i prípad Nitry, Pátkostolia, Vacova či Jágru. V prípade viacerých uhorských katedrál situáciu sťažuje deštrukcia počas osmanskej expanzie či niekedy i neskoršie barokové prestavby. Zmeny či reformy v cirkvi v 11. storočí mali dopad i na umenie. Autor hovorí o možnom vplyve

5 Petr KUBÍN, *Svatý Vintíř. Poustevník, kolonizátor a diplomat*, Praha 2016.

6 Marina MILADINOV, *Margins of Solitude. Eremitism in Central Europe between East and West*, Zagreb 2008, s. 117–127.

7 Richard MARSINA, *Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore. Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť*, in: Miloš Marek – Zuzana Lopatková (eds.), *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava – Krakov 2012, s. 19–31; Bibiana POMFYOVÁ a kol. *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*, 1. zväzok, Bratislava 2015, s. 134–137.

8 Beatrix F. ROMHÁNYI, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Budapest 2008, s. 110.

9 K tomu najmä Gábor THOROCZKAY, *A Szent Bölcsesség egyháza. A Titeli társaskáptalan története a kezdetektől a XIV. század közepéig*, in: Fons, vol. 21, 2014, s. 331–350.

gregoriánskych reforiem na fresky. Ako príklad využíva fresky kostola svätého Juraja v Kostolanoch pod Tríbečom, ktoré môžu odrážať isté aktuálne trendy z poslednej štvrtiny 11. storočia, hoci pritom reflektujú i staršie tradície.

Za najvýznamnejší predmet byzantského umenia však možno považovať spodnú časť uhorskej koruny (*corona graeca*). Čitateľ sa dozvie, že pôvodne mohlo ísť o ženský diadém, ktorý bol darom byzantského cisára Michala VIII. pre manželku uhorského kráľa Gejzu (1074–1077), ktorá taktiež pochádzala z Byzancie. Až v období kráľa Kolomana (1095–1116) došlo k vytvoreniu koruny tak ako ju poznáme dnes, pridaním tzv. latinskej koruny ku gréckej. Latinská koruna (resp. jej emailové platničky) bola pravdepodobne vytvorená v Uhorsku už za čias Štefana I. Autor záverom konštatuje, že Piroška napokon po svojom odchode do Konštantínopolu nemohla považovať byzantské umenie a architektúru za cudzie.

Štúdiá Attilu Barány sa venuje politickým okolnostiam sobášu Pirošky a Jána Komnena. Začiatok 12. storočia bol veľmi turbulentným obdobím, kedy o svoje záujmy v Stredomorí či na Balkáne zápasili Byzancia, Uhorsko, Benátky i Normani. Barány rozoberá, kedy sa mohol udiat Piroškin sobáš s Jánom (zrejme v januári 1106), pretože táto udalosť nie je dokumentovaná v prameňoch. Bolo to v čase veľmi krátko po Kolomanovej invázii do Dalmácie, ktorá mohla mať istý dopad uhorsko-byzantskú alianciu. V historiografii existujú dve rozličné perspektívy vtedajšej uhorskej politiky: pronormanská a proti nej stojaca probyzantská. Autor príspevku sa domnieva, že situácia nebola taká jednoznačná. Barány konštatuje, že ani Kolomanov sobáš s dcérou Rogera I. a ani invázia do Dalmácie neboli namierené voči Byzancii. Normani totiž v tomto čase nepredstavovali jednotnú politickú silu. Následný sobáš Pirošky a Jána Komnena tak do istej miery potvrdil Kolomanovu vládu v Dalmácii. V tomto kontexte je nepochybne zaujímavá relácia kronikára Šimona z Kézy (z konca 13. storočia) o uhorskej vojenskej výprave do Apúlie v rámci uhorsko-benátsko-byzantskej aliance. Barány tu hovorí, že nejde o kronikársku fikciu, ale o reláciu, ktorá má pravdivé jadro. Mier s Normanmi bol uzavretý v roku 1108, kde silne rezonovalo aj uhorsko-byzantské dynastické prepojenie.

Michael Jeffreys v nasledovnej štúdii načrtáva vnútrodynastickú situáciu Komnenovcov a zároveň komparuje ženy tejto dynastie. Manželky Komnenovcov nestáli iba v tieni svojich silnejších manželov, Piroška nebola výnimkou. Jeffreys hodnotí založenie kláštora Pantokrator ako Piroškin najvýznamnejší čin. Pri tomto kláštore sa vynára viacero otázok. Je zrejmé, že došlo aj k stavebným úpravám pôvodnej stavby. Z pôvodného kostola sa nakoniec stal veľkolepý sakrálno-memoriálny komplex Komnenovcov. Autor príspevku sa zamýšľa i nad tým, že Piroška ako fundátorka mohla priniesť i uhorské prvky do kláštora Pantokrator v čase jeho výstavby. Piroška, od roku 1118 byzantská cisárovná, bola veľmi pravdepodobne dobre informovaná o uhorských záležitostiach. Jej bratranec, knieža Almóš totiž navštívil Konštantínopol v roku 1107 a taktiež v roku 1126, nasledovný rok tu i zomrel.

Roberta Franchi v ďalšej štúdii hodnotí komnenovské cisárovné. Autorka načrtáva i systém, ktorý zaviedol Alexios I. Komnenos, ktorý spočíval v povýšení resp. vyňatí cisárskej rodiny z byzantskej spoločnosti. Ženské príslušníčky tejto dynastie zaujímali vždy významné miesto. Dôkazom toho je i Anna Komnena, Alexiova dcéra, ktorá súperila o cisársku moc so svojim bratom Jánom. Piroškin príchod do Byzancie predstavuje istý zlom. Práve ona

bola prvou byzantskou princeznou z cudziny. Ako Franchi líči, jej manželstvo bolo plné lásky a oddanosti rodine a viery. Stala sa tak ideálom byzantskej cisárovnej.

Maximilian Lau v krátkosti hodnotí súdobé vnímanie Pirošky v kontexte politických dejín. Zaujímavé sú nepochybne okolnosti uhorsko-byzantských konfliktov v prvých desaťročiach 12. storočia. Pod byzantský vplyv sa dostalo i Dukljanske kráľovstvo Srbov, podobná situácia hrozila aj Uhorsku. Lau pozornosť venuje i druhému príchodu uhorského kniežaťa Almóša do Konštantínopolu (okolo roku 1126). Čitateľ tu narazí i na pasáže z Viedenskej obrázkovej kroniky, ktorá referuje o konflikte, ktorý viedol uhorský kráľ Štefan II. s byzantským cisárom Jánom, Piroškiním manželom.

Christopher Mielke približuje Pirošku vo vizuálnom stvárnení. Zachovalo sa niekoľko jej podobizní. Jedna z najznámejších je freska v chráme Božej Múdrosti (Hagia Sophia) v dnešnom Istanbule. Práve táto freska niektorými svojimi prvkami naznačuje cudzí pôvod byzantskej cisárovnej. Okrem fresiek sa zachovalo aj niekoľko olovených pečatí či rukopisov (napr. Tetraevangelion vo Vatikánskej knižnici). Autor na tomto priestore hovorí aj o Pala d'Oro, retábli v bazilike svätého Marka v Benátkach. Podľa neskoršieho svedectva, emaily z hornej časti pochádzajú práve z dotknutého kláštora Pantokrator. Autor tu predostiera svoju domnienku o tom, že jedna z figúr v spodnej časti Pala d'Oro je práve Piroška-Irena. Použitý titul je totiž zhodný so spomenutými pečatí i nápisom na freske v Hagii Sophii. Ako Mielke konštatuje, zobrazenie cisárovnej Pirošky-Ireny muselo mať istú politickú hodnotu pre Benátky. Pala d'Oro by si pre zobrazenie postáv (dóža Ordalefo Faliero, Panna Mária, Piroška) zaslúžil snáď ešte viac pozornosti i pre celkový kontext.

Elif Demirtiken približuje cisárovne a ich fundácie. S komnenovskou érou prichádza istá zmena v chápaní patronácie. Ako autorka hovorí, patronácie a donácie v prípade cirkevných inštitúcií v Byzancii boli dedičstvo antického sveta. Autorka tu však mohla zmieniť osobnosť cisára Konštantína či jeho matku Helenu, ktorí mohli slúžiť ako vzory byzantských cisárov a cisarovieň. Fundácie však na druhú stranu manifestovali bohatstvo a sociálny status. Pôvodne jednoduché fundácie za Komenovcov prerástli do monumentálnych komplexov.

Tyler Wolfrod rozoberá charitatívne a liečebné inštitúcie kláštora Pantokrator. Spojitosť kláštorov so špitálmi je ranostredovekého pôvodu. Piroškin kláštor nebol výnimkou. Wolfrod tu vychádza i z typikonu kláštora, ktorý poskytuje hlavné informácie o charaktere tejto inštitúcie. Pantokrator bol veľmi zameraný na charitatívnu činnosť a poskytoval opateru starým i chorým, čo bolo svojim spôsobom unikátne. Piroškin obraz svätice mohol vychádzať práve z tejto jedinečnej fundácie.

Príspevok amerického byzantológa a historika Roberta C. Ousterhouta možno považovať za kľúčovú štúdiu. Autor čitateľom približuje Piroškinu fundáciu – konštantínopolský kláštor Pantokrator z prvej ruky a to sa ako táto inštitúcia vyvíjala a aký je dnešný stav tejto pamiatky. Pôvodný projekt, pomerne jednoduchý, bol zmenený ešte za Piroškinho života, práve zrejme na jej prianie a k pôvodnému kostolu pribudli ešte ďalšie dva vrátane dynastickej hrobky, ktorú typikon kláštora označuje nezvyčajným antickým termínom *heroon*. Takisto i pôvodný plánovaný zámer spočívajúci iba v hrobke cisárskeho páru sa pozmenil a Pantokrator sa tak stal napokon dynastickou nekropolou Komnenovcov. Ousterhout sa sám dokonca podieľal na reštaurátorských a záchranných prácach tejto

stavby, ktorá dnes slúži ako mešita Zeyrek. Zároveň sa však dozvedáme, že turecká strana je pomerne necitlivá k byzantským pamiatkam, v čase Ousterhoutovho prieskumu totiž nebol povolený ani archeologický prieskum stavby. Pod podlahou sa totiž stále môžu nachádzať pozostatky Komnenovcov, pretože nad dlážkou sa nachádzali iba kenotafy. Pantokrator mal pre Komnenovcov mimoriadny význam. Táto inštitúcia sčasti vychádzala z koncepcie kostola svätých apoštolov. Práve tu bola pochovaná väčšina ranostredovekých byzantských cisárov počnúc Konštantínom ktorý sa stal vzorom ideláneho panovníka ale zároveň i svätcom od ktorého mohli byzantskí cisári odvodzovať svoj pôvod. Aj v prípade Pirošky a Jána to bolo isté *Imitatio Constantini* resp. *Imitatio Helenae* a taktiež Piroškino svätorečenie, čo malo sakralizovať dynastiu Komnenovcov.

Štúdia maďarskej historičky Etele Kiss (Maďarské národné múzeum) skúma Pirošku a jej vzťah k Bohorodičke. Autorka tu načrtáva i tú možnosť, že Piroškin život zostával trochu ukrytý, čo malo predstavovať *imitatio Mariae*. Samotná Bohorodička bola kľúčová pre stredoveké Uhorsko. Prvý uhorský kráľ Štefan jej zasvätil niekoľko katedrál, kláštorov ale i celú krajinu. Unikátna podobizeň Panny Márie je zachovaná i na uhorskom korunovačnom plášti z roku 1031. Práve tento artefakt mohol byť ovplyvnený byzantským umením a najmä tunajším kultom Bohorodičky. Autorka predstavuje i ďalšie príklady uhorského umenia s vyobrazením Bohorodičky, hoci často zachované fragmentárne. Štúdia analyzuje i niektoré Piroškine podobizne v rukopisoch. Nepochybné je zaujímavé jej stvárnenie ako milosrdenstva.

Ďalšie štúdie, autori Roman Shlyakhtin a Foteini Spingou, analyzujú epitafy pre Pirošku, ich rozdielny charakter a celkovo to, akým spôsobom sa utvárala pamäť a spomienka na príslušníkov dynastie Komnenovcov. Predmetné epitafy tvoria prílohy práce.

Predložený zborník prichádza s novými poznatkami a s novým pohľadom na osobnosť arpádovskej princeznej a neskoršej byzantskej cisárovnjej a kláštora Pantokrator, ktorý založila s pomocou svojho manžela. Ako Robert Ousterhout hodnotí v závere, veľa zostáva nezodpovedaného, Piroškino dielo pretrvalo. Hoci práca obsahuje niekoľko drobných omylov či preklepov, čitateľovi poskytuje naozaj vydarený náhľad do byzantského sveta.

Peter Bučko

František ŠMAHEL

Die Basler Kompaktaten mit den Hussiten (1436). Untersuchung und Edition

(= Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte, Bd. 65)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2019, XXII + 226 s.,

ISBN 978-3-447-11179-9; ISSN 0938-6432.

Napsat recenzi na Šmahelovo pojednání o deseti listinách, jež spolu s dalšími úředními písemnostmi uzavřely období husitské revoluce, by bylo velmi snadné a zároveň zbytečné. Stačilo by shrnout postřehy řady recenzentů, kteří se, nejednou velmi obsáhle a vesměs erudovaně, vyslovili k autorově české knize o basilejských kompaktátech, víceméně totožné

s hlavním textem otištěným v německé publikaci.¹ Německé vydání práce však přináší podstatný a mimořádný bonus, totiž moderní edici basilejských kompaktát. Naplňuje tak úkol, k jehož uskutečnění František Šmahel, s poukazem na již dávno nevyhovující zpřístupnění kompaktát v Archivu českém,² vehementně a opakovaně vyzýval. Už to je sám o sobě vynikající vědecký čin, za který mu budou badatelé o dějinách husitství, velkých reformních koncilů i evropské reformaci vděční.

Ještě dříve, než si podrobněji všimnu vlastní edice, považuji za nutné zasadit Šmahelovu knihu do širšího historiografického kontextu. Výzkum spojený s problematikou kompaktát se v českém dějepisectví netěšil přílišné oblibě. Na konci 19. století dokonce převážil názor, že kompaktáta byla nedůstojným kompromisem, který husitství kromě neúplného uznání laického kalicha, v podstatě nic nepřinesl a znamenal zjevný ústup od programu, s nímž vstupovalo na dějinnou scénu. Tento mylný pohled, ukotvený v etickém perfekcionismu i v dobově podmíněných sympatiích k radikálním směrům, ovládal (nejen) český vědecký diskurs téměř celé jedno století. Překonat se ho podařilo až v průběhu posledních tří decenníí.³ To je také hlavní důvod, proč speciálních, ať již analytických či syntetických prací, věnovaných genezi kompaktát není příliš mnoho. Podrobně se vyjednáváním o kompaktáta zabývali na české straně Václav Vladivoj Tomek a především neprávem opomíjený Jaroslav Prokeš. Velká vlna zájmu o tuto problematiku se příznacně vzedmula krátce před rokem 1989, kdy téma do širších evropských souvislostí zasadil František Kavka, zatímco historický význam kompaktát rehabilitoval Josef Válka, ze zahraničních znalců pak zejména Winfried Eberhard.⁴

- 1 František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011. K tomu Tomáš BOROVSÝ (Časopis Matice moravské /ČMM/ 131, 2012, s. 196), Josef ŠRÁMEK (Vlastivědný věstník moravský 64, 2012, s. 366–369), Blanka ZILYNSKÁ (Studia mediaevalia Bohemica /SMB/ 4, 2012, s. 317–318), Jaroslav BOUBÍN (ČČH 111, 2013, s. 897–898), Adam PÁLKA (Husitský Tábor 18, 2013, s. 247–252), Pavel SPUNAR (Listy filologické 136, 2013, s. 538–539). Eviduji i anotaci Ivana HLAVÁČKA (Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 68, 2012, s. 637).
- 2 *Archiv český III* (dále jen *AČ*), ed. František Palacký, Praha 1844, zvláště s. 398–412 (č. 4), 421–426 (č. 11), 434–437 (č. 14), 442–44 (č. 18).
- 3 Blíže Zdeněk V. DAVID, *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012, s. 39–42.
- 4 Wacław Władiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy IV*, ²Praha 1899, s. 570–587, 600–629, 651–663, 667–715; Jaroslav PROKEŠ, *M. Prokop z Plzně. Příspěvek k vývoji konservativní strany husitské*, Praha 1927, s. 51–102; František KAVKA, *Obležení Plzně roku 1433/1434, pražská kompaktáta a Zikmund*, *Minulostí Západočeského kraje* 20, 1984, s. 125–131; TÝŽ, *Zikmundova politika let 1429–1434 a husitství*, *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 89–105 (obě stati přetištěny in: František KAVKA, *Oblédnutí za padesátí lety ve službě českému dějepisectví*, Praha 2002, s. 226–257); TÝŽ, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998, s. 180–207; Josef VÁLKA, *Cesta Moravy ke kompaktátům*, *Jižní Morava* 24, 1988, s. 91–114 (přetištěno in: Josef VÁLKA, *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*, Brno 2005, s. 117–147); TÝŽ, *Zikmund a husité. Jak zakončit (husitskou) revoluci*, ČMM 128, 2009, s. 3–33, zvláště s. 20–27; TÝŽ, *Kompaktáta a kapitulace. Charta stavovských svobod?*, ČMM 129,

František Šmahel se k dohodám mezi husity a basilejským koncilem poprvé detailněji vyslovil na jihlavské konferenci v červnu 1991 a poté poměrně obsáhle v rámci svého monumentálního díla o husitské revoluci.⁵ Obě tyto práce mají v podstatě syntetizující a koncepční charakter, čímž se odlišují od studií, jimiž si autor na přelomu prvního a druhého desetiletí 21. věku začal vytvářet předpoklady pro zamýšlenou novou edici. Učinil tak v pravý čas, neboť už měl k dispozici klíčové příspěvky, všestranně mapující organizaci a strukturu basilejského koncilu, který se v centru badatelské pozornosti ocitl v polovině osmdesátých let 20. a posléze na začátku 21. století. Uvedme zde především výsledky vědeckého úsilí Ericha Meuthena, Johanna Helmratha, Hanse-Jörga Gilomena či Heriberta Müllera,⁶ jejichž poznatky Šmahel adekvátně využil.

Shodou okolností jsem první autorovu studii, sepsanou v souvislosti s proponovanou edicí, lektoroval, druhou mi zanedlouho dedikoval k šedesátým narozeninám.⁷ Tehdy ani nepomýšlel na to, že by moderní edici kompaktát sám připravil. V úvodu ke knižní publikaci, do níž roku 2011 obě (badatelsky aktualizované) stati začlenil a jimž předřadil důkladné pojednání o administrativě basilejského koncilu, skepticky poznamenal, že tento „časově i jinak náročný úkol“ přesahuje jeho „pozemské možnosti“.⁸ Za svou povinnost v dané chvíli považoval přesně určit listiny, které skutečně patří do souboru basilejských kompaktát, neboť počet písemností zahrnovaných pod tento zastřešující pojem ve vědecké literatuře kolísal mezi osmi až patnácti. Po pracné probírce množství dokumentů, jež známe v originálních vyhotoveních, opisech i starých tiscích, a po jejich vnější i vnitřní kritice, komparaci a klasifikaci vymezil deset listin tvořících ucelenou množinu basilejských kompaktát. Jejich seznam i s podrobnými charakteristikami zařadil, motivován úsilím

2010, s. 19–43 (i některé další stati); Winfried EBERHARD, *Der Weg zur Koexistenz: Kaiser Sigmund und das Ende der hussitischen Revolution*, Bohemia 1992, Band 33, Heft 1, s. 1–43.

5 František ŠMAHEL, *Husitské artikuly a jihlavská kompaktáta*, in: Jihlava a Basilejská kompaktáta. Sborník příspěvků z mezinárodního sympozia k 550. výročí přijetí Basilejských kompaktát. Jihlava 26.–28. června 1991, edd. Dana Nováková – Karel Křesadlo, Jihlava 1992, s. 11–28; TÝŽ, *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*, Praha 1993, s. 280–287, 296–313.

6 Například Erich MEUTHEN, *Das Basler Konzil als Forschungsproblem der europäischen Geschichte*, Opladen 1985 (= Rheinisch-Westphalische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G 272); Johannes HELMRATH, *Das Basler Konzil 1431–1449. Forschungsstand und Probleme*. Köln – Wien 1987; Hans-Jörg GILOMEN, *Bürokratie und Korporation am Basler Konzil. Strukturelle und prosopographische Aspekte*, in: Heribert Müller – Johannes Helmrath (hrsg.), *Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (1414–1418) und Basel (1431–1449)*. Institution und Personen, Ostfildern 2007 (= Vorträge und Forschungen 67), s. 205–255; Heribert MÜLLER, *Die Franzosen, Frankreich und das Basler Konzil (1431–1449)*, Bd. I–II, Paderborn – München – Wien – Zürich 1990.

7 František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta, jejich zpisemnění a ratifikace*, SMB 1, 2009, s. 187–229; TÝŽ, *Epilog jedné kauzy. Osudy listin basilejských kompaktát*, in: Robert Novotný – Petr Šámal a kol., *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*. K počtu Petra Čorneje, Praha – Litomyšl 2011, s. 121–139.

8 F. ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta* (2011), s. 5.

pomoci badatelům i budoucím editorům, jako první exkurs do českého znění knihy.⁹ Věren metodě systémové analýzy Šmahel chápal a chápe basilejská kompaktáta výlučně jako listiny, obsahující dohody mezi husity a basilejským koncilem a jejich následnou ratifikaci. Nepočítá sem takzvaná císařská kompaktáta, jejichž vydáním podmínily husitské stavy přijetí Zikmunda Lucemburského na český trůn, ani další volně související písemnosti (zápisy o volbě Jana Rokycany pražským arcibiskupem, breve papeže Evžena IV. ze dne 11. března 1436). Proto se také název české i německé verze knihy zřetelně a jednoznačně vztahuje k *basilejským* kompaktátům, nikoliv ke kompaktátům v širším slova smyslu. Tak tomu bylo před osmi lety a je tomu tak i dnes, kdy držíme v rukou Šmahelovu německou publikaci s moderním vydáním deseti latinských listin. Původní autorova skepse k vlastním možnostem zjevně nebyla opodstatněná.

Před recenzentem však právě v tomto okamžiku vyvstává nesnadná úloha alespoň rámcově zjistit, v čem se německé znění liší (pochopitelně kromě edice) od verze české. Kdo zná Šmahelovu sympatickou posedlost zpřesňovat a doplňovat vlastní práce, aby byly vědecky co nejaktuálnější, ví, o čem mluvím. Hlavní text se naštěstí až na několik drobností nezměnil a nezměnilo se ani jeho rozvržení do tří kapitol, věnovaných basilejskému koncilu a jeho administrativě, zlistinění i ratifikaci kompaktát a jejich druhému životu, dovedenému k roku 1567. Zato seznam pramenů a literatury vzrostl minimálně o deset titulů, vydaných v letech 2010–2017, i o několik starších položek z oblasti diplomatiky a sfragistiky. Mé dojmy z opětovné lektury se v porovnání s koncem roku 2011, kdy jsem četl české znění, nijak zvlášť neproměnily. Jen jsem si zřetelněji uvědomil autorovu snahu o vědeckou exaktnost, spočívající v příkladném využití diplomatiky, sfragistiky a kodikologie nikoliv pouze pro evidenci, popis a interpretaci kompaktát, nýbrž i pro hutnou (a v řadě ohledů novou) rekonstrukci více než šest let (podzim 1431 – prosinec 1437) trvajících rozhovorů mezi husitskými zástupci a basilejským koncilem. Tento přínos, umožňující nahlédnout obtížný proces geneze kompaktát a zároveň objasnit smysl dobových protokolárních náležitostí i oficialit, vrcholících 5. července 1436 v okázalém představení na jihlavském náměstí, mnohem lépe postihli předchozí recenzenti.

V daném kontextu mě více zaujaly jiné momenty. Předně skutečnost, jak úporný zápas byl sváděn o každé slůvko, neboť dohody musely být nejen dokonale vyvážené, aby uspokojily obě strany, ale současně též uplatnitelné v náboženské i politické praxi. Přesto umožňovaly nejednoznačné výklady, čímž vytvářely podhoubí pro další spory. S tím úzce souvisí další okolnost. V průběhu rozhovorů, jejichž cílem bylo obnovit jednotu českých a moravských husitů s obecnou církví, vystupovali delegáti koncilu i husitští představitelé s očividným politickým sebevědomím, vyrůstajícím ze společného jmenovatele. Konciliarismus i husitství byly plodem pozdně středověkých demokratizačních tendencí, takže k sobě logicky našly cestu. Basilejský synod, kterého se zúčastnil široký okruh duchovních osob (včetně farářů), se jako kolektivní instituce cítil nadřazen papeži, zatímco na husitské straně se konstituoval jako vrcholný politický orgán sněm, vyjadřující vůli českých (částečně též moravských) stavů a při absenci panovníka reprezentující České

9 Ibidem, s. 99–107.

království i navenek. Obě strany pochopitelně sledovaly své zájmy a cíle. I proto basilejská kompaktáta, ač vstoupila v platnost a výrazně přispěla k ukončení husitské revoluce i k následné stabilizaci českomoravského prostoru, zůstala nezavršena (zpracovávající husitské požadavky, týkající se kalicha, koncil v závěru roku 1437 oslyšel). Spory pak s větší či menší intenzitou pokračovaly i po zániku basilejského koncilu, kdy roli hlavního husitského protihráče převzalo papežství. Fakticky skončily až roku 1567, v jehož průběhu přestala být kompaktáta součástí české legislativy. Tento „druhý život“ kompaktát podává Šmahel v dynamickém nástinu s důrazem na osudy kompaktátních listin a na jejich roli v náboženském životě země.

Všechny tři zmíněné kapitoly tvoří v německé publikaci rozsáhlé expozé k vlastní edici, které předchází sedm speciálních exkursů (Anhänge). Stejný počet exkursů nalézáme i v české knize, nicméně rozdíly jsou patrné. Původního českého textu se přidržují pouze některé (zvláště č. IV–VII, pojednávající o staročeských překladech kompaktát, o tiscích kompaktát z počátku 16. století i o takzvaných císařských kompaktátech), zbývající tři jsou buď koncipovány nově (exkurs o originálech a pečetích kompaktátních listin), nebo upraveny (seznam rukopisných dochování, respektive soupis listinných originálů kompaktát v kodexu 4488 Rakouské národní knihovny ve Vídni). V zásadě platí, že tyto partie knihy poslouží především badateli, který se hodlá kompaktáty detailně zabývat a již se v problematice slušně orientuje.

Edice deseti latinsky psaných kompaktátních listin zabírá 49 tiskových stran. Před edicí textu každé listiny najde zájemce všechny potřebné údaje, tj. rukopisná uložení, tištěná vydání i základní vědeckou literaturu, pod čarou pak textově kritický komentář a nejnnutnější věcné vysvětlivky. V porovnání s českou publikací však Šmahel pořadí listin na některých místech přeskupil a z kompaktát vyřadil koncilní dekret *Ut lucidius videatur* o přijímání pod obojí způsobou, datovaný v Basileji 23. prosince 1437. Počet deseti listin však zůstal zachován, neboť v souboru se nově objevil mandát generálního sněmu (tj. českého husitského zemského sněmu zastupujícího i moravské utrakvisty) pro všechny obyvatele Českého království a Moravského markrabství o uzavření míru a jednoty s církví. Vydán byl 12. července 1436 v Jihlavě a tiskem ho před Šmahelem zpřístupnil pouze Johannes Cochlaeus.¹⁰ Znamená to, že osm listin bylo vydáno v Jihlavě v rozmezí od 2. do 13. července (ač hlavní text kompaktát byl v čistopise hotov již 11. prosince 1433), dvě koncilní buly (ratifikace kompaktát a s ní související prováděcí listina) nesou datum 15. ledna 1437. Považujeme toto vymezení souboru basilejských kompaktát za Šmahelovo poslední slovo, představující v porovnání s rokem 2009, kdy se spokojil s osmi listinami,¹¹ dosti výrazný posun.

Je to řešení systémové a z právního hlediska čisté (zahrnující text dohody, mandáty a vykonavatelské i ratifikační listiny), nikoliv ale bezproblémové. V uvedeném rozsahu se totiž basilejská kompaktáta v žádném dosud známém pramenném souboru nevyskytují. V pouhých třech rukopisech pak pohromadě nacházíme alespoň osm listin pečetěných v Jihlavě během první poloviny července 1436, ne však koncilní buly z 15. ledna 1437,

10 Johannes Cochlaeus, *Historia Hussitarum libri duodecim*, Apud S. Victorem prope Moguntiam 1549, s. 249.

11 F. Šmahel, *Basilejská kompaktáta, jejich zpisemnění a ratifikace*, s. 227.

dochované na čtyřech jiných místech. Šmahelovo vymezení má tedy povahu logické rekonstrukce, která do vědecké debaty vnáší novum a zároveň vyjadřuje snahu poskytnout bádání o kompaktátech jasný a věcný základ.

Tento potřebný a zdůvodněný krok má ovšem háček, neboť teorie a praxe se nezdíka rozcházejí. Dlouhodobé rozpaky, provázející úsilí o vymezení kompaktát, nevznikly samy od sebe, nýbrž reflektovaly pozdně středověkou realitu. Ani přímí aktéři dobových sporů totiž zcela přesně nevěděli, které listiny do souboru patří a které nikoliv. Česká strana pod souhrnným názvem kompaktáta běžně chápala i listiny, jež s vyjednáváním dohody mezi husity a koncilem přímo či nepřímo souvisely (mimo jiné breve Evžena IV., kališníky, včetně Jiřího Poděbradského, mylně pokládané za papežské uznání kompaktát; zápisy o volbě Jana Rokycany arcibiskupem)¹² i brněnsko-jihlavské úmluvy, jimiž Zikmund Lucemburský v letech 1435–1436 legalizoval výsledky husitské revoluce, zajistil si uznání své vlády v Českém království a fakticky odsouhlasil ústavně právní proměnu českého státu v monarchii stavovského typu. Sem náleží především Zikmundův zápis na církevní svobody Království českého, datovaný v Brně 6. července 1435 a zpečetěný ve Stoličném Bělehradu 6. ledna 1436 (takzvaná císařská kompaktáta), dále císařova listina, schvalující 20. července 1436 svobody i práva Českého království a výslovně vydaná v souvislosti s přijetím basilejských kompaktát, i císařský majestát, potvrdivší 22. července 1436 českým královským městům, že nemusí přijímat zpět duchovní a světské obyvatele, kteří v průběhu revoluce tato města opustili.¹³ To byl stěžejní důvod, proč Šmahel věnuje zvýšenou pozornost soupisu kompaktátních listin předložených v srpnu 1478 českému zemskému sněmu a také tisku kompaktát z roku 1513. Poněvadž však tyto výsady šly zjevně nad rámec basilejských kompaktát, do své edice je nepojal. Autorovo rozhodnutí mohlo mít ale i jiný motiv. Kromě takzvaných císařských kompaktát, která známe v latinském i českém znění, jsou všechny zbývající dokumenty psány (jistě s ohledem na příjemce) česky, což by charakter edice, určené především mezinárodní vědecké veřejnosti, zásadně proměnilo.

Před budoucím bádáním tak stojí naléhavá výzva, aby v dohledné době doplnilo Šmahelovu edici moderním kritickým vydáním brněnsko-jihlavských dohod českých utrakvistických stavů se Zikmundem Lucemburským. Bez tohoto počínu se naše poznání základních dokumentů české reformace zastaví v polovině cesty. V budoucí edici by neměl chybět ani Zikmundův zápis, datovaný 6. července 1435 v Brně a zajišťující husitské Praze rozsáhlé náboženské a církevní svobody,¹⁴ významně překračující chystané dohody s koncilem. Jeho výjimečnost násobí fakt, že zůstal v platnosti i po uzavření slavného kutnohorského náboženského míru v březnu 1485. Právní legalizace výsledků husitské revoluce byla natolik závažným církevním, ústavním a historickým předělem, že musí být vnímána a zkoumána komplexně s vědomím všech důležitých vazeb.

Ačkoliv nerad vystupuji v úloze otravného hnidopicha, vědecké poznání se stále rozšiřuje a některé Šmahelovy údaje můžeme rozmnožit alespoň o drobná zjištění. Tak víme, že kronika Starého kolegiáta pražského cituje závěr prvního mandátu basilejských

12 *AC III*, s. 436–437 (č. 15), 441–442 (č. 17), 445–446 (č. 20)

13 *AC III*, s. 427–431 (č. 12), 446–449 (č. 21), 449–450 (č. 22).

14 *AC III*, s. 431–434 (č. 13).

legátů ze dne 13. července 1436, i že text *S'* Starých letopisů českých uchoval v porušeném znění Zikmundovy zápisy z Brna (6. července 1435) a Jihlavy (13., 20. a 22. července).¹⁵ Vzhledem k dramatickému nárůstu vědecké produkce, jejíž zvládnutí není v lidských silách, by bylo nesmyslné uvádět, co vše v seznamu užité literatury chybí. Ve vztahu k tématu však přece jen postrádám Bylinovu knížku o cestě husitského poselstva do Basileje, práce Antonína Kalouse a Anny Skýbové, týkající se jednání o kompaktáta ve dvacátých letech 16. věku, a Strikovu monografii o Janu Stojkovičovi.¹⁶

Nepatrné kosmetické úpravy nemohou nic změnit na záslužném přínosu publikace, v níž se František Šmahel, jehož známe jako vynikajícího syntetika, analytika i mistra slova, zaskvěl jako neméně zdatný editor a badatel, precizně ovládající pomocné vědy historické. Diplomatika, sfragistika i kodikologie však v jeho pojetí nejsou samoučelnými disciplínami, nýbrž nástrojem, který vzorově využil k osvětlení složitého problému a k zveřejnění edice, bez níž se výzkum dějin pozdně středověké Evropy napříště neobejde.

Petr Čornej

Petr ČORNEJ

Husitství a husité

Praha, Nakladatelství Karolinum 2019, 480 s., ISBN 978-80-246-3993-2.

Knihu *Husitství a husité* předkládá odborné i širší veřejnosti přední český medievista Petr Čornej jako třetí a poslední „výbor ze svých studií“ (s. 9) a jako určitou bilanci na konci své profesní dráhy „plně institucionalizovaného“ akademika.¹ Psát recenzi na danou publikaci znamená minimálně trojí, a to vyrovnání se s osobní rovinou, v níž autor velmi citlivě a trefně odkrývá své postoje k vývoji historiografie v posledních desetiletích, dále rovinu teoretických a metodických přístupů k dějinám husitství a nakonec samotnou rekonstrukci minulého dění.

Struktura práce směřuje od vymezení základních pojmů v I. kapitole (s názvem „Pojmy a problémy“) přes chronologicky řazené kapitoly II. až IV. („V předvečer revolučního výbuchu“, „Husitská Praha“ a „Král dvojího lidu“) k pozdější reflexi husitství historiografií pozdního středověku a počínajícího novověku („Na soudu dějin“) a rovněž optikou moderní a postmoderní společnosti („V pohledu moderní doby“). Poznámkový aparát je v práci

15 *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty)*, edd. Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová, Praha 2018, s. 115, 204–206, 207–210.

16 Stanisław BYLINA, *Podróż husytów do Bazylei*, Warszawa 2013; Anna SKÝBOVÁ, *Česká šlechta a jednání o povolení kompaktát r. 1525*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu* (AUC – Philosophica et historica 1, 1976), Praha 1976, s. 81–122; Antonín KALOUS, *Jednání o unii katolíků a utrakvistů ve dvacátých letech 16. století*, in: R. Novotný, P. Šámal a kol., *Zrození mýtu*, s. 183–190; Zvezdan STRIKA, *Johannes von Ragusa /†1443/. Kirchen- und Konzilsbegriff in der Auseinandersetzung mit den Hussiten und Eugen IV.*, Augsburg 2000.

1 K tomu přímo: s. 9: „...s koncem kalendářního roku 2019 po více než pětadvaceti letech působení definitivně opustím akademický svět.“

uváděn přímo pod textem. Knihu doplňuje bibliografická poznámka, odkazující na původní verze otištěných studií, které vyšly v rozmezí let 2010–2018. Vzhledem k charakteru kompendia práce neobsahuje seznam použitých pramenů a literatury, je však vybavena rejstříkem.

Přestože kniha nenese ráz pevně sevrené monografie, nejde jen o nahodile vybrané prvky z mozaiky dějin 15. století a jejich reflexe. Sám autor uvádí jako jednotící myšlenku a impuls k sestavení celé práce šestisetleté výročí počátku husitské „bouře“ (Je přece stále legitimní vracet se při významných výročích k reflexi významných etap národních dějin?² Jsou tyto návraty vítaným prostředkem obnovování a pročišťování historické paměti...?) a také s tím související snahu o nový impuls současnému bádání vedený ideálně zároveň objevnými koncepčními přístupy i novými zjištěními dosaženými pomocí precizní práce s detailem (s. 11). Tato ambice tak rozhodně není marginální a dalece překračuje snahu naplnit „jubilejní kolorit“ dalším dílčím knižním přírůstkem.

„Husitská revoluce patří“, podle Petra Čorneje, „bez nadsázky k fenoménům, které zásadním způsobem ovlivnily české i středoevropské dějiny. Přesto si ji dnes z nejrůznějších důvodů málo připomínáme.“³ V tomto konstatování slyšíme povzdech a pobídku, nikoli však obviňování současné společnosti, protože autor jedním dechem dodává, že je to přirozenou reakcí na více než stoletý přemrštěný zájem o tuto dobu. Husitství Čornej vnímá jako českou variantu „řešení hluboké krize, v níž se na konci středověku ocitla západokřesťanská církev i struktury středověkého státu“.⁴ Specifikum českého vývoje přitom nespatřuje ve zjednodušujícím schématu krize – revoluce, nýbrž v unikátní konstelaci, při níž došlo k zásadním změnám politického systému (zrodu stavovské monarchie) v těsné časové vazbě na domácí reformaci, což teprve zapříčinilo revoluční charakter husitství.⁵

Maximou Čornejova přístupu je snaha „husitské téma odpolitizovat a odideologizovat, tedy zbavit je nánosů ahistorických a účelových moderních interpretací“ (s. 10), což by bylo možné přejít s tím, že se jedná o samozřejmý předpoklad moderní vědy. V současnosti ovšem, kdy domácí obec historiků konečně dochází svobodného a plného kontaktu se zahraniční vědou, však jde také o výhradu vůči někdy unáhlenému podléhání teoretickému bohatství tohoto nově zpřístupňovaného inspiračního pole bez patřičného ukotvení v dobových

2 K tomu např. tamtéž, s. 393: „Vím, že si postmoderní mainstream samotný pojem národ oškliví v pochopitelné reakci na rasismus, nacismus i v zájmu globalizujícího se světa.“

3 Tamtéž, s. 9; obdobně tamtéž, s. 454: „aktualizační potenciál husitství [...] se zřejmě vyčerpal či alespoň podstatně smrškl“; či tamtéž, s. 455 závěrečný povzdech nad tím, že tato „naše“ minulost „dnes, snad kromě církvi a skupinek zapálených nadšenců, už téměř nikoho nezajímá“.

4 Tamtéž, s. 9–10; dále tamtéž, s. 36 tuto „križi“ významově posunuje do podoby zvratu, „v němž středověké struktury vyklízely, nežádka za dramatických okolností, prostor strukturám kvalitativně odlišným“. Polemiku se zažitým paradigmatickým: „krize vyvolá revoluci“ přinesl mj. Jaroslav ČECHURA, *Krize pozdního středověku – mýtus 20. století?*, in: *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu*, Praha 2016, s. 34–45.

5 P. ČORNEJ, *Husitství a husité*, s. 10, 46, 235. Dále obdobně tamtéž, s. 201: „Ve zpětném pohledu se ovšem jeví české poměry nejen jako předstupeň velkých evropských reforem, nýbrž i jako „laboratoř“ stavovství“. Zmiňovanou koncepci podrobně představila syntéza: TÝŽ, *Velké dějiny země Koruny české V. 1402–1437*, Praha – Litomyšl 2000, s. 653–666.

realíích. Petru Čornejovi jde o skutečně tvůrčí obohacení metodickými přístupy, nikoli o plané teoretizování či myšlenkovou manýru.

Podle Čorneje, je proto nutné vykládat „husitství [...] zevnitř, pokud možno s hlubokým porozuměním tehdejší mentalitě“ (s. 10.), což se neobejde bez patřičné snahy o porozumění tehdejšímu jazyku. Jazykové sondy umožňují vstup do mentality pozdně středověkého člověka, zároveň je v práci jazyk chápán jako odraz probíhajících civilizačních změn (s. 16.). V autorově podání je bravurně zvládnutá historicko-sémantická metoda nesmírně přínosným zdrojem poznání. Cenné je rovněž četné propojení výkladu s hmotnými prameny. Kvalita práce dále spočívá v autorově hluboké znalosti pramenů a odborné literatury. Čornej totiž zdaleka nepracuje jen s novějšími texty, ale využívá prací z celého časového rozmezí husitskou dobou počínaje po současnost.

Petr Čornej se v knize několikrát jasně vymezuje vůči postmoderně, poststrukturalismu a relativizaci historického poznání a odmítá nadbytečnou dekonstrukci zavedených pojmů.⁶ Například ukazuje, že užívaný termín „revoluce“ poměrně přesně odpovídá dobovým pojmům „vzbúrenie“, „búře“ a „búřka“ či že zavedené periodizační vymezení husitské revoluce do let 1419–1436 velmi dobře odpovídá dobovému pohledu.⁷ Historik je podle Čorneje na rozdíl od romanopisce „limitován respektem k pravdivostní funkci svého počínání“, čímž obhajuje samotnou podstatu historikova počínání (s. 349).

Ve středověku nalézá hluboké kořeny české národnosti, která pro Čorneje není pouhým modernistickým konstruktem. Obecně řečeno: „Byl bych velmi opatrný s tvrzením, že nový trend je lepší a objektivnější než starší přístupy. Historik je totiž vždy ukotven v určitém prostředí, má svou identitu, svůj hodnotový kodex a své vnímání světa, které (alespoň zatím) není nutně nadnárodní, kosmopolitní, internacionalistické či globální“ (s. 281).

Pokud jde o vlastní význam a dopad husitské revoluce, podle Čorneje výklad „husitské revoluce jako především revoluce sociální [...] sotva obstojí“ (s. 40). Naopak nelze podcenit reflexi „zlatých let“ vlády krále Karla IV. a význam imanentní touhy „obnovit narušený řád“ (s. 45), spolu s českým mesianismem. Revoluce přinesla „prožitek výjimečného a v mnoha ohledech tragického dění“ (s. 47), jejím výsledkem se stala náboženská koexistence a nechuť „řešit vnitřní spory silou zbraní“ (s. 57). V praxi došlo k symbióze tradice a revolučních prvků (s. 56). Do paměti „většiny českého obyvatelstva“ se husitská revoluce bezesporu zapsala jako „velká doba“ (s. 57).

Mistrovské črty Čornej přináší zejména k poznání mikrosvěta pozdně středověké Prahy, která představovala „hlavu“ i „srdce“ království, Prachaticka či okruhu radikálních vůdců zapojených do lipanské bitvy. Prosopograficky orientované výzkumy dále reprezentuje studie zaměřená na stížný list české a moravské šlechty proti Husovu upálení

6 K tomu zvl. tamtéž, s. 262: „Některé pojmy, ač nepřesné, se zkrátka staly termíny, s nimiž už raději nic nepodnikáme. Protože jsou konvenční, každý jim rozumí, naopak jejich problematizování vnáší do věci zmatek.“

7 Tamtéž, s. 15, 28. Dle tamtéž, s. 16: „Chápe-li [historik – pozn. ZB] znak jako nositele významu, s jehož pomocí proniká ke smyslu sdělení, není jeho úsilí o rozhovor s dějinami marné a beznadějně. Konkrétně je třeba „komparace tzv. klíčových slov v pozdně středověké češtině (eventuálně v latině a v němčině) s relevantními pojmy užívanými v současném českém jazyce“.

adresovaný Kostnickému koncilu roku 1415. Autorova zkušenost se projevuje ve vyváženém hodnocení významu společnosti a jednotlivce. Např. v případě stížného listu operuje s vlivem předních signatářů na jejich klientelu, nicméně tento výklad vzápětí koriguje výhradou vůči tvrzení, že „nižší šlechta respektovala výhradně subordinační přístup a eliminovala vlastní názor“ (s. 115).

Autor se netají svými sympatiemi k husitství, i když jej neaktualizuje jako závazný vzor pro dnešek a neustále se snaží o maximální „pochtivost“ svého výkladu. Například zdůvodnění laického kalicha Jakoubkem ze Stříbra proběhlo podle Čorneje „oprávněně [...] odkazem na praxi apoštolské a prvotní církve“, což je pochopitelně argument nedostačující katolické teologii církevního magisteria (s. 124). Lze se ptát, zda bylo přesvědčení o tom, že v zápase „se sebevědomým Římem může uspět pouze názorově celistvý utrakvismus“ (s. 241), skutečně tak silné, nebo zda se spíše jednalo o pragmatickou politiku duchovních a světských vůdců středního proudu utrakvismu. Na jiném místě autor uzavírá hodnocení Jiřího z Poděbrad obrazným přiznáním spasení ze strany utrakvistických spisovatelů 15. a 16. století (s. 260). Tyto soudy však nelze upírat historikovi, který usiluje o více než pouhý popis dění.

Přestože byly v kompendiu sestavené studie již dříve na různých místech publikovány, je dobře (i já si dovoluji vlastní hodnocení), že došlo také k jejich soubornému vydání. Dílčí prohloubení našeho poznání či obohacení inovativními koncepčními přístupy tím získává hlubší rozměr souvislého autorova sdělení. V úvodu popsanou ambicí vnést nový impulz zájmu o husitství tak Petr Čornej vědecky naplnil. Nakolik bude rezonovat v české odborné a širší veřejnosti, již ovšem není v moci autora, ale spíše je zodpovědností nás ostatních. Pevně věřím, že „osvobození“ historika a skvělého člověka, profesora Petra Čorneje, z regulovaného prostředí instituční vědy mu přinese nový rozlet, inspiraci a sílu pro další tvůrčí počiny, jimiž ještě přispěje k poznání a sdílení svého poznání této fascinující epochy českých dějin.

Zdeněk Beran

Josef KADERÁBEK

Nerovný boj o víru. Páni z Martinic a rekatolizace města Slaný (1600–1665)

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018, 286 s., ISBN 978-80-246-3667-2.

Rekatolizace českých zemí v první polovině 17. století je jedním z důležitých témat domácí historiografie raného novověku, přesto však není mnoho prací, které by uceleně pojednávaly o jejím průběhu v konkrétní lokalitě. Právě takový mikrohistorický pohled na problematiku konfesních střetů a proměn předložil Josef Kadeřábek na příkladu konfliktu města Slaného a smečenských Martiniců. Autor zde shrnuje výsledky rozsáhlého výzkumu, který završil ve své disertační práci.

V úvodu Kadeřábek přibližuje svá metodologická východiska. Konflikt sleduje jako střet dvou odlišných hodnotových systémů a to za pomoci analýzy vícevrstevné komunikace formálního i neformálního rázu, umění apod. Širší časový rámec let 1600–1665 mu

umožnil sledovat jak vývoj politicko-náboženské roviny konfliktů mezi slánskými měšťany a Jaroslavem Bořitou z Martinic v proměňujících se podmínkách, tak i vliv postupných generačních proměn na obou stranách. Spodní časová hranice koresponduje s cenným pramenem, dochovanou utrakvistickou slánskou matrikou z roku 1597, stejně jako s aktivním vstupem Jaroslava Bořity do domácího dění (r. 1602 se ujal správy rodových statků, na nichž hned začal zavádět protireformační opatření).

Předbělohorskou slánskou obec kniha představuje jako sebevědomé a většinou nekatolické královské město, které v regionu tvořilo protiváhu smečenskému Martinicovi. Kadeřábek zmiňuje případy, kdy se slánská obec postavila za martinické poddané, kteří zde hledali ochranu před rekatolizačním útlakem vrchnosti. Ještě detailněji však sleduje konflikty uvnitř města a to především ve dvou rovinách. Tou první je vztah mezi radnicí a slánskými děkany, jejichž působení konšelé podřizovali své výhradní kontrole a bránili duchovním v jakýchkoliv pokusech o společenské etablování či o další povznesení náboženského života. Druhou rovinou byly spory mezi příslušníky různých konfesí, které se projevovaly např. hádkami mezi nábožensky vyhraněnými obyvateli. Příležitostně docházelo i k razantnějším střetům, kdy např. zvoníci i přes nařízení městské rady odmítli zvonit při katolickém pohřbu, za což byli městskou samosprávou potrestáni. Narušili tím totiž průběh důležitého náboženského rituálu a spolu s nerespektováním usnesení radních porušili též principy řádně spravované obce. Autor však také upozorňuje, že vztahy uvnitř města v zásadě nevybočovaly z reality běžné v tehdejších Čechách.

Konflikt mezi Martinicem a Sláným měl dvě východiska. Prvním byly ekonomické zájmy dvou bezprostředně sousedících majetkových a hospodářských komplexů, druhým pak odlišná konfesní profilace. Slánská obec byla většinou utrakvistická s důrazem na husitskou tradici a městská správa ve svém jednání upřednostňovala principy tzv. řádně spravované obce. Smečenský pán naopak patřil mezi hlavní protagonisty radikálního katolického křídla na dvoře císaře Rudolfa II. i dalších habsburských panovníků. Jeho nesmiřitelný postoj formovala jezuitská výchova a utvrdila jej v něm audience u papeže v Římě roku 1600. Tím v zásadě došlo k uzavření Martinicova hodnotového rámce, který Kadeřábek charakterizuje jako víru v očistec, v samospasitelnou církev a v přímlyvnou moc Panny Marie a světců (s. 46). Slánští měšťané patřili mezi jediné zástupce městského stavu, kteří se pasivně zúčastnili vyhraněného jednání v místodržitelské kanceláři, která skončila defenestrací tří osob včetně Martinice.

Strukturu slánské společnosti a vývoj její identity Kadeřábek sleduje i prostřednictvím společenských vazeb mezi měšťanskými rody, které vytvářely poměrně pevnou a stabilní klientskou síť. Její kolektivní identitu nesl okruh významných osobností, tzv. městské elity. Tyto síť však vystupovaly i mimo pomyslné městské hradby a Kadeřábek s jejich pomocí dokládá rovněž užší význam spojení mezi slánskou obcí a nekatolickým rytířem Odolenem Pětipeským, držitelem sousedních Neprobylic. Z hlediska rekatolizace, kterou Martinic zahájil bezprostředně po obdržení města do zástavní držby, znamenaly tyto společenské vazby účinný prostředek k udržení původní kolektivní identity. To v prvních letech, kdy se Martinic pokusil město zasáhnout odebráním privilegií, změnou církevních obřadů a později i změnami na správních postech, zásadně snižovalo účinnost protireformačních snah.

Autor neopomíjí ani demografické změny ve městě, zejména morovou epidemií, při níž zemřelo asi 900 osob, a emigraci, kterou jen za červen a červenec 1626 vyčísľuje na 310 osob (s. 107). Její příčinu spatřuje v tvrdém přístupu Martinice, jednajícího prostřednictvím vrchnostenských úředníků, a upozorňuje, že smečenský pán byl jedním z mála šlechticů, kteří použili tvrdý protireformační patent místodržitele Karla z Lichtenštejna z roku 1624.

Neméně zajímavé je autorovo zastavení u kauzy lidového kazatele Jiřika Balcara z Tmáňe. Kadeřábek zpřesňuje a objasňuje řadu detailů tohoto případu, který ve značně pozměněné podobě zakotvil i v evangelické exulantské paměti. S pomocí pramenů jsou zde dokumentovány výpovědi přímých svědků události, stejně jako angažmá Bořity z Martinic. Tomu případ postoupili Valkounové z Adlaru, na jejichž zlonickém panství k Balcarovým kázáním docházelo. Podrobným popisem autor koriguje pozdější líčení od českých náboženských emigrantů, pro které byl tragický osud popraveného kazatele vděčným tématem, jež se ovšem od skutečného příběhu v mnohém odlišovalo.

Jako zásadní období zlomu v rekatolizaci Slaného je v knize prezentováno období let 1634–1637. Tehdy po saském vpádu, spojeném s překvapivě rychlou obnovou předbělohorských struktur, došlo k definitivní ztrátě tradičních měštanských elit a spolu s postupující generační obměnou k zásadní erozi původních společenských vazeb a hodnotového systému. Stoupající počet konverzí slánských měšťanů ke katolicismu také komplikoval kontakty s některými emigranty, kteří se pokoušeli prodat svůj majetek ve Slaném.

Poměrně zásadní je vysvětlení, proč Martinic nechával umísťovat do města vojsko, ačkoliv měl k dispozici císařský patent, jenž jeho statky osvobozoval od kvartýrů, měštanská obec navíc byla alespoň navenek již téměř rekatolizována a vystupovala ke svému zástavnímu držiteli až na výjimky zcela loajálně. Důvod těchto kvartýrů Kadeřábek nachází ve snahách hraběte vymáhat na měšťanech dlužné finanční částky. To přispívalo k dalšímu vyčerpávání Slaného a mezi současníky navíc vzbuzovalo údiv, že Martinic takto ekonomicky poškozují vlastní majetek. Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka tento přístup neúspěšně kritizoval a autor cituje též z dopisu Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, jenž Martinice nazval „ubožákem a lakomcem“ (s. 160).

Faktické dokončení tohoto regionálního mocenského zápasu nastalo roku 1638, kdy Martinic přes odpor královské komory i samotného města získal Slaný do dědičné držby. Při švédském útoku roku 1639 už město stálo zcela na straně smečenského pána a nespolupracovalo s protestantskými vojsky. Kadeřábek však upozorňuje i na jiné prohlubující se problémy. Šlo jednak o značný úpadek obecné vzdělanosti, v jehož důsledku téměř zanikl latinský literátský kůr. Ještě podstatnější však možná byly Martinicovy spory s církevními představiteli, zde ilustrované na příkladu slánského děkanství. Smečenský pán vyžadoval od děkanů plnou loajalitu a plnění svých pokynů, na druhou stranu jim nedával prostor pro vlastní aktivitu. Veškeré finanční záležitosti kolem zajištění řádné farní správy i renovace městských kostelů navíc ponechal pouze na městské obci a sám na nich odmítal finančně participovat. To je zajímavé v kontrastu s jinými martinickými donacemi, zejména s postoupením okořského panství jezuitům v kšaftu Jaroslava Bořity.

Zlepšení poměrů nastalo až s nástupem Jaroslavových synů, Maxmiliána Valentina a Bernarda Ignáce, za nichž byla započata postupná obnova města a došlo k jisté obnově

důvěry mezi vrchností a poddanými. Náboženského tématu si autor všímá zejména u Bernarda Ignáce. Tento významný podporovatel církve byl donátorem různých církevních staveb a ve Slaném založil křížovou cestu s Božím hrobem či františkánský klášter při někdejší utravvistickém hřbitovním kostele. Stranou Kadeřábek ponechává založení piaristické koleje, které rovněž spadá do posledního sledovaného období a bylo významným krokem k opětovnému rozvoji vzdělanosti. Z hlediska osobní zbožnosti poddaných došlo k proměně, když byl namísto formálních úkonů kladen důraz na vnitřní přijetí římskokatolické konfese.

Kadeřábek v knize předložil podrobný rozbor unikátního zápasu mezi smečenskou vrchností a slánskou městskou obcí, v němž v chronologické posloupnosti vyličil náboženské i sociální proměny. Využil k tomu řadu dobových archivních dokumentů, zejména pramenů, souvisejících se Slaným. Většina martinických archiválií byla zničena při požáru v 19. století. Text je precizní a z literárního hlediska odborně hutný. Jen výjimečně čtenář narazí na určité nesrovnalosti. Autor např. uvádí stavbu Lorety Bedřichem z Donína v Bílém Újezdci u Smečna, kterou měl podnítit Jaroslav Bořita z Martinic, bratr Donínovy manželky Isoldy (s. 48). Patrně však má jít o loretánskou kapli při klášteře v Hájkův založenou až později Floriánem Jetřichem Žďárským ze Žďáru, manželem Martinicovy dcery Alžběty Korony.¹ Na s. 185 (a v rejstříku) je pak jako manželka Jaroslava Bořity uvedena Kateřina Lidmila z Ješetec, přičemž správně by mělo být Talackovna z Ješetec. Bez ohledu na tyto jednotlivosti je však dílo Josefa Kadeřábka cenným příspěvkem k tématu rekatolizace v Čechách v 17. století, který svým významem rozhodně překračuje názvem knihy vymezený geografický prostor.

Lukáš M. Vytlačil

Karel MALÝ

Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a první polovině 18. století

Praha, Nakladatelství Karolinum 2016, 162 s., ISBN 978-80-246-3269-8.

Dějiny trestního práva v raném novověku patří mezi životní témata čelného představitele českých právních dějin Karla Malého. Kromě klasické syntézy *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století* (1979) vydal řadu studií, v nichž se těžiště jeho výzkumu postupně posouvalo z časné fáze raného novověku s převahou stavovského systému do pozdějšího období, charakterizovaného absolutistickým způsobem vlády. Tomuto časovému rozpětí odpovídá také soubor tří studií věnovaných Koldínovým Právům městským (1579) včetně jejich rozšíření v následujícím období, Obnovenému zřízení zemskému (1627–1628) a Hrdelnímu řádu Josefa I. (1707).

1 Tomu ostatně přisvědčuje i v knize odkazovaný dokument, kde se sice píše o cestě Bedřicha z Donína do italského Loreta, ale stavba loretánské kaple je spojena právě s Floriánem Jetřichem Žďárským; viz Jan ŠTOVÍČEK, *Loretánská idea a barokní historismus u Martiniců v době pobělohorské*, in: Rozprava o baroku. Sborník příspěvků z kolokvia Barokní umění na území severozápadně od Prahy. Vlastivědné muzeum ve Slaném – duben 1993, Kladno 1993, s. 14.

Ve všech případech jde o pojmové vymezení, obsahové vystižení a zhodnocení klíčových témat uvedených zákoníků – principů a systému trestněprávních ustanovení, zásad trestního řízení a typů trestných činů i jejich postihu. Jasnost formulací a velmi přehledné členění tematiky i po formální stránce podtrhuje skutečnost, že v knize zdaleka nejde jen o užší tematiku práva, nýbrž o dějiny státu a vládního režimu, společnosti a jejího uspořádání, sociálních vztahů a vazeb, disciplinace a také o historii idejí, zejména myšlení o přípustném rámci politického jednání a o potírání sociálně patologických jevů.

Karel Malý svými studiemi názorně potvrzuje výchozí tezi, že „trestní právo, jeho podoba a aplikace v právním životě společnosti, bez ohledu na to, zda jde o dobu dávno minulou či současnou, přináší velmi zásadní výpověď o proměnách společenských poměrů, že je to v podstatě koncentrovaná vůle vládnoucích elit či panovníka, která přesněji než jiné oblasti právního řádu a jiné části právní kultury ukazuje na směřování státní politiky, na postavení jednotlivých společenských skupin a jejich vzájemné vztahy“ (s. 7). Ve volné návaznosti na evropské diskuse o povaze absolutismu, v nichž argumentace českým Obnoveným zřízením zemským (OZZ) sehrávala závažnou roli, osvětluje, jak se ve formulaci trestního práva 17. a počátku 18. století projevil přechod od stavovského k absolutistickému státu, přičemž se postupně vytrácely původní české kořeny. Nastupovala česko-rakouská verze trestního zákonodárství, inspirovaná též říšskými zdroji (trestním zákoníkem Karla V. z roku 1532), koncentrovaná v rukou panovníka a směřující k unifikaci nejprve v rámci České koruny a poté v souboru zemí českých a rakouských.

Zatímco detailní analýza Práv městských analyzuje stavovské zdroje trestního práva, koncipovaného v duchu univerzitního humanismu a římskoprávní tradice, další dvě kapitoly jsou věnovány ústavnímu zakotvení absolutistického režimu. Trestněprávní předpisy, které jsou rozptýleny v různých částech Obnoveného zřízení zemského, rozebral Karel Malý ve vlastním uspořádání, jež vystihuje jejich podstatné souvislosti. Vychází z teorie propadlých (dosavadních) práv, která umožnila nově prosadit panovnickovu vůli jako jediný zdroj práva. Právněhistorický rozbor tak dokládá, že stejně jako v politické činnosti, také v likvidaci svobodného nalézání práva a možnosti odvolat se na právní obyčej, se projevovalo dalekosáhlé omezení participace tehdejší společnosti na aktivním veřejném životě.

Zřetelně to autor prokazuje na deliktu urážky panovníka (*crimen laese majestatis*). I když některé prvky tohoto protistavovského opatření prosadil už Ferdinand I. do českého zemského zřízení z roku 1549, v Obnoveném zřízení zemském se dosah tohoto deliktu výrazně rozšířil. Nejvyšším trestem, ztrátou cti, hrdla a statku, byla postihována nejen jakákoli opoziční činnost, ale i zákonodárná iniciativa na sněmu. Stíhání pouhé „rady“ (návodu) k opozičnímu jednání, stejně jako ochrana dalších představitelů úředního aparátu vylučovala – přinejmenším teoreticky – sebemenší projevy na panovníkovi nezávislého jednání. Zkušenost z doby českého povstání 1618–1620 tu byla do důsledku využita, a to včetně ekonomického efektu konfiskací. Ačkoli tato kodifikace vznikala v proudy třicetileté války, kdy se stala bezpečnost života spíše zbožným přáním než realitou, byla do ní pod přísnou sankcí zabudována povinnost trestní iniciativy pozemkových vrchností nad poddanými při zajišťování bezpečnosti a pořádku.

Pozoruhodným rysem Obnoveného zřízení zemského bylo na jedné straně stvrzení výlučnosti katolické církve (pod ochranou a vlastnickým dozorem panovníka), ale na druhé straně opomenutí ochrany Boha, světců a víry (ačkoli tato ustanovení nechyběla v městském právu). Postih rouhání proti Bohu, Panně Marii, světcům, svátostem a svatým obrazům byl zahrnut až do Hrdelního řádu Josefa I., a to v podobě zostřeného trestu smrti.

Oproti starší literatuře zdůrazňuje Karel Malý značný význam právě josefinské trestní kodifikace, která zůstala v platnosti v letech 1707–1767. Pokládá ji za zlom ve vývoji trestního práva, zejména při odstraňování zemského právního partikularismu a při byrokratizaci trestního soudnictví i při jeho podřízení státní moci a kontrole. Zároveň však tento trestní řád ještě nepředjímal osvětské pojetí práva a vyznačoval se presumpcí viny a manipulovatelností obžalovaných, kteří neměli právo na obhájce. Dalším stupněm na cestě k modernímu právu se pak staly Hrdelní právní řád Marie Terezie z roku 1768 a reformy Josefa II. Tento směr je však v poslední studii pouze ve zkratce naznačen.

Vzhledem k preciznosti autorových formulací zasluží zmínku méně obvyklé chronologické vymezení raného novověku jako doby, „kterou jsme si navykli nazývat absolutismem“ (s. 9); i když se časové rozpětí raného novověku v české i zahraniční literatuře u různých autorů liší, přece jen by bylo možné také v právně historické práci přihlédnout k širšímu pojetí 16.–18. století, do něhož je zahrnuta i vrcholná a pozdní fáze stavovství. Ostatně recenzovaná kniha navzdory svému názvu zahrnuje téměř celý raný novověk v obvyklém pojetí. Za úvahu by stálo rovněž vymezení „*feudálního* trestního práva“ (s. 110), za jehož poslední památník pokládá Karel Malý Hrdelní řád Marie Terezie z roku 1768, „*feudální* tradice“ (s. 149) či „*feudální* koncepce“ trestního práva. Zatím zůstává pootevřenou otázkou, zda lze za projevy feudálnosti práva pokládat jeho návaznost na stavovské (předobčanské) členění společnosti, zachování vrchnostensko-poddanských vztahů, náboženskou podmíněnost právních norem nebo ještě jiné předpoklady. A také – jaká je vzájemná souvislost a hierarchická váha těchto aspektů.

Kniha Karla Malého, který se nedávno lvím podílem zasloužil o přípravu kritické edice Koldínových Práv městských, upozorňuje na potřebu moderního vydání také novějších právních památek, zejména josefinského hrdelního řádu, ale i obou obnovených zřízení zemských, neboť ani edice z 19. století už nemohou beze zbytku vyhovět současným badatelským potřebám. Pokud mladší právní historici k takové ediční činnosti přistoupí, bude jim pronikavá analýza Karla Malého znamenitou pomůckou.

Jaroslav Pánek

Maciej DORNA

Mabillon und andere. Die Anfänge der Diplomatie

(Z polštiny přeložil Martin Faber.)

(= Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 159)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2019, 287 s., ISBN 978-3-447-11141-6.

Jean Mabillon patří k pionýrům moderní vědecké historiografie a jeho kniha *De re diplomatica libri sex* (1681) do jejího zlatého fondu. Nicméně odstup více než 333 let od

jejího vzniku, jakož i její latinský jazyk jsou doslova zárukou toho, že ji v posledních desetiletích celou nepřečetl zřejmě nikdo, větší či menší části z ní několik málo odvážlivců, mezi něž lze počítat vedle autora referovaného spisu snad už jen Marka Mersiowského. Proto tím spíše je záslužné, pokusit se nově zmapovat okolnosti vzniku tohoto díla v kontextu Mabillonových předchůdců, současníků i následovníků.

Tohoto úkolu se ujal poznaňský historik Maciej Dorna, který slavného autora zasadil do širších souvislostí geografických i časových, když v roce 2014 vydal knihu *Jean Mabillon a ostatní*.¹ Není první, ale zatím jediný, který tak činí zevrubně a moderním způsobem. Kniha, která vyšla v malém nákladu, byla záhy rozebrána. Sleduje látku rámcově do konce 18. století (třeba hned tu dodat, že Dorna česko-moravské poměry vůbec nezmiňuje, ač spory o naše nejstarší listiny zejména mezi Gelasiem Dobnerem a Josefem Dobrovským aspoň v prezentaci nedávno zesnulého Zdeňka Šimečka by si zmínku zasloužily). U nás na ni upozornil v souborné recenzi diplomatických polonik Tomáš Velička ve Sborníku archivních prací,² jeho recenze však zřejmě nezbudila větší pozornost. Nyní vychází kniha německy pod egidou Herzog-August-Bibliothek ve Wolfenbüttelu a dá se tak předpokládat, že její ohlas bude zasluženě větší, i když se – jak autor sám říká – od polské verze liší jen v opravách přehlédnutí resp. drobnějších vylepšení.

Úvodem připomeňme, že diplomatická kritika působila lavinovým efektem a tak přispěla i k prohloubení, či vlastně vzniku i obecně pojímané historické kritiky pramenů a tak vědomé či nevědomé i kritiky pramenů jiné povahy, zejména ovšem vyprávěcích. Že její začátky byly spojeny zejména s možnými (ba vlastně především) praktickými materiálními dopady, bylo v době ještě stavovské společnosti pochopitelné. Za jakýsi pomyslný začátek lze tu považovat tzv. *Bellum diplomaticum Lindaviense*, které se táhlo od r. 1575 dlouhá desetiletí. Výraznou stopu působení v něm otiskl právník a polyhistor Hermann Conring těsně před Mabillonovým vystoupením v onom ikonickém roce 1681. Zásadní roli tu všude ovšem hraje skutečnost, že se tyto kauzy staly předmětem tištěných publikací, neboť tím vznikala možnost širší diskuse. Době před těmito daty věnuje Dorna pozornost ovšem také, i když pochopitelně stručněji. Zejména jde o některé papežské zásahy, Rudolfa IV. v „souboji“ s jeho tchánem – Karlem IV. či Lorenza Vallu v boji proti Konstantinovské donaci. Dorna ovšem ještě nemohl do své knihy včlenit nejnovější literaturu.³

I když tedy i ve středověku bylo lze najít řadu případů aktuální listinné kritiky, ta ale zůstala (přes řadu racionálních prvků, které se vlastně staly základem moderních postupů) omezena na konkrétní prostředí a tudíž nemohlo docházet k tříbení této kritiky. Proto také nepřicházejí jména takových autorů, kteří tyto jednotliviny vyzvedli ze zapomnění, jako byli např. Alexander Húščava s Jánem Literátem či Horst Fuhrmann (jsou citováni za řadu dalších). To není výtka, nýbrž jen konstatování, aby čtenář nehledal v knize to, co pro ni bylo jen úvodem či dokonce prehistorií a čemu se v podstatě nevěnovala.

1 Maciej DORNA, *Jean Mabillon i inni*, Poznań 2014.

2 Tomáš VELIČKA, *Nové polské práce z oblasti diplomatiky*, Sborník archivních prací (SAP) 66, 2016, č. 1, s. 223–262, zde s. 236–238.

3 Ivan HLAVÁČEK, *Z rakousko-německých pozdně středověkých pramenných novinek (s jedním odskokem do středověku raného závěrem)*, SAP 69, 2019, č. 1, s. 248nn.

Ale třeba s uznáním konstatovat, že Dorna vynesl pro své hlavní téma na světo světa řadu důležitých rozprav moderní zejména italské literatury, které byly badáním ponechávány nezaslouženě stranou a už jen tím zřetelně obohatil naše obecné znalosti situace těsně „předmabillonovské“. Některé další tituly uvádím spíše pro úplnost (např. Conringovský sborník u příležitosti 300. výročí Mabillonovy smrti a možná mohly být zmíněny důležité tituly Vladimíra Vašků k otázce konfirmací středověkých listin u nás během 18. století).

Kniha sama se rozpadá do tří velkých oddílů, které se dále člení. V prvním – přípravném – je věnována obecná pozornost pozdně středověkému a raně novověkému období a jejich vnímání resp. fabrikaci „středověkých“ listin, kdy hrají významnou roli nejen „potřeby“ hospodářské, ale i – zpravidla na vyšší až top úrovni – kontexty genealogické resp. politické v širokém slova smyslu, a to od Skotska do Itálie a od Francie do Polska. My bychom mohli poukázat na orsiniovskou legendu Rožmberků. Dorna tak upozorňuje i na obousměrně významnou roli (proto)humanistické historiografie a v souvislosti s tím na zvýšený zájem o středověké listinné archivy, který přetrvával do doby barokní a ovšem pak i dále, i když už z jiných důvodů.

Figurují tu před námi Petrarca, stejně jako Mikuláš Kuzánský či Lorenzo Valla a ovšem řada dalších jmen; sice méně zvučných, ale Dorna umí z jejich zásahů vyhmátnout jejich přínos. Odtud pak vede často přímá či všelijak zátočin plná cesta k moderní historiografii. Interpretační vztah k středověké listině se tak stává už záležitostí historické vědy. Tu se nám míhají před očima různá geografická i sociální prostředí, skoro překvapivě také městská. Zevrubná Dornova pozornost platí zejména více než století trvajícimu sporu trevírského arcibiskupa s místními benediktiny u sv. Maximina, či již výše zmíněnému dlouholetému sporu města Lindau s tamním ženským klásterem, na němž se podíleli nejvýznamnější němečtí vzdělanci několika generací. Tuto při Dorna sleduje takřka krok za krokem, často s přímými citacemi dotud vesměs latinských spisů.

Zatím co v Německu stály na předním, ne-li jediném, místě otázky praktického dosahu takových sporů (*bella forensia*), ve Francii šlo především o otázky prestižního charakteru historického původně často bez potřebného konkrétního materiálního zázemí (*bella litteraria*). I když se posléze oba přístupy: německý juristický a francouzský „protovědecký“, přiblížily, přesto dlouho na řečených teritoriích převládaly. Na scénu vstupují Papebrochovi a Mabillonovi současníci s drobnějšími, lokálními kausami. A tu přichází maurin Mabillon, přesněji řečeno bollandista Daniel Papebroch, jenž mu zavdal podnět k jeho fundamentálnímu dílu (*De re diplomatica libri sex* 1681).

Byl to totiž teprve on (známe ho již z jeho poutavého cestovního italského deníku za hagiografickými texty),⁴ který se dotkl v obecnější rovině podstatně širšího tématu, takřka základu benediktinské historické hrdosti. Šlo o bezmála paušální odsouzení

4 Udo KINDERMANN, *Kunstdenkmäler zwischen Antwerpen und Trient. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar*, Köln-Weimar-Wien 2002; TÝŽ, *Kunstdenkmäler in Veneto. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar*, Köln-Weimar-Wien 2016; Susanne DAUB, *Kunstdenkmäler in Latium und der Toskana. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus den Jahren 1661–1662.*

nejstarších listin dnes pařížského svatodivíšského kláštera. Mabillon z pověření maurinské kongregace odpověděl klidným, ale přesvědčivým způsobem. Papebroch se nechal jeho vývody přesvědčit, ale Mabillonovi vystáli jiní odpůrci. Doma i v zahraničí. Ty Dorna pečlivě nejen registruje, ale i charakterizuje silné či naopak slabé stránky jejich argumentací, do nichž se leckdy dostával i velmi osobní až hašteřivý tón.

Ocitáme se tak v první polovině 18. věku. V jeho polovině se objevuje další zásadní dílo – opět maurinské provenience – od dvou jejích členů: Charles-François Toustain a René-Prosper Tassin vydávají šestisvazkový opus *Nouveau traité de diplomatique*. To bylo prakticky současně vydáváno i v Německu pod titulkem *Neues Lehrgebäude der Diplomatik* a tak dochází k definitivnímu propojení obou hlavních složek vývoje v jednotnou mezinárodní historickou vědu, na jejíchž základech se budovalo dál.

Snad nebude na škodu, když se na tomto místě upozorní na nově publikovanou stať o Danieli Eberhardu Baringovi a jeho knize *Clavis diplomatica* (dvě vydání 1737 a 1754), kterou vydal Philip Haas.⁵ Přístupy ale časem zplaněly a teprve 19. století resp. Theodor Sickel po jeho polovině dal oboru další zásadní impulzy. Ale to už je dávno za hranicí úkolu, který si Dorna uložil. Ve svém díle oživil nejen řadu zapadlých „pěšáků“ studia listin, ale také vyzdvihl jak jejich materiálové, tak méně významné metodické přínosy a ukázal, že Mabillon byl sice nejvýznamnější – což jsme ovšem věděli – ale že vedle něho, jako i před a po něm, byla velká řada dalších, kteří by neměli být zapomenuti. Ostatně stačí jen říci, že v Leclercqově tisícistránkové biografii tohoto pozoruhodného muže bylo jeho dílu *De re diplomatika libri sex* věnováno zhruba třicet stránek...⁶

Závěrem mohu snad ještě na okraj dodat, že by stálo za to (pokud lze), vysledovat nejstarší osudy dochovaných exemplářů nejen Mabillonova opusu, ale i těch „jiných“, včetně ohlasů v korespondencích. U exemplářů Mabillonova díla v našich knihovnách jsem se o to náznakově pokusil v přednášce z roku 1981 ve slovenském Martině.⁷

Ivan Hlaváček

Miroslav ŠEDIVÝ

O švestky a brambory. Prusko-rakouská válka o bavorské dědictví 1778–1779

(= Polozapomenuté války, sv. 42)

Praha, Epocha 2018, 206 s., ISBN 978-80-7557-101-4.

Vydavatelství Epocha se publikování děl z oblasti literatury faktu a popularizace historie věnuje od svého vzniku roku 2002. Jedním z nejviditelnějších výsledků ucelené vydavatelské

Erstedition, Übersetzung, Kommentar, Köln-Weimar-Wien 2016. Srovnej recenzi I. Hlaváčka in: ČČH 115, 2017, s. 527–531.

5 Philip HAAS, *Entschlüsselung der Urkunde – Erschließung der Diplomatik. Die Clavis Diplomatica (1737/1754) des Daniel Eberhard Baring*, Archiv für Diplomatik 65, 2019, s. 135–163.

6 Henri LECLERCQ, *Jean Mabillon*, Paris 1953–1957.

7 Ivan HLAVÁČEK, Několik úvah o diplomacie, jejích dějinách, potřebách a perspektivách. (U příležitosti 300. výročí vydání Mabillonova epochálního díla), SAP 33/1. 1983, s. 3–31.

strategie je specializovaná ediční řada „Polozapomenuté války“. V ní bylo vydáno takřka padesát svazků (některé rovněž v reedici), mezi jejichž autory nechybí profesionální historikové. Válečným konfliktům osmnáctého století, dotýkajících se historických českých zemí, Epocha věnovala zatím tři svazky: L. Taraby o válkách o rakouské dědictví 1740–1745, M. Šedivého o válce o bavorské dědictví 1778–1779 a K. Richtera o prusko-rakouských konfliktech z let 1740–1866.¹

Zatímco u řady svazků zmíněné ediční řady lze o popisovaném konfliktu jako polozapomenutém hovořit jen s jistou dávkou fantazie, publikace M. Šedivého s definicí ediční řady souzní dokonale. Její autor si své stávající renomé zasloužil kvalitními publikačními výstupy v domácím prostředí i v zahraničí, v nichž prezentuje výsledky svého dlouhodobého odborného badatelského zájmu: dějiny mezinárodních politických vztahů v 19. století. V „Polozapomenutých válkách“ publikoval již roku 2011 monografii o řecké osvobozené válce 1821–1832.² V novém knižním příspěvku Šedivý opustil oblast svého tradičního zájmu, aby se zaměřil na poslední válečný střet pruského krále Fridricha II. s habsburskou monarchií Marie Terezie (hlavním iniciátorem konfliktu na habsburské straně však byl její syn a spoluvladař, císař Josef II.).

Vedle úvodu a závěru je Šedivého kniha rozdělena do osmi kapitol. V první a druhé kapitole autor čtenáře provádí značně komplikovanou problematikou dědictví, které se roku 1777 uvolnilo úmrtím bezdětného bavorského kurfiřta Maxmiliána III. Josefa. Primárně mělo jít o otázku dědictví mezi říšskými příbuznými z rozvětveného rodu Wittelsbachů (v první řadě falcký kurfiřt Karel Teodor, v druhé pak falcko-zweibrückenský vévoda Karel August), k nimž se na základě dědických práv z matčiny strany přidal Maxmiliánův švagr, saský kurfiřt Fridrich August III. Nejvážnějším uchazečem se ale ukázal ambiciózní Josef II., jehož cílem bylo připojit celé, nebo alespoň částečné bavorské dědictví k habsburské monarchii, a to výměnou za příliš vzdálené Rakouské Nizozemí.

Podstatou této politiky, v jejímž prosazování Josefovi vydatně pomáhal kancléř Kounic (dodejme, že proti vůli Marie Terezie), byl strategický zisk rozsáhlého říšského území, jež by zásadně navýšilo vliv na jihoněmeckou, potažmo celoríšskou politiku (v ní pro Habsburky představovalo největšího rivala právě Prusko). Bavorské dědictví by současně vytvořilo nárazníkovou zónu proti potenciální francouzské expanzi, které Habsburkové museli dvakrát reálně čelit v předcházejících desetiletích. Realizace bavorsko-habsburské majetkové výměny, s níž Karel Teodor v hrubých rysech souhlasil uzavřením vídeňské konvence s Rakouskem 3. 1. 1778 (kurfiřt byl motivován vyhlídkou vzniku rozsáhlé domény v Porýní, jež by mohla být z císařské moci ozdobena královským titulem), samozřejmě stála v přímém rozporu s pruskými zájmy.

Fridrich II. využil příležitosti k efektní stylizaci do role obránce práv říšských knížat, ohrožených agresivní expanzivní politikou císaře Josefa II. Jelikož Habsburkové ani Fridrich II. nezískali širší podporu říšských knížat a zejména zahraničních mocností

1 Luboš TARABA, *Sukně proti kalhotám. Válka o rakouské dědictví 1740–1748*, Praha 2019, (= Polozapomenuté války, bez čísla); Karel RICHTER, *Třeba i železem a krví. Prusko-rakouské války 1740–1866*, Praha 2019, druhé revidované vydání (= Polozapomenuté války, 11).

2 Miroslav ŠEDIVÝ, *Krvavá odyseja. Řecký boj za nezávislost 1821–1832*, Praha 2011.

(Francie a Velká Británie řešily své vlastní velmocenské problémy v Severní Americe, Rusko se zaměřovalo na jihovýchodní část evropského kontinentu), spor se nečekaně zredukoval na rakousko-pruský problém, byť prezentovaný na říšském fóru. Vzhledem ke krachu diplomatického řešení, požadujícího odvolání či alespoň revizi vídeňské konvence, vstoupily znepřátelené strany do otevřeného válečného konfliktu. Oba státy si toho byly již během jednání vědomy a cíleně se na tuto eventualitu připravovaly: Prusové v případě nepřekonatelné rakouské neústupnosti na vpád do habsburské monarchie a Rakušané recipročně na obranu míst předpokládaného pruského útoku – severozápadních a severovýchodních Čech a rakouskoslezského pohraničí. Šedivý upozorňuje na první z řady paradoxů, jejichž přítomnost je pro válku o bavorské dědictví typická: v rozporu s předmětem sporu, který se nacházel v jižní části Říše a jenž se s ohledem na dědická práva dotýkal tří výše zmíněných říšských knížat, se válečný střet rozpoutal mezi Rakouskem a Pruskem, a proto se také odehrál na rakouském území.

Ještě před vylíčením konkrétního průběhu prusko-rakouského válečného střetu se autor v samostatné kapitole logicky zaměřil na analýzu válečné připravenosti obou znepřátelených stran. Velkou pozornost věnoval porovnání stavu dobových armádních složek, logistice, zahrnující mobilitu vojenských jednotek i schopnosti jejich efektivního zásobování, a mimořádně vysokým nárokům na lidský i finanční potenciál nezbytný pro tehdejší způsob vedení války. Neopomenul pohled na stav obou monarchií po vyčerpávajících střetech válek o rakouské dědictví a sedmileté válce.

Šedivý zde předkládá zásadní srovnání (ne)připravenosti obou znepřátelených stran. Zatímco rakouská armáda předchozí válečné zkušenosti efektivně zužitkovala v zásadních reformách včetně reorganizace konskripčního systému, které ji kvalitativně i kvantitativně značně pozvedly, pruská armáda v čele se stárnoucím Fridrichem II. od konce sedmileté války stagnovala, resp. v mnohém degradovala: na tomto stavu se podepsalo dlouhodobé podfinancování stejně jako Fridrichovo utkvělé přesvědčení o vlastních vojevůdcovských kvalitách, resp. neochota dělit se o velení a lpění na pedanterii. Pruské armádě velel přestárlý a neiniciativní důstojnický sbor, samotným vojákům pak chyběla motivace a potřebná loajalita (po vyčerpání vlastních lidských zdrojů bylo Prusko nuceno verbovat na území říšských teritorií). Pruská armáda jako celek se potýkala s chronickým nedostatkem materiálového zabezpečení. Jedním ze zásadních problémů pruských jednotek válčících v českých zemích byla vysoká míra dezerce. Fakt, že skutečným agresorem byl pruský král, naopak dodával rakouským vojákům motivaci k obraně napadené vlasti.

V následujících třech kapitolách M. Šedivý popisuje průběh válečných akcí od vstupu Fridrichem vedených pruských jednotek do severovýchodních Čech v květnu 1778 až do počátku září, kdy pruský král pod tíhou (z jeho pohledu jen dočasného) neúspěchu dal pokyn k ústupu do Saska a pruského Slezska. Šedivý připomíná, že vstup do východních Čech byl v rozporu s Fridrichovým prvotním plánem, podle něhož měl jeho sbor proniknout přes Rakouské Slezsko a Moravu do nitra habsburské monarchie, přičemž tato ofenzíva měla být simultánně doprovázena průnikem prusko-saské armády ze Saska a Lužice do severozápadních Čech. To se ale její váhavý a příliš opatrný velitel, králův bratr Jindřich, zdráhal až do konce července učinit. Fridrich mu chtěl ulehčit výpadem do východního

Polabí a poté se vrátit k realizaci moravské ofenzívy, tu však vzápětí vyhodnotil jako příliš riskantní a již setrval v Čechách.

Postup Fridrichovy armády se zastavil na linii mezi Krkonoši a Hradcem Králové, válka pak nabyla pozičního charakteru s absencí rozhodujícího střetu či zásadního průlomu. Pruské jednotky trpěly v důsledku logistického kolapsu, jenž rychle vedl k hladovění a šíření nemocí. Jindřich se díky selhání ustupujícího maršála Laudona (ten byl dokonce ochoten obětovat Prahu) dostal v srpnu 1778 za řeku Jizeru, kde se však zastavil, neboť by sám nedokázal čelit případné Laudonově protiakci. Fridrich plánoval bratru pomoci útokem z Polabí, ten ale pro absenci zaostávajícího dělostřelectva odvolal. V důsledku hladu, dezercí a neustálých útoků mobilních rakouských jednotek začal Jindřich koncem srpna armádu stahovat, po prudké změně počasí totéž na začátku září učinil Fridrich.

Autor si klade otázku, proč Laudon promeškal šanci k útoku na ustupující Jindřichovu prusko-saskou armádu. Jeho odpověď koriguje jednu ze stávajících historických interpretací, jež hovoří o Laudonově ofenzivě, kterou zastavila svým příkazem Marie Terezie, neboť si nepřála vážným střetem ohrozit potenciální mírové ukončení války. Podle Šedivého se rakouský maršál až do královnyiny intervence, již se musel podříditi i bojovně naladěný Josef II., omezil na pouhé pronásledování ustupujících (k razantnímu úderu zřejmě neměl dostatek sil).

Sedmá kapitola je věnována událostem poslední fáze krátké prusko-rakouské války, které se odehrávaly v zimním období 1778/1779. Pruské jednotky se nacházely v Sasku, pruském Slezsku a Kladsku. Na území habsburské monarchie ovládaly již jen úzký pruh území Rakouského Slezska v podhůří Jeseníků (Osoblažsko a města Krnov a Opava); autor zde poněkud nepřesně hovoří o moravském pomezí: pomineme-li moravské enklávy včetně Osoblažska, pak se válečné události vlastního moravského území v zásadě nedotkly), zatímco rakouské jednotky z pruského příhraničí ovládaly přilehlou jižní část Kladska. Obě strany si znepříjemňovaly život vzájemnými výpady, spojenými s drancováním (Prusové na Mostecku, Broumovsku či v jižní části Opavska, Rakušané v Kladsku a Nisku), avšak ani jedna z nich nedosáhla zásadního výsledku. V únoru byl uzavřen klid zbraní, v květnu mírová smlouva, která konflikt uzavřela.

Šedivý v poslední kapitole nahlíží na jeho obsah a důsledky opět jako na jeden ze signifikantních paradoxů onoho válečného střetu. Obě strany k jednání v rakouskoslezském Těšíně přistoupily vzhledem k hlubokému finančnímu a na pruské straně také materiálovému a lidskému vyčerpání (Prusko doufalo v příchod ruského pomocného sboru – to carevna Kateřina II. podmínila pruským financováním, což musel Fridrich II. odmítnout). Mírová jednání zprostředkovala svým diplomatickým nátlakem právě Kateřina II., která tak činila s vidinou zvýšení ruského politického vlivu ve střední Evropě a v Říši. Habsburská monarchie nezpochybnitelně zvítězila po vojenské stránce a fakticky vyhrála válku, vítězem se však díky svému nekompromisnímu postoji stal nakonec Fridrich II. Ten revokací vídeňské konvence zabránil nárůstu území a tím i vlivu Habsburků v jižním Německu, zatímco garance dědických nároků jeho dynastie na Ansbach a Bayreuth zakládala oporu budoucím pruským mocenským zájmům v tomto strategickém prostoru. Habsburská monarchie musela vyklidit okupované Bavorsko, z něhož získala pouze tzv. Innviertel.

Mírotvorná role přinesla Rusku významný benefit v podobě pozice garanta říšského míru a možnost zahájení aktivní politiky vměšování do německých záležitostí po boku Rakouska a Pruska, vedoucích mocností ve střední Evropě.

Přestože Habsburkové z bavorského dědictví získali naprosté minimum, Šedivý připomíná, že Josef II. po smrti Marie Terezie oprávil myšlenku výměny větší části Rakouského Nizozemí za Bavorsko a Salcbursko. Opětovným cílem bylo zbavit se vzdálené a jen obtížně hájitelné provincie při Severním moři (ta dlouhodobě působila jako magnet pro francouzskou politiku) a naopak výrazně posílit vliv v jižním Německu a navýšit tak obranyschopnost habsburské politiky proti pruským zájmům v Říši. Josef II. se opíral o souhlas bavorského kurfiřta Karla Teodora, narazil však na odpor kurfiřtových příbuzných a dědiců, na jejichž stranu se postavily Francie a Prusko. Josef II. si tímto svým přístupem již podruhé vysloužil pověst agresivního militaristy (slovy M. Šedivého) a potvrdil, že mu jsou přednější habsburské dynastické zájmy nad zájmy říše jako celku i jejích jednotlivých členů (což byl ostatně tradiční rys habsburské politiky v poslední fázi existence Říše). Josefova politika navíc Fridrichovi II. umožnila sehrát roli ochránce ohrožené se cítících říšských knížat, která se roku 1785 sdružila do „proticísařského“ ochranného Spolku německých knížat. Josefova diplomatická porážka znamenala zásadní pokles císařské autority v Říši. Ze strany říšských knížat se aureoly obránce německé svobody dostalo paradoxně osobě, která během své vlády mnohokrát poukázala neúctu k říšskému míru a říšským zákonům.

V závěru publikace M. Šedivý shrnuje charakter bramborové války a znovu se pozastavuje u několika zajímavých paradoxů: autoritativní Fridrich sice válku po vojenské stránce prohrál, nikoliv však na základě drtivé porážky, a proto necítil motivaci k vyvození důsledků a zamyšlení o potřebě nápravy. To vedlo k setrvání zcestného mýtu o pruské neporazitelnosti, který vzal za své až během pro Prusko bolestivých střetů s napoleonskou Francií roku 1806. Podle Šedivého na této situaci nesl hlavní vinu stárnoucí a mentálně upadající Fridrich II., žijící ze své pověsti a neschopný již reflexe.

Dalším paradoxem války bylo Josefem II. prosazené prominutí selhání rakouského vojevůdce Laudona, a tedy vytlačení této zahanbující části jeho kariéry z povědomí současníků a následně i z historické paměti; nabízí se otázka, zda se Josef o Laudonovu „rehabilitaci“ nezasloužil proto, že sám musel čelit návalu paniky, které – naštěstí jen dočasně – propadl při představě drtivé ofenzívy prusko-saské armády, postupující do nitra Čech, jíž by Rakousko muselo čelit bez pomoci jakýchkoliv spojenců. Historické zapomnění bohužel dopadlo na maršála Lacyho, který svými předchozími reformami zajistil bojeschopnost rakouské armády a během války o bavorské dědictví se zasloužil o udržení pozic v Polabí. K poslednímu paradoxu se Šedivý vrací při finálním zhodnocení výsledků těšínského mírového jednání, jenž shrnul do více než trefných slov: „Rakousko vyhrálo válku, ale prohrálo mír.“

Šedivého kniha tématem, zpracováním a čtivým jazykem plně zapadá do konceptu ediční řady „Polozapomenuté války“, pro níž je typický především popularizační charakter, zacílený především na širokou laickou veřejnost se zájmem o dějiny vojenství. Po obsahové stránce posuzovaná publikace v mnohém přesahuje své předchůdce a staví se tak mezi nejzdařilejší svazky ediční řady. Autor prokázal schopnost vybrané, úzce časově vymezené

téma uchopit v patřičném kontextu a čtivým způsobem čtenáře provést „pralesem“ faktoografie, nezbytné k pochopení kořenů konfliktu v kontextu spleťtých zájmů dobové dynastické politiky, k seznámení s množstvím významných aktérů (tj. osobností z řad panovnických rodů, dvorských politiků a diplomatů a přirozeně hlavních představitelů tehdejších armád), k chronologicky pojatému popsání válečných událostí, a nakonec k zhodnocení mírových jednání a jejich dopadů na zainteresované strany v dalších desetiletích jejich velmocenského soupeření. Je nutno vyzvednout autorovy argumentační a interpretační schopnosti, díky nimž čtenáře seznamuje s řadou paradoxů, které nejsou v obecnějším povědomí až tak dobře zažity.

Formální zpracování publikace je v rámci ediční řady rovněž nadstandardní: důkladnou znalost a interpretaci velkého množství relevantní odborné literatury, především zahraniční, autor dokládá v poznámkovém aparátu. V úvodu zmiňuje také studium pramenů ve Vídni a v Německu, v závěrečném seznamu použitých zdrojů ale odkazuje pouze na materiál Rakouského státního archivu. Z obsahového hlediska je proto škoda, že ve vlastním poznámkovém aparátu na konkrétnější uvedení použitých archiválií v zásadě rezignoval (učinil tak pouze jednou – pokud odhlédneme od odkazů na jeden rukopis z provenience Moravské zemské knihovny, dobové tisky a pramenné edice) – nezpochybnitelná kvalita publikace by tím byla ještě více potvrzena. Nadstandardnímu postavení publikace v ediční řadě přispívá také osobní rejstřík. M. Šedivý ve všech těchto ohledech navázal na zpracování svého předchozího příspěvku v ediční řadě. Šedivého monografie představuje doklad toho, že se v populárně laděné knize může úspěšně objevit výsledek vědeckého bádání, přínosný pro laickou i odbornou veřejnost.

Jiří Brňovják

Karel WASKA (vedoucí autorského kolektivu)

Dějiny města Plzně, sv. 2, 1788–1918

Plzeň, Statutární město Plzeň 2016, 913 s., ISBN 978-80-87911-04-4.

Když se v listopadu 2014 konala v režii Archivu města Brna konference *Jak psát dějiny velkých měst?*, mohl ředitel plzeňského městského archivu Adam Skála metodickou a metodologickou koncepcí vydání nového monografického zpracování Plzně zatím doložit toliko prvním, pilotním svazkem zamýšlené trilogie.¹ Nyní, po více než pěti letech lze konstatovat, že se společným úsilím řady zúčastněných autorů zdařil velkorysý a nelehký úkol přetavit ve skutečnost. V roce 2014 vyšel první svazek dějin druhého nejlidnatějšího českého města s výkladem do roku 1788, o dvě léta později se ohlásil svazek druhý a koncem roku 2018 se trilogie uzavřela svazkem nejobemnějším, jenž plně potvrdil, že *finis coronat opus*.

Osmilový projekt tu však jako celek hodnotit nehodlám: soustředme se ve shodě se záhlavím toliko na *Dějiny města Plzně 2*. Redakce tohoto více než devítisetstránkového opusu se ujal Karel Waska, emeritní archivář plzeňského státního oblastního archivu. Stejně

1 Z konference byl publikován sborník: Radana ČERVENÁ (ed.), *Jak psát dějiny velkých měst?*, Brno 2016.

jako u dílu prvního, měl nesnadný úkol zkoordinovat a vtisknout jednotný charakter textům celkem devatenácti autorů a autorek, působících ponejvíce v plzeňských paměťových institucích a disponujících úctyhodnou publikační činností k regionálním tématům i důvěrnou znalostí stávající pramenné základny. Časovým rozmezím 1788–1918 je sice kniha rozkročena do tří staletí, ale fakticky jde vlastně o dějiny „dlouhého“ 19. století. Oproti pěti stům let dílu prvního by to mohlo prvoplánově evokovat jistou nevyváženost, vzhledem k významu 19. století pro české dějiny jde však o vymezení naprosto logické. Konečně, nejde o myšlenku průkopnickou, neboť zcela identicky byla časově ohraničena před bezmála padesáti lety syntéza plzeňských dějin redigovaná Václavem Čepelákem.² Tím však podobnost obou zpracování prakticky končí – zatímco se pro trilogii ze šedesátých let vžila poučka, že její použitelnost následkem marxistické ideologizace klesá s každým svazkem (dosud se cituje ponejvíce Bělohávkův díl první), v případě recenzované práce si výsledek rozhodně nezadá s dílem prvním.

Jaký význam mělo pro Plzeň 19. století, lze pochopit již jednoduchou komparací obrazu města na konci 18. a počátkem 20. století. Tu nelze přehlédnout, že Plzeň je jistě ne náhodou tradičním místem setkávání historiků k dějinám 19. století v rámci sympozií během Smetanovských dnů. Bylo by však chybou vnímat dějiny Plzně v 19. století jako homogenní sled dějů. Jak je velmi pregnantně zdůrazněno v „Úvodu“ (s. 16–29), město se rozvíjelo nerovnoměrně a směřovalo i k – pro mnohé možná překvapivým – vývojovým určením (lázeňská Plzeň).

Kniha je rozdělena do sedmi velkých tematických celků – politický a společenský vývoj (s. 31–322), hospodářský vývoj (s. 323–452), urbanistický a architektonický vývoj (453–534), výtvarné umění (s. 535–622), literární život (s. 623–676), hudební život (s. 677–714) a divadlo (s. 715–768). Vyjádřeno numericky, politickým a hospodářským dějinám je věnováno něco přes 400 stran, dějinám kulturním lehce přes 300 stran.

Základní kostru – nejobecněji řečeno politický vývoj – dějinného směřování Plzně zpracoval pro léta 1788–1914 Tomáš Bernhardt a pro léta 1914–1918 Karel Řeháček. T. Bernhardtem zpracované kapitoly mají až na výjimky vždy jednotnou strukturu – tvář města, obyvatelstvo, národnostní poměry, společnost, významné úřady se sídlem v Plzni, školství, hygiena, zdravotnictví a sociální péče. Nabízí se úvaha, zda nebylo účelnější výklad koncipovat do tematicky uzavřených kapitol pro celé období, čímž by se eliminovalo opakování některých skutečností (soudím, že školská nebo demografická problematika jsou přinejmenším rovnocenné divadlu či hudebnímu životu, které své vlastní tematické celky mají).

Periodizace je vytyčena logicky – prvním mezníkem je rok 1848, dalšími 1850 a období hospodářské krize let 1872/1875. Líčení předbřeznové Plzně má blíže ke kulturním a sociálním dějinám. Jednak zajisté proto, že tato vývojová etapa města není kvalitně pokryta písemnými prameny vinou neuvážené likvidace městské registratury, jednak proto, že tehdejší vedení města v čele s purkmistrem Martinem Kopeckým programově transformovalo především vnější tvář města (s likvidací hradeb a vznikem plochy parkové zeleně na pomyslném vrcholu). Pasáže popisující tyto proměny jsou

2 Václav ČEPELÁK (red.), *Dějiny Plzně*, II. Od roku 1788 do roku 1918, Plzeň 1967.

doprovazeny velmi instruktivní obrazovou přílohou (např. postižení vývoje jižního okraje města je ilustrováno komparací několika plánů na s. 44).

Velmi podnětným je hledání příčin podmiňujících rychlý růst Plzně oproti Klatovům jako druhému největšímu městu západních Čech – autor vidí jako důležitý vklad rozlohu a lidnatost městského panství. Ve výkladu po roce 1850 potom za podstatný impuls prohlašuje zavádění železniční dopravy. Rozvoj města dokládá data o strmém nárůstu počtu obyvatel (škoda, že si v těchto pasážích více nevšímá proměn v demografické situaci ve městě a na předměstích), jenž se mu zrcadlí i v otázce národnostní. Jestliže až do roku 1861 tvořily správní elity ve městě Němci, přesouvalo se poté těžiště politické moci pozvolna do rukou českého obyvatelstva. Volební agitace, uplatňovaná od roku 1864, postupně nabývala na intenzitě, avšak až do osmdesátých let 19. století jen minimálně reagovala na celozemské politické rozdělení. Český živel začal v kulturním a politickém životě Plzně převažovat od sklonku šedesátých let a v poslední čtvrtině století již Plzeň svůj český charakter jen upevňovala. Za pomyslný zlom tohoto vývoje lze považovat rok 1897, kdy česká kandidátka do obecního výboru zvítězila i v prvním volebním sboru. Vzhledem k faktické absenci výzkumů obecních samospráv 19. století v českém bádání, které na Moravě dosáhly excelentních výsledků, lze jen ocenit Bernardtovo úsilí postihnout alespoň v základních obrysech tyto vývojové trendy, stejně jako jeho souhrnnou charakteristiku obecních reprezentantů.

Zakladatelská horečka továren těžkého průmyslu a dalších podnikatelských provozů z 50. a 60. let, mnohdy bez potřebného krytí kapitálem, si v Plzni vybrala svou daň po recesi z roku 1873. Bernhardt zajímavě sleduje dopad tohoto jevu na příkladu Plzně. Zkušenost z roku 1873 logicky vedla k menší odvaze investovat, resp. podnikat investice kryté úvěrem. Přesto v této době Plzeň dynamicky rostla, především Říšské předměstí kolem dnešních ulic Americké a Klatovské. Růst města se zprvu reguloval atomizovaně dílčími regulačními plány pro jednotlivá předměstí, teprve roku 1887 vznikl stavební řád pro Plzeň s jednotnou celoměstskou koncepcí. Rozvíjející se Plzeň postupně získala telegraf (1858), plynové osvětlení (1860), telefon (1883) nebo tramvajovou dopravu (1899).

Odlišně než Tomáš Bernhardt přistoupil k výkladu Karel Řeháček, jenž mohl využít samé podstaty mimořádnosti válečného období 1914–1918. Výklad o „pouhých“ čtyřech letech městských dějin mu dovolil uplatnit drobnohledný přístup. Za do určité míry obligatorní, ovšem velmi zdařilý lze považovat jeho výklad o průběhu mobilizace, případně o účasti Plzeňanů na jednotlivých frontách. Odlivem mužů demografický růst města nezpomalil a po celou dobu světové války rychle rostl – lákaly zejména státem chráněné továrny, které poskytovaly vyšší mzdy a jejichž zaměstnanci nerukovali. Odvrácenou tvář tohoto vývoje ale bylo prohloubení sociálních důsledků války ve městě. Právě nepokoje vyvolané nedostatkem potravin vykreslil Řeháček neobyčejně plasticky (s. 266–270).

Za navazující tři kapitoly Ludka Krčmáře, Jitky Janečkové a Miroslava Husa, jež si všímají celospolečensky působících doprovodných fenoménů (náboženství, spolkový život, Plzeň jako posádkové město) je vřazena kapitola o průmyslu, obchodu a službách z pera Karla Wasky a Jana Hučky. Tvoří sevržený a přehledný výklad o hospodářském vývoji města dělený podle jednotlivých výrobních odvětví. Redaktor knihy tu po mém soudu vykonal výbornou práci, takže se texty s ekonomickou problematikou v knize neduplikují, nýbrž

naopak instruktivně prostupují. Čtenář tak získá základní obrysy hospodářského vývoje zasazené do politických souvislostí v textu Berhardtově a Řeháčkové, konkrétnější rozměr jim dodá kapitola dvojice Waska-Hučka a podrobný vhled se otevírá na příkladech Plzni po právu zcela nejvlastnějších – Škodovce, jejíž osudy přiblížila Ladislava Nohovcová (jen tu postrádám v literatuře studii Eduarda Maura o nejstarší fázi waldsteinské strojírny)³ a pivovaru z pera Anny Peřinové.

Jistý pocit duplikování témat může naproti tomu vznikat při konfrontaci úvodních pasáží knihy s kapitolou Petra Domanického o urbanistickém a architektonickém vývoji, která otevírá závěrečný tematický blok věnovaný umění. Autor na druhou stranu zachází do větších detailů (někdy až za cenu ztráty přehlednosti) a svůj text dokládá velmi zajímavou obrazovou přílohou (výřezy z regulačních plánů, stavební plány nezrealizovaných záměrů apod.). Navazují obligatorní, informacemi doslova nabitě texty o malířství a sochařství (Ivana Jonáková), uměleckém řemesle (Jan Mergl), literatuře (Viktor Viktora, Dominik Mačas s Michalem Jarešem), hudbě (Lenka Bočanová) a divadle (Vlasta Smoláková). Je nutno zvláště vyzdvihnout kapitolu věnovanou médiu fotografie, kterou zpracoval autor v oboru dějin fotografie nejpovolanější, Vladimír Scheufler. Médium, které právě od konce 19. století zcela změnilo zachycování reality a okamžiku, tu je představeno jak svými úhelnými aktéry, tak jejich dílem. Všechny fotografie jsou ve vysoké kvalitě, pozbyté jakýchkoli rušivých defektů (je to ostatně velkou devizou celé knihy).

Druhý svazek *Dějin města Plzně* uzavírá barevná obrazová příloha, impozantní seznam pramenů a literatury a rejstříky (zeměpisný, osobní a věcný). Grafického zpracování svazku se znovu, v plném souladu s prvním dílem, zhostil Jan Dienstbier. Určitá nesourodost je snad patrná u řešení vysvětlujících dílčích tematických hesel, která se v prvním svazku objevila hlavně v archeologických pasážích vždy na šedém pozadí.

V obsáhlé práci se šlo pochopitelně jen stěží vyvarovat některých faktografických chyb. Demografické údaje ze Sommerovy topografie, vydané roku 1837, jsou ve skutečnosti starší, náleží roku 1825 (s. 51–52), nejsem si také jist, na kolik je únosné tvrzení, že měšťanské domy začaly ubytovávat nájemníky až v první polovině 19. století (s. 52). Nerozumím výrazu „rozparcelováno bylo osm městských statků“ v kontextu raabizace (míněny patrně jsou poplužní dvory), spíše do žargonu publicistického bych zařadil ve své podstatě zavádějící obrat „jazykově utrakvistický“ (s. 100, 118) a místo přelomu letopočtu bylo patrně myšlen přelom století (s. 201). Jedná se však o naprosté maličkosti, které nemohou zastínit skutečnost, že *Dějiny města Plzně 2* představují závažný příspěvek nejen regionální, ale i národní historiografii a v mnoha ohledech se stanou inspirativním textem pro podobně koncipované monografie. Kniha současně vytváří celou řadu badatelských výzev. Nejen s ohledem na konstatovaná bílá místa ve vývoji předběžnovém, ale i pro dnes badatelsky atraktivnější druhou polovinu 19. věku. Můžeme proto bez uzardění uzavřít, že druhý svazek třídílných *Dějin města Plzně* představuje impozantní počín, jenž plně ztělesňuje vytyčený cíl: vydat nové, moderní a metodologicky vyvážené syntézy plzeňských dějin.

Jan Lhoták

3 Eduard MAUR, *Waldsteinská strojírna v Plzni*, Minulosti Západočeského kraje 1, 1962, s. 145–159.

Lukáš FASORA – Miroslav KUNŠTÁT – Tomáš W. PAVLÍČEK a kol.

Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích

(= České moderní dějiny, sv. 7)

Praha, Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2018, 580 s.,

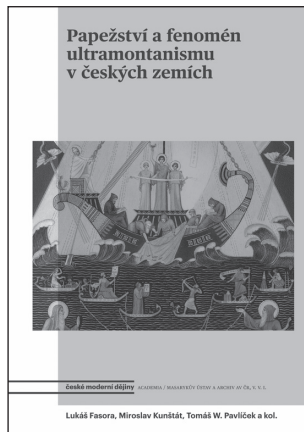
ISBN 978-80-200-2969-0 (Academia), ISBN 978-80-87782-95-8 (MÚA).

Téměř šestisetstránková kniha se věnuje společenskému tématu moderních dějin, jež v této podobě nebylo v české historiografii dosud systematicky zpracováno – papežství a fenoménu ultramontanismu. Předkládaná práce představuje protipól nedávno vydané knihy *Český antiklerikalismus*,¹ jež sleduje dynamický charakter antiklerikalismu jako významné součásti modernizačních evropských procesů, zaměřených proti církvi a jejím institucím, od poloviny 19. století do konce první třetiny 20. století s důrazem na jeho podobu v prostředí habsburské monarchie (1848–1918) i první Československé republiky (1918–1938). Ultramontanismus, směr kladoucí důraz na konzervaci sociálního řádu a nadřazenost papežské autority v procesu vytváření moderních evropských společností, se jeví jako reakce na důsledky zmíněného antiklerikalismu.

Právě vztah katolíků, protestantů i celé české společnosti k papeži a k Římu od poloviny 19. do poloviny 20. století tvoří jádro monografie o papežství a ultramontanismu, přičemž tento fenomén je vnímán v neutrální referenční rovině, bez někdejšího pejorativního zabarvení minulosti, jako projev nezanedbatelného vlivu papeže i jeho prestiže za horami (odtud termín *ultra montes*, ultramontanismus).

Autoři sledují pronikání autority papeže do prostředí domácích církevních institucí včetně struktur politického katolicismu, a to do liberálního, konzervativního a socialistického milieu. Tento vliv nastavuje zrcadlo katolické církvi, kdy historici sledují její vztah k moderně, demokracii, nacionalismu či sociální otázce v mnoha různých prostředích. Práce vznikla na základě studia českých, rakouských a vatikánských archivů, např. Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR, Archivu Národního muzea, Archivio Apostolico Vaticano, Literárního archivu Památníku národního písemnictví, Archivu Masarykova ústavu a Akademie věd ČR, Národního archivu, Österreichisches Staatsarchiv Wien a mnoha dalších.

Autoři knihu rozdělili do úvodu a pěti kapitol – I. „Pohled z Říma“ (pohled Říma na církevně-politický vývoj v českých zemích), II. „Papežství a české jazykové prostředí“ (obraz papeže a římské církve v českém prostředí), III. „Papežství a německé jazykové prostředí“ (obraz papeže a římské církve v německém prostředí), IV. „Antiřímské kódy v českém protestantismu a dalších církvích“ (obraz papeže a římské církve v českém

1 Stanislav BALÍK – Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Marek VLHA, *Český antiklerikalismus*, Praha 2015.

nekatolickém prostředí), V. „Komparativní pohledy do vybraných zemí střední Evropy“ (obraz papeže a římské církve ve středoevropském prostoru v Německu, Polsku, Slovinsku a Rakousku). Kniha je vybavena přehledem pramenů a literatury, jmenným rejstříkem, seznamem zkratk, seznamem vyobrazení a anglickým shrnutím.

Oceňuji především široký tematický záběr monografie. Jeho důkazem je rozsáhlý poznámkový aparát, značné množství archivních dokumentů i zahraniční literatury včetně té nejnovější. Na druhé straně bych uvítal komparativní pohled rovněž do nám blízkého slovenského prostředí, které však v nábožensko-politické rovině vykazovalo, přinejmenším v první polovině sledovaného období, kdy byl charakter Slovenska převážně agrární, s konzervativnější společností a tradičním vlivem katolické církve, značně odlišnou zkušenost konfrontace. Bylo by totiž zajímavé sledovat recepci papežství a římské kurie v prostředí, které dokázalo během 19. století v mnoha ohledech integrovat náboženské a národnostní zájmy Slováků a po vzniku Československa v roce 1918 oslabit sílu útoků na katolicismus v republice obecně.

Je překvapivé, že autoři monografie věnují jen malou pozornost první světové válce, jež představuje výrazný mezník v dějinách papežství moderní doby. Byla totiž významným předělem nejen v oblasti mezinárodních vztahů a světových dějin, ale rovněž počátkem (po) vědomí Svatého stolce o univerzální zodpovědnosti ve prospěch světového míru. Stala se současně odrazem dualismu jak hlubokého propadu papežské autority, tak zároveň nové role papežství, kterou měla hlava katolické církve sehrát ve 20. století. Tato proměněná role měla vliv i ve středoevropském prostoru, zejména v českých zemích, kde byla míra konfesijnosti oslabována novými politickými zkušenosti československého státu. Podobně jako se autoritativní a totalitní režimy formovaly ze zkušenosti první světové války, tak z tohoto válečného konfliktu čerpala i sílící sekularizace českých zemí, což v monografii postrádám.

Nejvíce prostoru je v monografii věnováno reflexi papežství v českém jazykovém prostředí ve druhé kapitole se sedmi podkapitolami, v nichž se autoři ve vybraných stranických segmentech, vymezených jejich politickými ideologiemi, věnovali proměnám vztahu státu a církve v liberálním, konzervativním a socialistickém prostředí. Konstatují, že na konci 19. století zeslábla podpora národně-emancipačnímu hnutí ze strany nižšího kléru, který výrazně podporoval národní obrození ještě v první polovině 19. století. S nástupem nacionálně zaměřeného liberalismu na konci 19. století došlo k vytlačení katolicismu na periferii, kde se těšil přízni maloměstských či rolnických voličů; klérus postupně přestával být autoritou, uznávanou ve všech společenských vrstvách. Skutečný ultramontánní tábor v českých zemích byl nepočetný, reprezentovaný především relativně úzkým okruhem kolem literáta a překladatele Josefa Floriana.

Monografie *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích* umožňuje vnímat ultramontanismus v českém prostředí jako mnohovýrovný fenomén 19. a 20. století, který je třeba reflektovat v širším kontextu společensko-nábožensko-politického dění, nikoliv jako samostatný izolovaný jev. V případě ultramontanismu se totiž jednalo o pohyb, který *měnil* svoji podobu v první polovině 19. století, na přelomu 19. a 20. století i po roce 1918 v souvislosti s dynamickými změnami v rámci pontifikátů Lva XIII., Pia X. či Pia XI., politickými událostmi celoevropského dosahu i proměnami národních narativů v moderní

době (svatováclavská, svatojosefská či cyrilometodějská tradice). Pro neotřelé uchopení tématu, inspirativní otázky, široký rozsah pramenů i literatury a vhodně vybraný autorský kolektiv ji můžeme doporučit všem čtenářům.

Marek Šmíd

Michaela a Karl VOCELKOVI

František Josef I., císař rakouský a král uherský

Praha, Paseka 2017, 416 s., ISBN 978-80-7432-806-0.

V souvislosti s výročním úmrtí císaře Františka Josefa v roce 2016 a rozpadu habsburské monarchie o dva roky později se na knižním trhu objevilo větší množství publikací, nahlízejících z různých úhlů pohledu tuto etapu středoevropských dějin a roli klíčových osobností v ní. Nakladatelství Paseka zareagovalo vydáním překladu knihy, vyšlé v roce 2015.¹

Z autorské dvojice je odborné veřejnosti dobře znám zvláště Karl Vocelka, který je jednak již mnoho let stálíci mezi rakouskými historiky, jednak náleží mezi nejaktivnější, pokud jde o pěstování kontaktů mezi rakouskou a českou historickou komunitou. Badatelský profil Karla Vocelky se v recenzované knize projevuje velmi výrazně: autor je totiž primárně historikem raného novověku, do éry moderní přesahuje jeho zájem ve vlastně jediném segmentu, totiž v dějinách habsburské dynastie, vídeňského dvora, resp. s tím souvisejících dějinách města Vídně. V minulosti autorská dvojice vydala společně knihu o císařovně Sisi.²

Tak jako v případě biografie císařovny Alžběty – Sisi, tak i v případě Františka Josefa nelze říci, že by šlo v pravém slova smyslu o publikace vědecké, tedy zapojené do vědeckého diskurzu, reflektujícího metodologické tendence a přinášející novinky v pramenném výzkumu nebo interpretační inovace. Jde o knihy spíše populárně naučné, kolísající mezi žánrem vědecké práce a vyprávěním pro laického čtenáře. Autorská dvojice prokázala v případě obou děl solidní kompetenci napsat popularizační práce. Jde o texty čtivé, jasné svou strukturou, jak v německém originále, tak i v českém překladu se vyznačující přístupným, jasným jazykem. V odborných kruzích jde, více zajisté v případě Sisi, o témata vnímaná jako líbivá, barvotisková, stojící až trochu na hraně červené knihovny a někdy pro skutečného odborníka témata snad až nevkusná a diskreditovaná jejich recyklací v žurnalistice nebo turistickém průmyslu. Takto podbízivě však práce Vocelkových o Františku Josefovi nepůsobí, autoři udrželi text ve věcné rovině s řadou kritických pohledů vzpírajících se lidové nostalgii; přesto je na místě znovu zdůraznit: nejde v pravém slova smyslu o práci, která by měla šanci obohatit vědecký diskurz. Kniha může sloužit k poučení laického čtenáře, lze si představit její úspěšnou roli jako úvodního textu pro studenty historie 19. století, ale spojovat s ní vyšší ambice není radno.

1 Michaela und Karl VOCELKA, *Franz Joseph I. Kaiser von Österreich und König von Ungarn; 1830 – 1916. Eine Biographie*, München 2015. Překladatelkou díla byla Zlata Kufnerová. Srovnej též katalog výstavy: Karl VOCELKA – Martin MUTSCHLECHNER (ed.), *Franz Joseph 1830–1916*, Wien 2016.

2 Michaela und Karl VOCELKA, *Sisi. Leben und Legende einer Kaiserin*, München 2014.

Příčin je celá řada. Lze je rozdělit na dvě velké skupiny: do první bych zařadil limity spojené s autorskou volbou, do druhé limity spojené s badatelským profilem autorské dvojice a jejich „předporozuměním“ tématu. Pohlédneme na první okruh. Autoři se vědomě vydali cestou biografie, která je z hlediska metodologického značně konzervativní. Lze zajisté chápat, že u osobnosti takového významu a komplexnosti činnosti autoři přistupují k pramenům a vůbec celé látce reduktivně, neboť i při této redukci má kniha více než 400 stran. I s ohledem na adresáta – zjevně laického čtenáře – lze chápat ulpívání na některých poněkud banálních samozřejmostech, v komunitě historiků i poučených laiků dávno známých.

Legitimní autorskou volbou je podání látky v chronologickém sledu s důrazem na událostní dějiny, opět zřejmě s ohledem na laického čtenáře. Ale knize, pokud měla být aspoň v dílčích ohledech směřována také k obohacení odborného diskurzu, chybí metodologická inovativnost. Přinejmenším důslednější a komplexnější sledování profilu a proměny mentální mapy Františka Josefa je cílem, který autoři vědomě ponechali za horizontem svého tázání, čímž se ovšem zbavili šance silněji promluvit do debat o roli císaře hlavně v dobových procesech „dlouhého trvání“, tedy industrializaci, urbanizaci, sekularizaci, demokratizaci atd. S užitím celé řady střípků si sice čtenář k některým ze zmíněných kardinálních badatelských otázek určitý obraz o autorské interpretaci těchto jevů udělá, jde ale o obraz sestavovaný velmi pracně, místy nejasný a velmi neúplný. Jistě, jde o daň za zvolenou základní, tj. chronologickou osu narace, ale již němečtí recenzenti před několika lety upozorňovali, že čtenářské očekávání po dočtení posledních stránek knihy není naplněno: císař zemřel a tím kniha prostě končí.

Chybí důkladné zhodnocení role osobnosti, chybí nadhled, chybí pokus o analýzu „mýtu“ Františka Josefa, který se v posledních letech stal v případech biografických děl stabilní součástí textů. Zvláště citelná je tato skutečnost v případech národnostní otázky, která patřila k hlavním příčinám pádu habsburské říše. Autoři, věrní podtitulu, věnují poměrně dost pozornosti uherské problematice, ostatní aspekty národního problému stojí povětšinou za horizontem, zahaleny do obecných a povrchních sdělení: Češi se mohou v tomto ohledu cítit ve srovnání s dalšími slovanskými národy ještě poměrně dobře.

Druhý okruh problémů je zajímavý mj. s ohledem na autorskou a redakční práci s textem určeným původně pro rakouského či bavorského čtenáře a nyní předkládaného čtenáři českému. Práce je totiž v mnoha ohledech „uzamčena“ v horizontech obou autorů jako badatelů, orientovaných v rámci dějin 19. století na velmi úzký tematický segment. Vocelkovi jsou silní a interpretačně důvěryhodní v pasážích, které se týkají habsburské dynastie, dvora a částečně města Vídně, ale v kapitolách, u kterých bychom čekali kompetentní vhled do kardinálních otázek moderny 19. století, jejich sebejistota mizí. V místech četných nakročení tímto směrem, týkajících se např. hospodářského vývoje podunajské monarchie nebo rolnické otázky, je čtenář konfrontován s povrchními soudy a místy i úsměvnými frázemi typu „historikové se přou“ o to či ono.

Autoři sice na mnoha místech jasně vyjadřují svůj soud, že jak František Josef, tak i celá habsburská dynastie již náleželi k jinému, starému, zanikajícímu světu, ale jejich reakcí na tuto těžko zpochybnitelnou skutečnost není snaha o analýzu mnoha rozporů

s touto tezí spojených. Vždyť ten prý staromileký císař se nechával oslavovat jako císař modernizátor, jako otec vědy a pokroku, jako garant náboženské tolerance – s touto podobou oslavy císařské návštěvy se setkalo kdejaké provinční město! Vöcelkovi namísto toho věnují mnoho prostoru pečlivé analýze dvorských a dynastických rituálů a slavností, přičemž kontrast tohoto podivuhodného zanikajícího světa se světem žité reality druhé půle 19. století staví hlavně na císařových pobytech v Bad Ischlu nebo loveckých výpravách, které císaře sice jistě přiváděly do kontaktu s „lidem“, ale současně byly pouze jednou ze složek císařovy veřejné prezentace. Právě v tomto bodě jsou Vöcelkovi svým pojetím císařovy biografie blíže proslulým filmům Ernsta Marischky s Romi Schneider v hlavní roli, než vědeckému diskurzu.

Souvisejícím problémem je nicotné přizpůsobení knihy českému čtenáři. Recenzentovi nejsou známy detaily redakčního projektu nakladatelství Paseka, ale patří k dobrému tónu skutečně významných děl, vydávaných v překladu, že jsou učiněny přinejmenším symbolické kroky vstřícnosti vůči čtenáři, ukotvenému v odlišném jazykovém a kulturním kontextu. Zde mnoho vstřícnosti nevidíme. Okrajově ruší nedostatky překladu. Nejvíce snad překlad německého slova Bauer jako sedlák, nikoliv pro daný kontext mnohem výstižnější rolník; obecně je překlad v oblasti sociálně-historických pojmů slabší. Pobaví také slova o „medializovaných říšských knížatech“, rozdíl mezi medializací a mediaticizací zůstává výzvou pro pozorné čtenáře. Ale o překlad až tolik nejde.

Práce je vystavěna na překvapivě omezeném okruhu literatury a pramenů, v podstatě jasně dominují rakouské nebo německé práce, s vyšší mírou shovívavosti lze říci, že jsou dostatečně zastoupeny práce maďarské a snad ještě italské, ale produkce česká je marginalizována na několik převážně starších prací a hrstku překladů, produkce polská, slovinšská nebo slovenská zůstává prakticky nereflexována. Text tak vyznívá velmi „rakousky“, ještě snad přesněji „vídeňsky“; kniha není opatřena ani obvyklou předmluvou k českému vydání, která by zmíněné nedostatky aspoň trochu vysvětlila či snad spíše zastřela.

Rozporný dojem z knihy by neměl překrýt několik pozitiv, která jsou skutečným obohacením historického poznání, a to i pro odbornou veřejnost. Za mistrovské dílo lze považovat autorské porozumění dvorské hierarchii, rituálům a obecně kulturním znakům tohoto zvláštního prostředí, právě tyto pasáže jistě učiní na laického čtenáře dojem a mohou – jak už konstatovali němečtí recenzenti – nakonec posloužit jako východisko k hlubšímu zájmu o téma: koneckonců mnohý vynikající historik měl na počátku své studijní nebo badatelské kariéry „svoji Sisi“.

Knihla nabízí novou a dosud neznámou interpretaci vztahu císaře k jeho „přítelkyni“ Anně Nahowské, stojící poněkud ve stínu známějšího vztahu s Katherine Schratzovou, také pozadí některých událostí v císařské rodině nebylo dosud známo a v některých ohledech je možno Vöcelkovým připsat i zásluhu na pečlivém rozkrytí vztahových sítí, mýřících z vídeňského dvora k uherské politické elitě. Kniha lze doporučit zájemcům o historii 19. století jako úvodní text proseminární povahy, jeho popularizační roli nelze zpochybnit, ovšem z hlediska odborné komunity byla očekávání vyšší.

Lukáš Fasora

Inge SCHEIDL – Ursula PROKOP – Wolfgang HERZNER
*Wilhelm Stiassny (1842–1910). Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker
im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siècle*
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2019, 343 s., ISBN 978-3-205-23172-1.

Rozsáhlá publikace o židovském architektu a vídeňském komunálním politikovi Wilhelmu Stiassnému je výsledkem několikaleté práce týmu renomovaných odborníků na dějiny architektury Inge Scheidl, Ursuly Prokop a především Dagmar Herzner-Kaiser, která tento výzkum iniciovala již svojí disertační prací, pokračovala v něm jako pracovnice Architekturzentrums Wien, ale vydání komplexní knihy se bohužel nedařilo. Badatelé si vytkli za cíl osvětlit širší rámec „výzkumu společnosti vídeňské Ringstrasse“ františko-josefinské éry, nahlížené dosud výlučně z pohledu dějin umění. Autoři v tomto smyslu odkazují především k dílu přední znalkyně této problematiky Renate Wagner-Rieger.¹ Výklad Stiassneho profesní kariéry i mimoprofesionální činnosti se tak vedle již vícekrát diskutovaného vídeňského historismu a urbanismu pojí s problematikou komunální politiky a židovské identity ve snaze poukázat na některé klíčové milníky vídeňského „fin de siècle“.

Pozůstalost Stiassneho se nedochovala, vědci se proto zaměřili na analýzu jiných dobových pramenů, zejména na „zprávy z židovského denního tisku a časopisů“ (s. 17). Výzkum vycházel z bohaté rešerše materiálů a dokumentů vídeňských i zahraničních archivů (Česká republika, Izrael ad.). Jako základní pramen ovšem posloužily především dobové časopisy, periodika, Stiassneho publikované i nepublikované příspěvky, dobová literatura k probíraným tématům, doplněná o reference, lexika,² periodika a jiné zdroje (adresáře domů, internetové zdroje ad.). Velkou část knihy zabírá obrazová příloha vlastních i archivních fotografií a plánů staveb. Pro lepší ilustraci různorodých aktivit Wilhelma Stiassneho a pro systematictější přehled jeho životního díla byly do závěru knihy umístěny přílohy v podobě chronologického životopisu, rodokmenu, seznamu děl, seznamu klientů, členství ve spolcích, radách, komisích, komitétách a dalších institucích zkoumané osobnosti, které sestavil Wolfgang Herzner.

Bohaté spektrum zdrojů informací umožnilo provést komplexní analýzu osobnosti v rovině profesní, politické i soukromé. Nejedná se tak o klasický životopis se suchým výčtem biografických dat a aktivit, nýbrž o zasazení aktéra do dobového kontextu a obohacení výzkumu dalšími nebiografickými přístupy. Kombinace více typů pramenů (noviny, lexikony, nekrology) zachycuje celou šíři a rozsah tvůrčí osobnosti, a zároveň podává ucelený obraz o stavebním boomu, židovské reprezentaci a bytové situaci ve Vídni druhé poloviny 19. století.

-
- 1 Renate WAGNER-RIEGER, *The Ringstrasse: Image of an Era: the expansion of the inner city of Vienna under Emperor Franz Joseph*, University of Vienna 1969; Renate WAGNER-RIEGER – Walter KRAUSE, *Historicism and Palace. Studies on the art of the nineteenth century*, München 1975.
 - 2 Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien 1856–1891; Srovnej též: *Architektenlexikon Wien 1770–1945*, dostupné online <http://www.architektenlexikon.at/> (23. 1. 2020).

V tomto ohledu může být kniha inspirativní nejen pro kunsthistoriky a zájemce o dějiny architektury, ale v obecné rovině přispět i do historiografické diskuze o metodách výzkumu tzv. „nových“ elit, který je v mnoha případech znesnadněn kvůli torzovitosti pramenů a ztíženým podmínkám pro užití standardních biografických metodologických postupů.³ Wilhelm Stiassny je v českém prostředí znám především jako stavitel Jubilejní synagogy v Praze a architekt zaniklých synagog na Královských Vinohradech, v Čáslavi a Jablonci nad Nisou. Známe ho letmo díky pražské výstavě z roku 2003 o německý hovořících architektech, kteří působili v prvních čtyřiceti letech 20. století v Praze.⁴ Více se o něm český čtenář nedozví ani z Vlčkovy *Encyklopedie architektů a stavitelů*, kde je navíc mylně uvedeno datum a místo architekta narození a informace o jeho studiu na pražské polytechnice (!).⁵

První část knihy se věnuje architektově životu, uvádí čtenáře do kontextu rodinného zázemí a vzdělání, pokračuje přes počátky jeho profesního osamostatnění až po plodnou činnost ve funkci vídeňského obecního rady. Stiassny mohl díky otcově prosperující textilní firmě studovat na vídeňské Akademii výtvarných umění u věhlasných učitelů, jako byli Schmidt, Roesner, Sicardsburg a van der Nüll. Na svůj talent upozornil ziskem prestižní Peinovy ceny. Hana Tomagová ukazuje ve své dosud nepublikované disertační práci, že zvláště talentovaným studentům zajišťoval profesor Friedrich von Schmidt praxi ve svém prestižním vídeňském architektonickém ateliéru.⁶ To byl i případ Wilhelma Stiassneho, kterému se podařilo získat práci ve stavebních firmách u Schmidta a u Webera. To odstartovalo jeho kariéru stavitele na Ringstrasse.

Autoři ukazují, že klíčovým impulsem pro vzestup židovských „nových“ elit se stalo zrovnoprávnění Židů v roce 1867, neboť předtím židovské právo neexistovalo a „uchytit“ se mohli jen opravdu bohaté rodiny. Autoři poukazují na Stiassneho příkladu na dobovou praxi zvyšování sociálního statutu a budování sítě profesních svazků skrze sňatkovou politiku: architekt se oženil s Julií Taussig z vlivné a movité židovské rodiny ze Szekesfeher-var, aby si mohl otevřít vlastní stavební kancelář (s. 24n.).

Stiassny reprezentuje stejnou generaci, jako v českém prostoru Josef Hlávka, a lze proto nalézt shodné znaky ve vývoji jejich profesních kariér, ovlivňovaných obdobnými vnějšími faktory. Oba architekti vstupovali do aktivního profesního života v době hospodářské konjunktury a stavebního boomu na Ringstrasse v šedesátých letech 19. století.

Další Stiassneho vzestup a politickou kariéru odstartovalo díky kontaktům z Akademie členství v *Niederösterreichischen Gewerbeverein* a účast na Světové výstavě ve

3 Martin MYŠKA, *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, in: Martin Myška (ed.), *Problémy a metody hospodářských dějin*, Ostrava 2010, s. 208–219.

4 Zdeněk LUKEŠ (a kol.), *Splátka dluhu. Praha a německy hovořící architekti 1900–1938*, Praha 2002, s. 14, 186.

5 Patrně se tudíž jedná o jinou osobu. Pavel VLČEK, *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 624.

6 Hana TOMAGOVÁ, *Studijní cesty architektů ateliéru Friedricha von Schmidta a Viktora Luntze po českých zemích a horních Uhrách v letech 1862–1896*, disertační práce Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci 2017.

Vídni v roce 1873, a to jak v roli architekta, tak ve funkci předního člena přípravné komise. Tyto aktivity a úspěchy jej katapultovaly mezi nejvyšší špičky rakouské elity, zajistily mu bezmála doživotní místo ve vídeňské radě a vliv na další urbanistický vývoj města. Autoři ukazují na pozadí „každodenních“ sporů mezi liberály, křesťanskými socialisty a sociálními demokraty, jak úspěšně si Stiasny vedl v roli stavebního rady při řešení problémů, souvisejících s razantním zvýšením počtu obyvatel a potřebou „velkých“ infrastrukturních projektů (komunální vodovod, městská dráha, centrální hřbitov, kanalizace, regulace Dunaje ad.).

Od konce osmdesátých let se Stiasny musel jako člen městské rady a poradního sboru vídeňského starosty stále více potýkat s vyostřováním politického klimatu směrem k antisemitismu a čelit mnoha provokacím, přiřizovaným protizidovskými aférami. Od devadesátých let se musel vyrovnat s volebním debaklem a postupným odchodem liberálů z komunální politiky na úkor silící křesťansko-sociální strany. Ta se zformovala okolo výrazné osobnosti Karla Luegera, který si později v roli vídeňského starosty přivlastnil i některé Stiasneho úspěchy.

Současně s tím šel Stiasneho ústup z pozice prominentního architekta v důsledku příchodu nové generace, odmítající historismus a prosazující secesi. Publikace však na příkladu architektonických realizací v Kruegerstrasse vyvrací klišé o tom, že by židovští architekti kategoricky odmítali modernistické tendence a hledání nového stylu. Právě Stiasneho vlastní dům na lukrativní adrese v centru Vídně (naneštěstí zbořený po druhé světové válce), který vykazuje podobnost s vídeňskými domy Otto Wagnera či Maxe Fabianiho, se stal nejen symbolem uznání jeho architektonických zásluh, ale i vyvrcholením snah o židovskou emancipaci. Tento proces, završený zřízením Židovského muzea v roce 1895, znamenal pro Stiasneho naplnění jeho celoživotních snah.

Ani četná ocenění a pocty, jichž se Stiasny dočkal jakožto prominentní osobnost monarchie ke svým šedesátým narozeninám, nepřevážily nad negativními reakcemi vůči jeho osobě vlivem zostřujícího se antisemitismu po roce 1900. Tak jako většina židovské honorace, volil i Stiasny „asimilační“ politiku, spočívající ve vyrovnávání tlaků a snaze otupit hroty ostří neutrálními reakcemi na antisemitské výpady. Tento postoj se však ukázal díky stále rostoucí eskalaci politického napětí jako slepá kolej. Jak ukazují autoři, zůstal však Wilhelm Stiasny do konce života optimistou, věřil v možnou symbiózu idejí konzervativismu, německého liberalismu a sionismu.

Druhá, nejobsáhlejší část knihy, se podrobně zabývá Stiasneho architektonickými realizacemi, včetně analýzy typů zadavatelů stavebních zakázek. Kapitulu uvádí shrnutí základních okolností výstavby vídeňské Ringstrasse, následuje výčet architektonických staveb v podobě bytových bloků i jednotlivých domů. Představena je zde proměna typů a profilů činžovních nájemních domů (s. 96, 121, 123), kterými se Stiasny důkladně zabýval při promýšlení koncepce svých obytných budov. Jeho na svoji dobu velmi moderní koncepce spočívala v propojení obchodního a činžovního obytného domu, který byl navrhován pro obchodníky k provozování jejich profese a bydlení, popř. dalším ziskům z nájmu. To bylo opakující se schéma, který Stiasny upravoval podle finančních možností stavitele na jednodušší typ „Wohnhaus“ a na honosnější typ „Palais“. Tento koncept slouží autorům

jako vhodný příklad reflexe toho, jak se prestiž a sociální status architekta a jeho zaměstnavatele odrážel v městské architektuře obytných domů. O tomtéž svědčí i architektův vlastní nájemní dům ve čtvrti Rathausviertel, která se díky svému politicko-symbolickému významu stala jednou z nejlukrativnějších adres Vídně a místem výstavby luxusních činžovních domů.

Paralelně s těmito významnými zakázkami sledují autoři Stiassneho realizace pro střední třídu v rámci stále naléhavějšího hledání řešení bytové situace a komfortnějšího bydlení. Konstatují, že si Stiassny „jako jeden z prvních uvědomil význam stavebních společenstev a prosazoval jejich zakládání po vzoru Anglie a Francie“ (s. 128). Jako architekt se podílel na projektech významných židovských rodin (Rothschild, Königswarter) výstavbou nejen jejich rodinných paláců, ale i podílem na projektech jejich nadací (domovy pro přestárlé, slepecký ústav, hospic, sirotčinec ad.), které můžeme označit za první vídeňské instituce neziskového sektoru.

Stranou nezůstávají ani jeho četné církevní stavby – židovské sepulkrální památky (ceremoniální haly, hrobky), které byly doposud jeho životopisci opomíjeny, a na které se blíže zaměřila až Satoko Tanaka.⁷ Tyto realizace souvisejí se Stiassneho angažovaností pro četné židovské instituce (izraelské oddělení na centrálním vídeňském hřbitově, židovské muzeum ad.). V kontextu vzestupu sionistického hnutí je zde představen architektův plán města Achuzath Bajit (později Tel-Aviv) projektu Nové Palestiny z roku 1909, který nakonec nebyl realizován. Můžeme jej však směle počítat mezi první koncepty moderního urbanismu s důrazem na dobré životní podmínky obyvatel, vycházející z principů navrhování městských prostorů Camila Sitteho.

V poslední části knihy nalezneme shrnutí všeho předchozího. Některé myšlenky se už víceméně opakují, závěru by slušela menší rozvleklost a větší provázanost textu, zkrácení úvahových pasáží a zjednodušení složitějších souvětí. Autoři připouštějí, že „Stiassneho jméno je dnes známo jen hrstce odborníků, ale nemá žádný význam v architektonickém a kulturním diskurzu nebo pro kolektivní paměť“ (s. 248–249). Architekt nepatřil ve svém oboru k průkopníkům. Také v případě českého odborného historického povědomí o jeho stavbách synagog zůstává ve stínu slavnějšího kolegy Maxe Fleischera. Aby si Stiassny udržel výlučnou klientelu z řad židovských i nežidovských vídeňských elit, musel jako dobrý obchodník neustále dělat kompromisy jak při politické, tak při architektonické činnosti. Z jeho ambivalentního postoje k sionismu vyplývá, že židovskou emancipaci chápal ve smyslu občanském a kulturním, a nikoliv humanitárním a politickém.

Předkládaná práce je brilantní syntézou života Wilhelma Stiassneho na pozadí společenských poměrů ve Vídni druhé poloviny 19. a přelomu 20. století (srovnej mj. boj o radnici, hádky mezi ministerstvem války, radnicí, ministerstvem financí a městskou správou ohledně vyvlastnění a budoucího využívání pozemků na místě zbouraných hradeb atd.). Publikace bude inspirativní jak pro historiky umění a zájemce o vývoj bytové kultury, tak pro badatele, zkoumající modernizační procesy ve střední Evropě a nové elity

7 Satoko TANAKA, *Wilhelm Stiassny (1842–1910)*, Dissertation, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Wien 2009.

v 19. století. Ukazuje také na stále aktuálnější potřebu interdisciplinarity a spolupráce kunsthistoriků s ostatními historickými disciplínami (sociální a hospodářské dějiny).

Tomáš Korbel

Jana KRTIČKOVÁ

***Proměna pohřebního rituálu na přelomu 19. a 20. století
na příkladu západočeského města Chebu***

(= Monographia historica, sv. 18)

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2019, 334 s.,
ISBN 978-80-7394-747-7.

Dizertační práce chebské archivářky, vydaná v prestižní ediční řadě, je dílem velmi závažným. Problematika funerální kultury a ještě více tematika kremačního hnutí je dosud opomíjena regionální historiografií i v celostátním měřítku. Krtičková proto právem patří v této oblasti mezi průkopníky a její práce bude náležet k základní literatuře tématu. Tematika smrti a umírání, bez ohledu na jistou společenskou tabuizaci, přitom není obecně v historiografii novou ani neobvyklou. Krtičková to dokumentuje na reflexi tohoto tématu především ve francouzské a německé historiografii. Na téma smrti se dá nahlížet nejen z pohledu studia dlouho trvajících společenských fenoménů, ale i z hlediska sociální antropologie, sociologie, filozofie či náboženství. Smrt patří též mezi základní zkoumaná témata proslulé francouzské školy Annales: práce Luciena Febvra, ale především Philippa Arièse či Michela Vovella jsou samy o sobě zásadní, podnětné a nesmírně přínosné. Je otázka, proč se této problematice česká historiografie tak dlouho vyhýbala, přestože příbuzná témata byla řešena poměrně často (zvyky a tradice, náhrobky, mortalita), nicméně kvalitních prací s tematikou smrti a kremačního hnutí je jak šafránu.

Tak byl pro Krtičkovou, samozřejmě kromě fenomenálního filmu „Spalovač mrtvol“ z roku 1968, základní motivací pro bádání v této oblasti kromě vzorů francouzské a německé historiografie především „plzeňský“ konferenční sborník *Fenomén smrti v české kultuře 19. století* z roku 2001 či práce Olgy Nešporové a Markéty Svobodové, které se věnovaly obecně kremačnímu hnutí či architektuře krematorií. Krtičková, tehdy ještě Kolouchová, se ponořila do náročného pramenného výzkumu umírání a smrti. Během studia pramenů narážela na stále nové otázky. Nakonec dílčí témata shrnula do tří velkých problémových skupin, které popisuje v úvodu recenzované práce na s. 7: Jaký vliv měly na proměnu pohřebního rituálu direktivní zásahy státu? Jak se prosazoval fakultativní pohřeb žehem v Čechách a nakolik bylo smýšlení obyvatel ovlivněno situací za hranicemi? Jaká byla v tomto směru konkrétně situace na Chebsku, které bylo díky bezprostřednímu sousedství s Německem ovlivněno tamní situací snad úplně nejvíce?

Zacílení řešené problematiky na Chebsko se pochopitelně projevilo především volbou pramenné základny recenzované práce. Krtičková se pustila do rozsáhlého výzkumu archiválií nacházejících se v péči nejen jejího „domovského“ Státního okresního archivu v Chebu, ale v souvislosti s existujícími krematorii v Karlových Varech, saském Plavně

a bavorském Selbu nemohla opominout ani prameny tamních archivů (Státní okresní archiv Karlovy Vary, Stadtarchiv Plauen, Stadtarchiv Selb) či materiál ve spisovných příslušných městských úřadů (tzv. stavební archivy). Kromě archiválií pocházejících z činnosti měst (zápisy z jednání městských rad či odborných komisí, stavební záležitosti) se mimořádným pramenem staly především kremační knihy, v nichž autorka hledala zejména chebské občany. Nečinila tak náhodně, snažila se o jejich kvantifikaci, hlavně však o zodpovězení otázek po jejich sociálním postavení. Na této bázi hodlala usuzovat na jejich motivaci ke kremaci jakožto fakultativnímu pohřebnímu rituálu. Samozřejmě též využívala soudobých periodik ke studiu proměny názorů na kremační hnutí.

V metodologii se obvykle tvrdí, že téma si samo hledá metodu svého zpracování. Výše uvedené mnohotematické studium si vyžádalo použití celé škály různých metod historické práce. Je sice škoda, že v úvodu práce pododdíl týkající se metodologie chybí, nicméně Krtičková naznačuje použité metody v popisu práce s prameny a v jejich interpretaci, což pro pozorného čtenáře, zvyklého text skutečně studovat, problém nebude. Struktura recenzované práce je logická. Po obsáhlém úvodu se Krtičková ve druhé kapitole věnuje vývoji města Cheb v 19. a na počátku 20. století, tedy ve sledovaném období. Tato kapitola je důležitá pro pochopení popisovaných souvislostí: autorka se věnuje politické situaci, demografickému vývoji a složení obyvatelstva, zevrubně se zabývá i urbanistickým, sociálním a hospodářským vývojem města.

Třetí kapitola se zaměřuje na chebské hřbitovy. V úvodu se Krtičková věnuje zakládání hřbitovů a normám, které určovaly jejich existenci a provoz. Na příkladu města Cheb popisuje situaci obou chebských hřbitovů (starého i nového) a věnuje se zřízení márnice v roce 1929. Právě okolnosti jejího vzniku a smyslu existence patří mezi nejzajímavější části této kapitoly. Čtenáře zaujme až drasticky naturalistický, podrobný popis hygienických podmínek (s. 104), které v chebské márnici (ale podobné problémy měly i márnice v jiných sledovaných lokalitách) panovaly: márnice totiž nebyly pouze místy k povinnému uložení nebožtíků před pohřbem, ale sloužily rovněž k lékařskému ohledání těl zemřelých či k pitvám. Na dalších stránkách se však čtenář naopak pobaví, např. tím, jak chebské obyvatelstvo reflektovalo monopolně stanovené ceny na povinné „přenocování“ nebožtíků v márnici (doslova *Übernachtungsgebühr am Friedhof*), což Krtičková dokumentuje názorem pisatele v periodiku *Egerland* z počátku března 1930, který si stěžuje, že „žádný hotelový pokoj s topením ve městě nestojí tolik jako poslední noc zemřelého v chebské márnici“ (s. 106).

V téže kapitole se autorka zabývá činností obou chebských soukromých pohřebních ústavů a jejich „konkurenčním“ bojem, který však ve skutečnosti byl pouze promyšleným kartelem obchodníků se smrtí, vedeným s cílem neustále zvyšovat poplatky. Poslední oddíl kapitoly je věnován chebským hrobníkům. Tato část bude jistě patřit mezi čtenářsky oblíbené. Krtičková podrobně popisuje povinnosti chebského hrobníka, ovšem na příkladu Franze Wenzela Engelharta dokumentuje i problémy, které s ním měla městská správa a především jeho „žákazníci“. Domnívám se však, že Engelhartův přístup k profesi úplně nevybočuje z toho, co má veřejnost s hrobníky obecně spojeno, a tak alkoholismus, neurvalé jednání, nezákonné obohacování a drobné podvůdky u hrobníka úplně překvapující nebudou.

Ve čtvrté kapitole Krtičková přechází ke kremacím a kremačnímu hnutí. Jeho popularita podle ní souvisí se sekularizací společnosti a s kritickým myšlením obyvatelstva. Autorka podrobně líčí boje o kremace v Evropě a kremační hnutí charakterizuje jako hnutí pokroku podložené moderními vědeckými poznatky, především z oblasti medicíny či hygieny. Protikremační hnutí naopak vycházelo z dosavadní hluboce zakořeněné náboženské ideologie a podle zastánců kremací odmítalo veškerý pokrok. Krtičková se věnuje především situaci v Německu a v habsburské monarchii, pro město Cheb klíčové. Zatímco kremace byly v Německu povoleny již v roce 1877 a první krematorium vzniklo o rok později v durynském městě Gotha, v Čechách se je i přes veškerou snahu spolků i politiků (např. vídeňského spolku Die Flamme, českých spolků Krematorium či Společnost pro spalování mrtvých) podařilo legalizovat až v roce 1919.

Krtičková si všímá zejména mnohem pozitivnějšího vnímání kremací u protestantských církví (němečtí protestanti kremace „přijali“ již na církevní konferenci v Eisenachu v roce 1898), opačný postoj vcelku logicky zastávala církev římskokatolická, která změny reflektovala výrazně později. V českých zemích byla podpora kremačního hnutí poměrně silná v německém i českém jazykovém prostředí, zastánci kremací však museli po smrti využívat krematorií v cizině, např. malířka a sběratelka Augusta Braunerová v roce 1890 v Paříži, cestovatel a národopisec Vojtěch Náprstek v roce 1894 v již zmiňovaném městě Gotha. Postoje rakouských úřadů k vlastním kremacím byly až do konce existence monarchie neměnné, přestože se zastáncům tohoto alternativního způsobu pohřbívání dařilo prosazovat různé drobné změny, např. v roce 1915, kdy bylo na hřbitovech umožněno pohřbívání uren s popelem. Situace byla paradoxní i tím, že stát sice vlastní kremační rituál nepovolil, ale zároveň ani nezakázal kremačním spolkům jejich existenci a dokonce toleroval výstavbu krematorií či přípravy na ně. Tak se kupř. stalo, že v roce 1915 byla v Liberci dokončena stavba prvního českého krematoria, které ovšem nesmělo až do roku 1919, kdy byly Revolučním národním shromážděním kremace v Československu povoleny, poskytovat služby, ke kterým bylo určené.

Poslední, mimořádně cenná, kapitola se věnuje situaci v Chebu. Zde mělo kremační hnutí v souvislosti s vlivy z protestantského Saska silnou podporu obyvatelstva, ale kvůli výše popsaným legislativním omezením a nedostatku financí na zřízení krematoria se nakonec plány na jeho vybudování nenaplnily. Úroveň chebského hřbitova byla přitom dlouhodobě tristní, takže volání po alternativním způsobu pohřbívání byla právě v Chebu velmi oprávněná a odůvodněná. I v této kapitole jsou velmi zajímavé pasáže, dokumentující chebskou realitu, a ani některé její části nejsou příliš vhodné pro vnímavější čtenáře. Tak např. pasáž o důsledcích prosakování spodní vody do hrobů, kdy se prostě a jednoduše rakve s nebožtíky nepohřbívaly do země, ale prakticky potápěly do vody (s. 195–196). Nicméně ani tato a jí podobné situace ke zřízení vlastního krematoria nepřispěly a město Cheb proto alespoň finančně podpořilo výstavbu krematoria v Karlových Varech-Rybářích a po jeho uvedení do provozu v roce 1933 se chebští zájemci o kremace orientovali převážně tam. Do té doby využívali možností, které poskytovalo sousedství se Saskem a Bavorskem.

Krematorium v saském Plavně vzniklo již v roce 1918 a prvním Chebanem, který v únoru 1921 využil jeho služeb, byl notář Albert Krobshofer. Od roku 1925 mohli Chebští využívat rovněž služeb krematoria v bavorském Selbu, který byl blíže: v prosinci 1926 se

jako první nechal v Selbu pohřbít žehem chebský lékař Gustav Rziha. Karlovarské krematorium bylo samozřejmě mezi Chebskými nejpobulárnější už proto, že odpadaly složité administrativní procedury s převozem těla zemřelého za hranice státu. Prvním Chebanem, který využil dobrodiní krematoria v Rybářích, byl 2. února 1934 inspektor Buštěhradské dráhy Hans Kasseckert.

Přestože měli Chebští v relativní blízkosti města k dispozici tři krematoria, nestaly se kremace masovou záležitostí. Krtičková zjistila, že v letech 1921–1937 tohoto způsobu pohřbu využilo 274 Chebanů, tedy pouhých 3,1 % všech v té době zemřelých obyvatel města. Podle výsledků jejího výzkumu převažovaly mezi zájemci o kremace osoby vyšší a střední třídy, převážně s vyšším vzděláním, které měly na pohřeb žehem i dostatečné finanční prostředky, poněvadž kremace byly relativně nákladné. Většinová chebská populace však nadále zůstávala z různých důvodů věrná klasickému pohřbívání do země a situace se výrazněji začala měnit až po druhé světové válce. Přesto bylo důležité, že obyvatelstvo získalo možnost, aby si svobodně zvolilo podmínky a okolnosti svého odchodu z pozemského světa.

Kniha Jany Krtičkové je důležitým příspěvkem nejen k dějinám pohřbívání a kremací, ale také k sociálním dějinám či k reflexi myšlenkového vývoje obyvatelstva habsburské monarchie a Československa na přelomu 19. a 20. století. Bude solidním základem specifického vědního podoboru, kterým historiografie funerální kultury zcela jistě je. Vzhledem k jejímu zacílení na Chebsko a přilehlé regiony je i mimořádně cenným počinem regionální historiografie.

Karel Řeháček

Jeffrey HERF

Unerklärte Kriege gegen Israel. Die DDR und die westdeutsche radikale Linke
Göttingen, Wallstein Verlag 2019, 518 s., ISBN 978-8353-3484-7.

Das vorliegende Buch widmet sich dem Thema der gegen Israel gerichteten Zusammenarbeit zwischen der westdeutschen radikalen Linken sowie der realsozialistischen DDR mit palästinensischen terroristischen Organisationen, die sich unter dem Dach der PLO (Palestine Liberation Organisation) zusammengefunden hatten. Diese resultierte de facto in den titelgebenden „unerklärten Kriegen“.

Während es zu den gemeinsamen Aktionen der im Untergrund wirkenden westdeutschen Gruppen und den Palästinensern im Namen des Antiimperialismus schon einige Studien gibt, die auch vom Autor, Jeffrey Herf, einem Professor für europäische Geschichte an der Universität Maryland, genannt werden, hebt dieser zu recht hervor, dass die Unterstützung durch die DDR bisher kaum untersucht wurde, und das, obwohl, wie die Studie zeigt, der DDR als Staat ganz andere Möglichkeiten und Hebel der Unterstützung der PLO zur Verfügung standen als den Untergrundorganisationen. Als Quellen dienen Herf dazu die Archive der relevanten Ministerien und anderer Institutionen der DDR.

Hervorzuheben ist auch, dass Herf besonderes Augenmerk darauf legt, die Sichtweise der von dem Terror ins Visier Genommenen darzustellen. So diskutiert er nicht nur

die öffentlichen Interventionen der westdeutschen jüdischen Gemeinde, mit denen diese auf die zunehmende Bedrohung durch die sich antizionistisch radikalisierende Linke reagierte, sondern auch die Dokumentationen von terroristischen Aktivitäten seitens palästinensischer Gruppen, die israelische Diplomaten der UNO präsentierten.

Den zeitliche Rahmen der Studie spannt Herf vom Sechstagekrieg 1967, als die radikale Linke auf einen antiisraelischen Kurs umschwenkte, über den Terror zu Beginn der 1970er Jahre und den Jom-Kippur Krieg, dem eine weitere Aufrüstungswelle der arabischen Staaten und der PLO folgte, die schließlich in einer weiteren Terrorwelle und 1982 im Libanonkrieg kulminierte. Auch das Nachspiel dieser Niederlage und den tiefen Einschnitt, den der Zusammenbruch des Ostblocks 1989 für die antiisraelischen Ambitionen der PLO bedeutete, werden diskutiert.

Herf beschreibt die Zusammenarbeit der Akteure (westdeutsche Linke, DDR, PLO und arabische Staaten) auf drei Ebenen: Der geheimdienstlichen, der militärischen und nicht zuletzt auf der diplomatischen Ebene im Rahmen der UNO. Auf der geheimdienstlichen Ebene führt Herf nicht nur die Zusammenarbeit der westdeutschen Linken, der DDR und der arabischen Seite aus, sondern arbeitet auch das heraus, was er die „eurozentristische Definition der Terrorbekämpfung“ (491) nennt. Um die Selbstdarstellung der DDR als Staat, der den Terror ablehnt, nicht zu gefährden, sollten Anschläge in Europa unterbunden werden. Wie offen dagegen auf der Geheimdienstebene über Anschläge gegen Israel gesprochen wurde, wird ebenfalls deutlich gemacht.

Dabei betont Herf auch die ideologischen Volten, die die DDR, laut Eigendefinition ein antifaschistischer Staat, wie auch die westdeutsche Linke, die sich in einer antifaschistischen Tradition stehend verstand, vollführen mussten. Man behalf sich, indem man das eigene Tun als Antirassismus darstellte, und den Staat Israel in einer absoluten Verkehrung der Realität als Wiedergänger des Nationalsozialismus halluzinierte.

Auf der militärischen Ebene beschreibt Herf die Waffenlieferungen und die logistische Unterstützung, die die DDR der PLO und den arabischen Staaten, besonders dem baathistischen Syrien, zukommen ließ, wobei er darauf hinweist, dass die DDR hier nur einem Teil der Lieferungen aus dem Ostblock stellte. Hier sieht er auch noch den Bedarf einer weiteren Forschung in Archiven anderer ehemals realsozialistischer Staaten. In der DDR ging die Hilfestellung auf militärischer Ebene bis zu der von höchster Stelle unterstützten Idee, auch Piloten zu entsenden. Herf unterstreicht, dass die Frage, „ob ostdeutsche Soldaten jemals an Gefechten mit israelischen Streitkräften teilnahmen“ (151) ungeklärt sei. Aus den Archiven kann Herf aber belegen, dass unter anderem mindestens „750.000 Kalaschnikow-Sturmgewehre, 120 MiG-Jagdflugzeuge, 180.000 Tretminen“ (485) an die arabischen Staaten und die PLO geliefert wurden, teilweise gratis. Auch wurden mindestens 3000 Militärkader in Ostdeutschland trainiert. Die politische Folge dieser Unterstützung sei ein Erstarken der Kräfte gewesen, die jeglichen Ausgleich ablehnten.

Die dritte Ebene, die Herf untersucht, ist schließlich die diplomatische. Hier zeigt Herf, dass das Interesse der DDR an einer Zusammenarbeit mit den arabischen Staaten nicht nur durch den dem Antiimperialismus entspringenden Antizionismus ideologisch motiviert war, sondern besonders zu Beginn durch aus auch realpolitische Gründe hatte: Die Unterstützung der arabischen Staaten motivierte diese erfolgreich zur diplomatischen

Anerkennung der DDR. Zentral für Rolle der DDR auf diplomatischer Ebene war aber der Kampf für die PLO und eine Isolierung Israels vor der UNO. Herf zeichnet die Anstrengungen dieser diplomatischen Manöver nach, die im November 1975 in der bekannten UN-Resolution gipfelten, die den Zionismus als Rassismus verleumdete. Herf räumt aber auch den Versuchen der israelischen Diplomaten breiten Raum ein, Sicherheitsrat und Vollversammlung das jeweilige Vorgehen Israels mit der Dokumentation von terroristischen Angriffen seitens der PLO und der arabischen Staaten zu erläutern. Er zeigt aber auch, dass diese fundierten und detaillierten Dokumentationen seitens der UNO ignoriert wurden.

Im Vorwort zu deutschen Ausgabe weist Herf darauf hin, dass die „antiisraelischen Argumente, die in der jüngsten Vergangenheit vorgebracht wurden, [...] jene Grundsätze wieder auf[wärmen], die in den 1960er und 1980 Jahren erstmals in der Politik Fuß fassten.“ (13) In diesem Sinne ist das Buch auch ein Beitrag zu aktuellen Debatten.

Auch zur Diskussion über die Frage, inwieweit der klassische Antisemitismus und Antizionismus zusammenhängen, leistet Herf einen Beitrag. Am Beispiel von Mustafa Tlass, der nicht nur ein zentraler Funktionär der syrischen Baathpartei und hochrangiger Verbindungsmann zur DDR war, sondern auch Autor des antisemitischen Machwerks „Matzo of Zion“, kann Herf zeigen, wie eine arabische Version der Ritualmordlegende aus dem 19. Jahrhundert, die sogenannte „Damaskusaffäre“, mit dem aktuellen Kampf gegen den Staat Israel verschmolzen wurde und so der Antisemitismus des 19. Jahrhunderts antizionistisch modernisiert wurde. Aus tschechischer Perspektive ist vielleicht erwähnenswert, dass sich Tlass dabei auf August Rohling stützt, gegen den schon Masaryk polemisiert hatte.¹

Scheint Herf in der Einleitung noch Gefahr zu laufen, gegenüber der DDR die Rolle der BRD zu unkritisch darzustellen, so zeigen spätere Kapitel wie das über das Verhalten der BRD während des Jom Kippur Krieges, dass die oft betonte Unterstützung Israels durch die BRD in der Realität rasch an Grenzen stieß. Den Unterschied macht Herf aber deutlich: Während die DDR die Gegner Israels aufrüstete, versuchte die BRD aus Rücksicht auf die guten Beziehungen zu den arabischen Staaten den Nachschub, den die USA an Israel lieferte, nicht über das eigene Staatsgebiet abzuwickeln.

Insgesamt ist Herf eine materialreiche Studie gelungen, die mit der Unterstützung der Gegner Israels durch die DDR ein bisher zu wenig diskutiertes Thema aufgreift. Zu bemängeln wäre höchstens, dass es neben dem von Herf genannten Detlev Claussen durchaus noch andere Stimmen der radikalen Linken gab, die deren antizionistischen Kurs kritisierten oder ihm zumindest distanziert gegenüberstanden. Jean Améry², Moishe Postone³ und Michael Landmann⁴ wären hier zu nennen. Aber auch deren Interventionen blieben Randerscheinungen.

Florian Ruttner

1 Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Prof. Masaryk o rituální pověře*, in: Týž, *Politika vědou a uměním. Texty z let 1911–1914*, Praha 2011, s. 373.

2 Jean AMÉRY, *Der ehrbare Antisemitismus*, *Die Zeit*, 25. 7. 1969, <https://www.zeit.de/1969/30/der-ehrbare-antisemitismus> (27. 1. 2020).

3 Moishe POSTONE, *Stammheim und Tel Zaatar. Versuch über Moral und Politik*, in: Týž, *Deutschland, die Linke und der Holocaust. Politische Interventionen*, Freiburg i. Br. 2005, s. 17nn.

4 Michael LANDMANN, *Das Israelpseudos der Pseudolinken*, Freiburg i. Br. 2013.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Marcel ARBEIT – Ian CHRISTIE (edd.)

Where Is History Today?

New Ways of Representing the Past

Olomouc, Palacký University Olomouc

2015, 208 s., ISBN 978-80-244-4760-5.

Kniha kolektivu literárních vědců, historiků a filmových vědců se pokouší klást otázku, jaká jsou dnešní zobrazování dějin ve filmech, v rozhlase, televizi ale i v dalších médiích a ve veřejných debatách. Sborník překvapující svou kvalitní grafickou úpravou je počinem autorů působících jak v Olomouci, tak na zahraničních pracovištích. Ze čtrnácti autorů má Olomouc jako své pracoviště osm, šest působí v cizině (tři autoři pocházejí z Birkbeck College v Londýně, jeden z Groningenu, další z Paris III Sorbonne Nouvelle).

Z různorodých zaměření autorského kolektivu plyne základní slabina sborníku, tedy že se jedná o příspěvky do značné míry navzájem nesouvisející, jejichž kvalita je nadto velmi různá. Tematická různost je patrná na časovém rozsahu, který sborník pokrývá: od 16. století (příspěvek o zobrazování františkánské minulosti v době reformace) až po současnost. Některá témata mi přišla poněkud marginální, např. příspěvek řešící otázku, jak se rokokové ornamenty dostaly přes tapety do současného umění, nebo jak bývají v komiksech zobrazovány jeptišky. Studie o historii vymývání mozků má poměrně neobvyklou podobu dialogu dvou

jejích autorů, ovšem s poznámkami pod čarou. Příspěvky se dotýkají geograficky velmi vzdálených míst, od dnešní Olomouce, přes rasistickou vraždu mladého černocha v USA v padesátých letech 20. století a její zobrazování v beletrii, až po cestovatelsky-antropologické dojmy z dnešního Bilbao a Berlína. Kladl jsem si otázku, zda musí být opravdu publikováno všechno to, co zasloužily autor narychlo sepsat. Ze studií by historika českých dějin mohla zaujmout např. kapitola od Radmily Švaříčkové Slabákové o individuálních vzpomínkách na dobu nacistické okupace, kapitola Pavla Bednaříka o ideologii v Bondovských filmech, nebo poučený esej Jiřího Lacha o roli historie v dnešním veřejném prostoru.

Stanislav Holubec

Robert LUFT – Milan HLAVAČKA

– Magdaléna POKORNÁ –

Ulrike LUNOW a kol.

České země a Bavorsko. Konfrontace a paralely

(= Práce Historického ústavu AV ČR, v.v.i. = Opera Instituti Historici Pragae)
Praha, Historický ústav AV ČR 2017,
403 s., ISBN 978-80-7286-320-4.

Kolektivní monografie vznikla v rámci spolupráce německého výzkumného pracoviště Collegium Carolinum a Historického ústavu AV ČR. Zahrnuje příspěvky z mezinárodní konference „České země a Bavorsko. Pozice a srovnání / Tschechien und Bayern. Gegenüberstellungen und Vergleiche“, která

se konala v Praze v roce 2015.¹ Dříve již ovšem vyšla roku 2016 její německá verze.² Společný bavorsko-český výzkum se před vydáním recenzované publikace realizoval především díky činnosti vědeckého institutu Collegium Carolinum, který připravil v roce 2005 vědecké setkání pod názvem „Bayern und Böhmen: Kontakt, Konflikt, Kultur“ a o dva roky později z něj vydal i sborník. Z českých historiků do něj přispěli např. Jiří Kořalka, Lenka Bobková, Václav Bůžek, Jan Royt, Vilém Prečan či Jaroslav Pánek.³ Z pohledu transnacionálních dějin se zčásti bavorsko-české problematice věnovala kniha o transregionalitě v kultuře Bavorska, českých zemí a Slezska doby protireformace, kterou v roce 2016 připravil Marco Bogade.⁴ Sem přispěl například Jan Royt skvělou studií o mariánském kultu a Palladiu země české. Výzkumu kultury vzpomínání v Bavorsku a České republice se věnoval

i Thomas Wunsch, spoluorganizátor několika česko-bavorských kolokvií.⁵

Recenzovaná kniha *České země a Bavorsko. Konfrontace a paralely* se pokusila zpracovat paralelní dějiny sousedů, kteří do roku 1945 neměli problémy se vzájemnými hospodářskými, sociálními či kulturními styky, neboť se v Sudelech jednalo vesměs o příslušníky německého národa. Po odsunu německého obyvatelstva z pohraničních oblastí a vzniku komunistického režimu v Československu byla většina kontaktů rázně ukončena. K jejich obnově, tentokrát na česko-německé bázi, mohlo dojít až po roce 1989. Editori poukázali na situaci, že přes společné a nekonfliktní historické zkušenosti, trávající mnoho staletí, převládá „v české historické paměti s ohledem na Bavorsko figura nepřítele“.

Autoři publikace nepředložili syntézu bavorsko-českých dějin, nýbrž soubor dílčích studií k dějinám panovnické moci, financí, náboženství, obchodu, žoldnéřství, chudinství, politických stran, sklářského školství, akademií výtvarných umění, sportu, výroby automobilů, židovské a romské komunity. Metodologicky se hlásí ke komparativním dějinám, respektive k transregionální *histoire croisée*, která analyzuje společné rysy a rozdíly na obou stranách hranice. Jako příklad společných rysů může sloužit studie Jiřího Mikulce o prolínání katolických kultů, kdy se po roce 1620 čeští poutníci vydávali k bavorským svatyním a Bavoři naopak s nadšením převzali kult Jana Nepomuckého. Autor tu navázal na své studie

1 Marco BOGADE, *Tschechien und Bayern. Gegenüberstellungen und Vergleiche / České země a Bavorsko. Pozice a srovnání*, Bohemia 55, 2015, s. 386–389.

2 Milan HLAVAČKA – Robert LUFT – Ulrike LUNOW (eds.), *Tschechien und Bayern: Gegenüberstellungen und Vergleiche vom Mittelalter bis zur Gegenwart: Konferenzband des Collegium Carolinum, des Historický ústav AV ČR und des Hauses der Bayerischen Geschichte zur Bayerisch-Tschechischen Landesausstellung 2016/2017 in Prag und Nürnberg*, München 2016.

3 Robert LUFT – Ludwig EIBER (eds.), *Bayern und Böhmen: Kontakt, Konflikt, Kultur. Vorträge der Tagung des Hauses der Bayerischen Geschichte und des Collegium Carolinum in Züri vom 2. bis 4. Mai 2005*, München 2007.

4 Marco BOGADE (ed.), *Transregionalität in Kult und Kultur: Bayern, Böhmen und Schlesien zur Zeit der Gegenreformation*, Köln 2016.

5 „Deutsch-tschechische und bayerisch-böhmische Erinnerungsorte“, 29.–30. 11. 2013, Universität Passau; „Deutsch-tschechische und bayerisch-böhmische Erinnerungsorte (2014)“, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, 28.–29. 11. 2014.

problematiky náboženského života, barokní zbožnosti a rekatolizace.

Publikace je členěna na úvodní zdravice a prolog, který supluje úvod s vytýčením otázek, shrnutím dosavadního výzkumu, zhodnocením využitých pramenů, literatury, použitých metod a s popisem struktury svazku. Příspěvky jsou členěny do částí Středověk, Raný novověk, Moderní dějiny a Současné dějiny. Největší pozornost je věnována moderním dějinám. „Závěr“ přináší klasifikaci tří typů provázanosti a komentuje výsledky dílčích příspěvků. Anglické resumé je zestručněným překladem poslední kapitoly. „Výběrová bibliografie k dějinám česko-bavorských vztahů“ není souhrnnou bibliografií pramenů a literatury všech příspěvků. Za soupisem vyobrazení a přispěvatelů je zařazen jmenný rejstřík.

Kolektivní monografie zahrnuje příspěvky 25 autorů, z nichž 15 působí na německých vysokých školách a vědeckých institucích. Z deseti českých přispěvatelů pracuje osm v ústavech Akademie věd České republiky. Milan Hlavačka v příspěvku o chudinské péči v Čechách a Bavorsku do první světové války využil svých dlouholetých zkušeností s analýzou politických, sociálních a hospodářských dějin habsburské monarchie, zejména dějin dopravy a české samosprávy. Christopher Kopper přispěl do knihy komparací podnikatelské strategie v Československu a Bavorsku do roku 1945 na příkladech koncernu Ringhoffer-Tatra a Bayerische Motorenwerke. Z jeho výzkumu německých hospodářských dějin v nacistické éře a v poválečném období byla obzvláště oceněna biografie Hjalmara Schachta.

K hlavním editorům patří dlouholetý pracovník Collegia Carolina – Robert Luft, který se spolu s Milanem Hlavačkou chopil

prologu a závěrečné typologie provázaných dvojic na úrovni české země a Bavorska. Luft má dlouholeté zkušenosti se spoluprací s českými odborníky, mimo jiné organizuje od roku 1997 mnichovská setkání bohemistů. Specializuje se na politické dějiny habsburské monarchie a Československa, mezinárodní vztahy v evropských hraničních regionech a dějiny vzdělávání v českých zemích a Československu.⁶

Moderním náboženským dějinám se v knize vedle Jiřího Mikulce věnoval v příspěvku „Vliv katolické církve v Čechách a v Bavorsku v meziválečném období (1918–1933/38)“ též Jaroslav Šebek, jenž patří k českým historikům, kteří se nejinakzřejmě věnují výzkumu česko-bavorských (česko-německých) vztahů.⁷

Velmi podnětný příspěvek zabývající se diskriminací a kriminalizací Sinti a Romů v Bavorsku a v českých zemích od konce 19. století do roku 1939 zařadil do svazku Volker Zimmermann. Dlouhodobě se zabývá česko-německými vztahy v 19. a 20. století a působí i jako předseda německé sekce Česko-německé komise pro školní učebnice. Ve své studii upozornil na skutečnost, že

6 Luftovou nejvýznamnější prací je: Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, München 2012; srovnej recenzi in: ČČH 111, 2013, s. 883–888.

7 Svědčí o tom jeho knihy: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*, Brno 2006, a kniha *Sudetendeutscher Katholizismus auf dem Kreuzweg. Politische Aktivitäten der sudetendeutschen Katholiken in der Ersten Tschechoslowakischen Republik in den 30er Jahren*, Berlin – Münster 2010.

československý zákon o „Cikánech“ z roku 1927 vycházel z bavorského zákona přijatého v roce 1926. Němečtí historici Philipp Lenhard a Martina Niedhammer se věnovali srovnání geneze, funkce a dopadů židovské matriky a familiantského zákona v 18. a 19. století. Upozornili na nápadnou shodu v tom, že tyto diskriminační zákony přetrvaly až do druhé poloviny 19. století.

Kniha *České země a Bavorsko. Konfrontace a paralely* předkládá velmi kvalitní a inspirativní dílčí studie ke klíčovým fenoménům česko-bavorských dějin. Zahrnuje příspěvky, které zpracovaly klíčové prameny a nejnovější literaturu, a využily vesměs komparativní metodologický přístup. Může proto sloužit jako odrazový můstek pro přípravu syntézy česko-bavorských dějin nebo pro syntézu dílčích témat a období.

František Stellner

Olga FEJTOVÁ – Kateřina JÍŠOVÁ –
Martina POWER – Hana SVATOŠOVÁ
(edd.)

***Jeho Praha. Výbor statí Jiřího Peška
k dějinám Prahy***

(= Documenta Pragensia Supplementa V)
Praha, Archiv hlavního města Prahy –
Scriptorium 2014, 816 s.,
ISBN 978-80-86852-55-3 (AHMP),
ISBN 978-80-87271-92-6 (Scriptorium).

Šedesátiny českého historika Jiřího Peška zavdaly podnět ke vniku publikace, která přináší reprezentativní výběr z té části jubilantova díla, jež se bezprostředně vztahuje k pražským dějinám a přitom nebyla zpřístupněna v samostatných monografiích. Péčí Archivu hlavního města Prahy spatřila světlo světa rozsáhlá práce shrnující dlouhou řadu statí, dosud roztroušených na

stránkách odborných časopisů, sborníků či kolektivních knih. Že ani zdaleka nejde o veškeré Peškovy pragensiální výstupy, dokládá připojený soupis jeho příspěvků k historii hlavního města za léta 1979–2013, který připravila Hana Svatošová a jenž – včetně recenzí, zpráv, polemik, popularizačních pojednání a několika překladů – čítá úctyhodných 391 položek.

Ve stručné úvodní črtě z pera Václava Ledvinky je nastíněno oslavenovo profesní curriculum vitae. Nezastupitelné místo v něm zaujímá patnáct let, která Jiří Pešek strávil v pražském městském archivu, odkud následně „přesedlal“ na akademickou dráhu. Právě dlouholeté archivářské působení bylo zásadním předpokladem toho, že se jubilant vyprofiloval v jednoho z předních znalců urbánních dějin. Na ty sice badatelsky nahlíží přednostně prismatem pražských archivních fondů, přitom se ale materiálovými východisky vlastních výzkumů nenechává spoutat. Že jeho práce překračují limity regionální, respektive lokální historiografie, zjevně souvisí s oslavencovým neutuchajícím zájmem o zahraniční odbornou produkci. Ten Jiří Pešek rozvíjí v rámci svých intenzivních mezinárodních kontaktů, orientovaných zejména na německé prostředí. Ostatně právě proto nalezneme ve výboru z jeho statí také texty publikované v němčině.

Do prvního bloku studií byla zařazena jednak pojednání přehledového charakteru, usilující o vystižení celkového obrazu Prahy (respektive pražských měst) v určitých epochách – od vrcholného středověku až po její přerod v moderní metropoli. Své místo však v této části knihy našly také statí věnované úže vymezeným, nicméně z hlediska fungování městských organismů zcela zásadním tématům jako populačnímu vývoji,

národnostnímu složení nebo správním/samosprávným strukturám. Autor tu neváhá sahat po komparaci s jinými významnými městskými centry, jako Vidní, Mnichovem či Hamburkem. Ve stati analyzující vyobrazení Prahy, jehož vznik byl spjat s cestou vévody Ottheinricha Falcko-Neuburského z podunajského Neuburgu do Krakova v roce 1536, se Jiří Pešek podnětně zamýšlí nad pojetím, smyslem a historickou hodnotou dobového výtvarného zachycení města. Další skupina studií sestává z příspěvků k dějinám pražské univerzity od jagellonské doby až do poloviny 20. století. V tomto chronologicky široce vymezeném rámci našly uplatnění přednostně prosopografické a biografické přístupy. Vedle teritoriálního původu studentů, národnostní (sebe)identifikace a náboženské orientace posluchačů i vyučujících, počtu mistrů a bakalářů, ale také dalších hledisek širě založeného výzkumu personální báze vysokého učení mají mezi otištěnými studii zastoupení rovněž biografické črty. Ty jsou věnovány dvěma osobnostem předbělohorské utrakvistické univerzity, rektorovi Martinu Bacháčkovi z Nauměřic a profesoru Janu Kaňhovi z Veleslavína.

Vedle dějin vzdělanosti patří k trvalým objektům badatelského zájmu Jiřího Peška měšťanská kultura, přednostně – ale nikoliv výlučně – raně novověká. Tento interest zúročil v celé řadě prací (včetně samostatné monografie z roku 1993), jejichž část je představena ve třetím oddílu antologie. Ke slovu se zde dostávají především knihy, respektive knižní soubory zdokumentované prostřednictvím testamentů a inventářů pozůstalostí z předbělohorské doby. Na základě těchto a dalších pramenů se autor zabývá rozsahem a skladbou biblioték pražských měšťanů či duchovních. Vedle čtenářů

(objednavatelů) knih však obrací pozornost rovněž k tiskařům a vydavatelům, konkrétně k inventárně zdokumentované produkci tiskáren melantrišské a veleslavínské. V dalších studiích se věnuje projevům hudební kultury a výtvarného umění v měšťanských domácnostech, ale také vybavení pražských domů privátními arzenály a hodinovými strojky. Vykročením do „dlouhého“ 19. století jsou pak stati pojednávající o umělecké pozůstalosti malíře Václava Brožíka, osudech kolekce obrazů z majetku tragicky zesnulé herečky Jindřišky Slavínské z Rittersbergu a o peněžních sbírkách na obnovu Národního divadla po jeho požáru v roce 1881.

Poslední blok přináší trojici příspěvků z té oblasti Peškových výzkumů, která se obrací k sociálním dějinám na pozadí urbanizace 19.–20. století. V centru autorova zájmu jsou zde nižší a (či) marginální vrstvy městské populace. Po příspěvcích, v nichž je optikou policejních a soudních spisů sledována pražská – respektive do Prahy za obživou přicházející – chudina, následuje pojednání zaměřené bezprostředně na fenomén uliční prostituce. S oporou v písemnostech okresního soudu na Královských Vinohradech se autor zamýšlí nad „kádrovou“ bází (sociálním zázemím, věkovou strukturou, vzdělanostním profilem i oficiálním profesním zakotvením) nevěstek, nad výnosností jejich neoficiální živnosti a nad efektivitou kontrolních a represivních mechanismů, jejichž uplatňování cílilo na regulaci společensky odmítaného, leč nevymýtitelného jevu. Výbor z pragensiálních statí Jiřího Peška přináší průřez tvorbou badatele, který ve své rozsáhlé publikační činnosti mnohokrát prokázal nejenom schopnost minuciózní práce s původními prameny a promyšlené kontextualizace o ně opřených zjištění, ale také smysl pro zpřístupňování poznatků

historiografie nejširšímu okruhu čtenářů. Peškovo dílo je neopominutelnou součástí soustředěných výzkumů historie Prahy, které by dříve či později měly být završeny ucelenou zevrubnou moderní syntézou. Shromáždění jubilantových porůznu otištěných textů a jejich přehledné uspořádání ve vydavatelsky precizně ošetřeném organickém souboru lze považovat za jeden z přípravných kroků ke vzniku kýžených „velkých“ dějin hlavního města.

Tomáš Sterneck

Jan ROSKOVEC – Ota HALAMA (eds.)

Sto let evangelické teologické fakulty v Praze

Praha, Evangelická teologická fakulta
Univerzity Karlovy 2019, 263 s.,
ISBN 978-80-270-6975-0.

Dnešní Evangelická teologická fakulta UK má přímého předchůdce v Husově československé evangelické fakultě bohoslovecké v Praze, která byla zřízena – jako mnoho dalších institucí chybějících novému státu – krátce po vzniku první Československé republiky, 8. dubna 1919. Pod tímto názvem působila do násilného uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939 a potom znovu od roku 1945. Když byla v roce 1950 původní škola rozdělena na dvě fakulty, nazývala se Komenského evangelická bohoslovecká fakulta, která se pak (zároveň s Katolickou a Husitskou teologickou fakultou) 10. května 1990 dočkala začlenění do Univerzity Karlovy. Po celou tuto dobu měla evangelická fakulta vedle teologických a filosofických oborů také významnou katedru církevních dějin, jejíž badatelské výsledky se natrvalo zapsaly do vývoje české historiografie.

Už v meziválečném období pařili mezi profesory Ferdinand Hrejsa, interpret událostí

kolem České konfese a autor monumentálního pokusu o dějiny křesťanství v Československu a husitolog František Michálek Bartoš; v poválečných desetiletích zde působili dějepisci Jednoty bratrské Rudolf Říčan a v mezinárodním měřítku vysoce uznávaný historik valdenství, české a evropské reformace Amedeo Molnár, po nich následovali Noemi Reichrtová, Martin Wernisch a Ota Halama, badatelsky se pohybující převážně v období mezi husitstvím, reformací a moderní dobou. Výzkumu církevních dějin se však věnovali také další badatelé převážně teologického zaměření, počínaje prvním děkanem fakulty Gustavem Adolfem Skalským přes Jana Milíče Lochamana a Josefa Smolíka až po Jindřicha Halamu a Tabitu Landovou. Už výčet vybraných jmen dokládá, že i tak malá fakulta sehrála ve vývoji historických věd (včetně poznání náboženských a kulturních dějin starověku, dějin filosofie a kome-niologie) v uplynulém století velmi významnou úlohu.

Souhrnný pohled na úlohu historického poznání na evangelické fakultě naznačuje kapitola Martina Wernische, věnovaná katedře církevních dějin. Pozornost si zaslouží stručná úvaha o vztahu mezi pojmy dějiny křesťanství, historická teologie, popřípadě dějiny dogmatu, a tradičním označením církevních dějin. Totéž platí o souvislostech historiografie, historické a systematické teologie; k tomu Wernisch uvádí: „Zatímco leckterou perifernější (a proto ještě ne nedůležitou či dokonce nezajímavou) oblast dějin křesťanství může zdatně zpracovat i světský historik, právě ‚dogmaticko‘-dějinné jádro disciplíny vyžaduje plnou teologickou kvalifikaci a zúčastněný ponor“ (s. 92–93). Wernisch právem zdůrazňuje potřebu celostního, nikoli zlomkovitého pojetí církevních dějin,

zejména v sepětí vývoje českého, evropského a světového, což – přes odlišná tematická východiska – samozřejmě platí nejen pro českou reformaci.

Vědecko-pedagogickým, ale také ostatním pracovníkům evangelické fakulty jsou věnovány texty v rozsahu několika odstavců či stran, které poskytují základní údaje o jejich životě, činnosti a publikacích. Navzájem se značně liší, a to nejen proto, že pohledy na osobnosti již zemřelé zpracovali jejich následovníci, kdežto přehledy údajů o osobách dnes působících jsou jejich autobiografickými výtvary. Také u badatelů minulých generací jde mnohdy o stručná hesla encyklopedického rázu, v jiných případech však o promyšlené a literárně vyzrálé medailony, vystihující osobnostní rysy, způsob myšlení a střetání vědců s omezující dobou realitou. To se v zásadě podařilo M. Wernischovi právě u několika postav, jež určovaly povahu a proměny církevní historiografie na evangelické fakultě.

Publikace je doplněna seznamem děkanů fakulty, řádných a čestných doktorů a badatelských projektů. Samostatnou dokumentární hodnotu mají desítky portrétních a skupinových fotografií. Jako celek poskytuje tato publikace dobrou souhrnnou informaci nejen o jedné vysoké škole a oborech na ní pěstovaných, čímž obohacuje historii Univerzity Karlovy i evangelických církví v českých zemích. Nabízí rovněž množství podkladů pro dějiny humanitních oborů a pro jejich budoucí bibliografické zpracování, které by mohl usnadnit (bohužel neexistující) osobní rejstřík. Zvláštní zmínku si zaslouží, že ani v době prosazení GDPR se desítky zachycených osobností nezdřáhaly poskytnout ke zveřejnění své portréty i plné údaje o místě a datu svého narození. Příští autoři encyklopedických prací to bezpochyby ocení. Jaroslav Pánek

Středověk

Martin Clauss – Gesine Mierke –
Antonia Krüger (Hrsg.)

Lautsphären des Mittelalters. Akustische Perspektiven zwischen Lärm und Stille

(= Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 89)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2020, 340 s. s řadou černobílých vyobr.
v textu, ISBN 978-3-412-51341-2.

Problematicke, která dnes sužuje doslova celý svět, se věnovala ve zcela nedávné době dvě sympozia. Jedno v Saské Kamenici (Chemnitz 2019) a na Reichenau (Kostnický kruh pro středověké dějiny 2019). Zatím co na protokol jednání na Bodamském jezeře si budeme muset ještě nějaký čas počkat, saskokameničtí organizátoři zvládli sborník připravit v neuvěřitelném čase doslova obratem. Ve hře jsou dva druhy zvuků, které lidskou společnost doprovázejí po celou její existenci. Zvuky záměrné a zvuky mimovolné a na lidech nezávislé, při čemž lze obě dělit i dále podle různých hledisek. Pro další evidenci je třeba vyčlenit ty z nich, které vznikají v souvislosti s lidskou společností. Ty pak lze dělit nejspíš podle toho, v jakém prostoru se uskutečňují a jaké mají uplatnění. A dále pak na takové, které si nárokují bezprostřední lidskou pozornost a ostatní, které jsou mimovolné. Úvodem třeba konstatovat, že svým způsobem to byl v problematice funkce zvukových kulís před časem Alfred Haverkamp se svým výkladem významu zvonu ve středověké společnosti (lze ji samozřejmě plně aplikovat i na tu raně novověkou, aby pak od 19. století stále oslabovala, i když s jejími residuy se setkáváme i dnes), který v historické komunitě funkci

zvuku zdůraznil. Činil tak lapidárním sloganem: Ohne Glocke keine Gemeinde, který ovšem doprovodil řadou dalších inovativních prací.

Ale nechme planého mudrování a podívejme se na přínos uvedeného sborníku. Předmětný sborník má ale podstatně širší záběr, i když mohlo jít toliko o sondážní, ale velmi užitečný počín. Rozpadá se do tří oddílů, které pochopitelně nejsou jednak zcela vyhraněné a za druhé nemusí být vždy prezentovány nejvýznamnějšími doklady, stále ale jsou inspirativní povahy, i když někdy ve výrazně kontrastním postavení. Úvodem je třeba říci, že vedle běžného poznámkového aparátu má každá stat i poměrně rozsáhlou obecnější bibliografii k tématu, která je velmi užitečná. Projděme ale aspoň zběžně jednotlivá oddělení a jejich rozpravy. První oddělení je nazváno „Funktion von Lautsphären“. Je uvozeno statí Christiana Jasera, která sleduje zvukové klima soupeření při koňských dostizích přelomu 15./16. století v juxtapozici italského a hornoněmeckého prostředí (Klangräume des Agonalen bei italienischen und oberdeutschen Pferderennen des 15. und frühen 16. Jahrhunderts, s. 29–51 s řadou impresivních vyobrazení).

Julia Samp si vybrala expresivní titulěk o bučících kravách a breptajících kněžích. Jde ale v podstatě o to, jak humanisté vnímali zvuky jako vyrušování práce a jak se to odráželo v sociální praxi. Východiskem se stala olbřímí edice korespondence Vilibalda Pirckheimera (Muhende Kühe und plappernde Priester. Die Wahrnehmung akustischer Störungen im Umfeld humanistischer Gelehrsamkeit, s. 53–73).

Antonia Krüger analyzuje strukturální posun „zvukovosti“ v reformačním Cvikově/Zwickau (Auditive Strukturen der Refor-

mationszeit. Potentiale einer historischen Akustikanalyse, s. 75–94). – Miriam Weiss sleduje, jak vnímal přírodní zvuky jako zeměměřesení ap. ve svých kronikách v polovině 13. století Mattheus Paris (Akustische Phänomene in den Chronica maiora des Matthaeus Parisiensis. Eine Spurensuche, s. 95–111 s vyobrazeními). – První partii uzavírají Achim Thomas Hack, Von brüllenden Löwen und murmelnden Bächen. Tierläute und andere Geräusche in antiken und frühmittelalterlichen Listen (s. 113–136) a Boris Gübele, Ludwig der Fromme und der Nachhalleffekt. Akustisch-visuelle Rekonstruktion öffentlicher Redesituationen am Beispiel der Aula regia in Ingelheim (s. 137–153).

Druhý oddíl přináší příklady vnímání zvukových či hlasitostních jevů v literárních dílech: Almut Schneider u autora dvorského románu v 80. letech 13. století (Klang – Raum – Bewegung. Wahrnehmungsweisen lautlicher Sphären in Konrads von Würzburg Partonopier und Meliur, s. 157–176). – Gesine Mierke v o necelých 20 let mladším turnajovém románu (Den Herrscher hören. Zu akustischen Phänomenen im Reinfried von Braunschweig, s. 177–197) a posléze Christoph Schanze, Minneklang (s. 199–231).

Konečně třetí část je věnována sevřenějšímu tématu, totiž zvukomalebnosti středověkého města. I když opět mohlo jít jen o sondy z nekonečné palety lokálně, tématicky či časově specifikovaných a různě nám vzdálených témat v nabízené všehochuti tentokrát takřka vesměs spojené s církevním životem, mohou být tak či onak inspirativní, i když česká nabídka posledních let v lečems nezůstává pozadu: Gerhard Dorn van Rossum, Konflikte in städtischen Lautsphären seit dem Mittelalter (s. 235–270 s vyobr.).

– Gerald Schwedler Untrügliche Zeichen von Veränderung: Glocken, Gemeinschaftsformierung und spätmittelalterliche Stadtaufstände am Beispiel von Chemnitz und Braunsberg (s. 271–290). – Arnd Reitemeier, Städtische Pfarrkirchen als „Soundzentren“ des Mittelalters (s. 291–300) a Sabine Reichert, Religiöse Umgänge in der mittelalterlichen Stadt und ihre Klangwelt (s. 301–319).

Souboj posléze uzavírá „miscela“ Stefana Bürgera Vom Anschlagen und Ansagen. Baustellenlärm im späten Mittelalter? (s. 321–332). Na sám závěr upozorňuji na užitečný věcný rejstřík, zejména pak na velmi košaté heslo Glocke s několika desítkami funkčně rozlišovaných zvonů. Aspoň poněkud podrobnější prolistování tohoto inspirativního sborníku může dát čtenáři různé impulzy i pro jeho vlastní, byť zdánlivě odlišnou práci.

Ivan Hlaváček

Klaus Lohrmann

Die Babenberger und ihre Nachbarn

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2020, 367 s., ISBN 978-3-205-20636-1.

Babenberkové byli přes čtvrt tisíciletí osudovými sousedy českých Přemyslovců. A jejich země pochopitelně „státém“, říšskou markou a od tzv. „Privilegia minus“ (z roku 1156) markrabstvím resp. vévodstvím, vázaným s českými zeměmi množstvím dnes často těžko dohledatelných či vůbec nedohledatelných vazeb, ovšem i mnohých dohledatelných a někdy i enigmatických. Negativních i pozitivních. Tisícileté výročí jejich nástupu do čela tohoto postupně se vytvářejícího správního útvaru (rok 976) bylo před časem podnětem Karlu Lechnerovi,

aby jim v rámci uvedené epochy věnoval pozornost.¹ Původně to byla brožura o 56 stranách, posléze kniha takřka devateronásobná, jejíž páté vydání vyšlo ještě v roce 1995. Lechner nebyl pochopitelně sám; z širší koncipované současné literatury třeba uvést aspoň ještě Georga Scheibelreitera a jeho *Die Babenberger*² a nyní knihu Lohrmannovu.

Navzdory vlastně identickým titulům těchto knih jsou jejich akcenty rozličné, s tím ovšem, že se vychází z politické historie babenberských držav, aby pak docházelo k rozrůznění. S velkým zjednodušením to lze charakterizovat nejspíš tak, že Lechner se zabývá obecnými dějinami Dolních Rakous v babenberské době a zůstává svým způsobem „klasikem“ tématu, Scheibelreiter naopak akcentuje vývoj tohoto útvaru a postavení jeho vládců v rámci říše. Lohrmann sice samozřejmě též musí brát v úvahu tyto vztahy, ale akcentuje vazby extra curtem zejména na východ a jih, tedy na Uhry, Štýrsko a ovšem také Čechy, tedy rovněž Moravu, která byla nejdřív specifickou samostatnou jednotkou (předtím než byla za Břetislava připojena k Čechám). Ale i potom je jí v českém rámci věnováno dostatek prostoru.

Nejdřív Lohrmann podává úvodní kapitolu, kterou nazval „Soused – cizí – nepřítel – přítel“ („Der Nachbar-der Fremde-der Feind-der Freund“). V ní sice začíná krátce definicí pojmu „Wir“, ale záhy dost překvapivě tuto cestu opouští, aby se k v titulu kapitoly na-

1 Karl LECHNER, *Die Babenberger : Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien 1976.

2 Georg SCHEIBELREITER, *Die Babenberger. Reichsfürsten und Landesherren*, Wien 2010. Srovnej: zpráva ČCH 111, 2013, s. 434n.

značenému tématu vlastně už nevrátil, ač jde o problematiku současnou literaturou dosti sledovanou a i z Lohrmannova pohledu klíčovou. Místo toho v ní ale uvažuje hlavně o vztahu mezi rakouskými, uherskými a českými elitami. Leccos se ovšem najde rozptýleně v kapitolách dalších, kterých jsou zhruba tři desítky, a zejména i na samém závěru (dostává se na pořad i amicitia). Zmíněné kapitoly mají jednak velmi kolísavý rozsah (od dvou do ca dvanácti stran) a tudíž i různé omezené možnosti podat soustavnější výklad. Více ovšem čtenáře dezorientuje jejich velice různorodý obsah, kdy autor postupuje značně nesystematicky.

Tak první (tedy v pořadí druhá) kapitola pojednává o východiscích babenberského panování, ale současně podává facit babenberské vlády po polovině 13. století s glosováním Privilegia minus (povýšení východní – babenberské – marky na vévodství). Ale přečteme si tam dost překvapivě i o udílení královských titulů v západní Evropě, včetně českého, Friedrichem II. Návazně přicházejí tři kapitoly o říšských otónských markách (včetně té babenberské). A pak následuje přímo kaleidoskop: tři kapitoly o Uhrách a Uhrech s výkladem o uherských dějinách před bitvou na Lechu (roku 955). Následující dvoustránková kapitola (spíš malý exkurs) o organizačních problémech z dob římského krále Jindřicha II. a uherského svatého Štěpána v jejich teritoriích, čímž je míněna nejdřív bavorská emigrace do Uher, aby ale hlavní pozornost byla upřena na Mödling u Vídně v době po vládě obou v titulu jmenovaných panovníků.

Stříhem se pak dostáváme k turbulencím v českém prostředí v prvních desetiletích 11. století v podstatě na základě prací Barbary Krzemieńské (ne vždy dostatečně jasně a přesně formulovaným), aby se následně

střídaly kapitoly o jednotlivých sousedních zemích a jejich panovnících, resp. sociálních strukturách i vnitropolitických událostech. Zdaleka ne vždy se tak děje v žádané kontinuitě a souvislostech s vazbami a vztahy k Rakousku či Babenberkům. Ale je třeba být opatrný i v jednotlivostech. Tak namátkou uvádím: na s. 226 čteme, že jakýsi probošt u sv. Jiří na Pražském hradě jménem Petr, který byl českým knížetem pověřen poselstvím k papeži, byl synem konvertovavšího žida Podivy. V Kosmovi na kterého se Lohrmann odvolává (II–29), ale o jeho židovství není ani slovo... Zejména by bylo bývalo záhodno pevněji se držet knižního podtitulku a sledovat jednotlivé autorem v titulu vytyčené fenomény, aby se viděla jejich proměnlivost a kolísavost a současně se shrnula právě jejich jednotlivá subjektivní, ale i objektivní východiska.

Práci uzavírá bibliografie, kde nelze očekávat příliš titulů české resp. maďarské literatury, i když s některými pracemi autor pracuje, ale chybí mi i některé tituly jazykově německé (Hans Hirsch, Heinrich Koller ale našly by se další). Citelně pak postrádám jmenný rejstřík; zejména také proto, že se to v knize hemží Otakary, Jindřichy či Bedřichy na obou stranách hranice.

Ivan Hlaváček

Jan N. ADÁMEK – Jan N. ROYT
Svatolazarská úcta ve středověkých Čechách

(S ikonografickým úvodem Zdirada J. K. Čecha.)

Černošice, Virgo Art 2017, 155 s.,
ISBN 978-80-906678-1-5.

Tématu svatolazarské úcty nebylo v českém prostředí dosud věnováno příliš

zájmu z hlediska historického ani religionistického. Důvodem je skutečnost, že se úcta k tomuto světcí u nás příliš nerozšířila. Anotovaná kniha je tedy patrně prvním dílem, jež uceleně pojednává o nemnohých stopách kultu svatého Lazara z Betánie v Českém království. Již v úvodu je zmíněna důležitá charakteristika, že úcta k tomuto světcí u nás byla téměř výhradně spojena s ostatními členy jeho rodiny, s Lazarovými sestrami sv. Martou a sv. Marií Magdalskou (Magdalenou), příp. též i dalšími představiteli tzv. provensálské legendy. Neopodstatněné je oproti tomu spojování této úcty s Řádem svatého Lazara Jeruzalémského. Občas se sice objevuje hypotetické spojení s bývalým pražským špitálem sv. Lazara, ovšem jeho vazbu na lazariány nepodporují žádné prameny ani indicie.

Rozsahem největší část knihy tvoří oddíl „Zobrazování svatého Lazara“ od kreslíře Zdirada Čecha. Ačkoliv je v titulu uváděn jako ikonografický úvod, jde o nejobsáhlejší část publikace, která rozsahem přesahuje další odborně zaměřené texty dohromady. Čech zde podává souhrnný výklad o evangelijních textech i pozdějších legendách, stejně jako o různých modelech v zobrazování v daných spisech uváděných osob a událostí, a to jak v tradici západní latinské církve, tak i v církvích východních, kde den sv. Lazara dokonce patří mezi dvanáct nejvýznamnějších svátků. Výklad zůstává většinou ve formě informativního výčtu, doplněného o základní náboženské významy. Čtenář zde tedy nenajde žádný odborný výklad významové práce s ikonografií a o jejích proměnách, ani zasažení do religionistického rámce.

Bohatá není ani reflexe odborné uměnovědné či religionistické literatury. Cenným příspěvkem by mohly být alespoň početné obrazové přílohy, které Čechův text dopro-

vážejí, problém však je, že je představují výhradně překresy. To je pochopitelné v případech, kdy se originál nedochoval či je obtížně čitelný, v dotyčné části publikace však nenajdeme jedinou fotografii. Ruční překresy samy o sobě jsou jen více či méně věrnou interpretací originálu a to tím spíše, že autorem většiny z nich je přímo Čech, známý specifickým stylem heraldické kresby, pro kterou jsou typické výrazné deformace figur. Ošidnost takového přístupu můžeme doložit na příkladu „Katalogu středověkých památek“ Jana Royta, kde je na s. 113 dokumentární kresba z 19. století a několik fotografií. Srovnání s fotografií detailu Krista křísícího Lazara (s. 117) totiž odhaluje několik nepřesností v překresu: neodpovídá např. délka paže, proporce držení předmětu, přesah prstů levé nohy či zpodobnění svatozáře. Zřejmě nejpodstatnější odchylkou je zpodobnění dlaně pravé ruky. Grueberův překres zpodobňuje žehnající gesto s třemi vztyčenými prsty, na základě čehož je možné usuzovat, že právě tento obraz byl zdrojem Roytova popisu. U originálu je totiž i přes poškození zřejmé, že Kristus má kromě ukazováku všechny prsty složené a gesto tedy může velmi dobře zpodobňovat rovněž imperativ Ježíšova příkazu: „Lazare, pojď ven!“ (J 11,43).

Odborný přínos rozhodně nelze upřít dalším oddílům. Jan Adámek sleduje svatolazarskou úctu prostřednictvím relikvií. Nejstarší zmínku o výskytu ostatku sv. Lazara v Čechách nachází k roku 1095, další zprávy pocházejí až z doby panování Karla IV., jenž pro pražskou katedrálu získal i cenné množství Lazarových relikvií. Na 2. ledna 1353, kdy Karel datoval průvodní listinu k ostatkům, stanovil arcibiskup Arnošt z Pardubic svátek jejich přenesení.

Právě z tohoto karlovského souboru pocházela většina u nás známých svatolazarských relikvií. Část z nich se později ztratila, stejně jako původní relikviářové schránky zhotovené na zadání císaře. Na stranách 92–95 Adámek přináší popis trojice dochovaných relikviářů obsahujících Lazarovy kosti.

Týž autor v další kapitole pojednává o příslušných patrociniích. Zde uvádí, že toto zasvěcení měl spolehlivě pouze jediný český chrám, již výše zmíněný špitální kostel sv. Lazara. Dále se však věnuje rovněž čtyřem lazarským oltářům v Čechách, které se nacházely v Praze (u sv. Mikuláše na Starém Městě a v Týnském chrámu), v Českých Budějovicích a v Hobšovicích na Slánsku. Přináší k nim informace o často exkluzivně pojatých donacích jejich fondátorů, stejně jako o historii těchto oltářních patrocinií. Asi nejzajímavější byla týnská oltářní donace pražského měšťana Ješka z Kutné Hory, jehož dcera Kateřina byla provdána do významných patricijských rodin Rotlevů a Parlérů (s. 102–103). Mylně však může být stanovení zániku tohoto oltáře do doby působení Jana Rokycany či jeho nástupců (s. 104), protože Rokycana se stal farářem u Týna až od roku 1427, takže ke zničení oltáře mohlo dojít již v předchozích letech, např. v souvislosti s působením husitského radikála Jana Želivského, kazatele v nedalekém chrámu Panny Marie Sněžné.

Cenný text představuje i již zmíněný „Katalog středověkých památek“, který sestavil Jan Royt. Ve stručně formulovaném, avšak systematicky uspořádaném a informačně úplném výkladu autor pojednává o dochovaných památkách, resp. o kamenném reliéfu pocházejícím ze zaniklého kostela sv. Lazara, pěti freskách a jednom

deskovým obrazu. Roytův i Adámkův text jsou doplněny fotografickými přílohami.

Za soupisem literatury a poznámkovým aparátem, který je tištěn nepříliš výrazným písmem na šedém podkladě a není tedy moc přehledný, následuje „Doslov“ věnovaný osobnosti Miroslava Černého, člena řádu sv. Lazara a autora rukopisného pojednání o svatolazarských památkách, jehož objevení bylo prvotním impulsem k realizaci této knihy. Zajímavý text nechává nahlédnout do doby komunistických procesů s členy řádu, s ohledem na tematicky uzavřený rámec knihy zde však není příliš organický.

Poněkud netypické výtvarné i typografické zpracování knihy je dáno tím, že jejím vydavatelem je reklamní agentura. V úvodních kapitolách Z. Čecha jsou číslice poznámkových odkazů uváděny systematicky chybně před interpunkčními znaménky, což je u ostatních autorů v pořádku.

V závěru recenze je nezbytné vrátit se na začátek knihy. Tu totiž uvádí několik zdravic dvojice římskokatolických duchovních a Jana Dobrzenského, spojených s orleánskou obediencí lazarského řádu. Na konci Dobrzenského listu čteme, že kniha je míněna i jako vzkaz: „... pro všechny, kteří zneužívají dobré jméno svatého Lazara a zelený kříž řádu svatého Lazara, je tato kniha varováním. Na tomto poli nemohou zvítězit“ (s. 8). Čtenář tu dostává problematickou informaci, že se jedná o legitimní rytířský řád sv. Lazara. Není zde prostor pro podrobné vysvětlení složitých dějin lazariánů od druhé poloviny 20. století, avšak podstatné je, že v letech 2004–2008 proběhl sjednocovací proces maltské a pařížské obediencie. Tím vznikl znovusjednocený řád pod tradiční ochranou melchitských řecko-katolických patriarchů,

duchovních protektorů řádu od poloviny 19. století.¹ Ze sjednocovacího procesu se při generální kapitule v Torontu v březnu 2004 oddělilo 47 delegátů (z celkového počtu 589),² kteří posléze utvořili tuto minoritní orleánskou obedienci, reprezentovanou od r. 2010 právě Dobrzenským. I přes opakované snahy byla legitimita sjednoceného Řádu sv. Lazara Jeruzalémského opakovaně potvrzena soudními verdikty na úrovni mezinárodní³ i domácí.⁴

Lukáš M. Vytlačil

Ivan HLAVÁČEK – Jan ROYT – Petr SVOBODNÝ – Blanka ZILYNSKÁ (eds.)
Nejstarší listiny Univerzity Karlovy
Praha, Nakladatelství Karolinum 2018, 64 s.
a 2 obr. přílohy a vyobr. v textu,
ISBN 978-80-246-4175-1.

Roku 2018 se Karlově univerzitě naskytla možnost zakoupit dvě listiny, úzce související s počátky univerzitních dějin: bulu papeže Klimenta VI. z 26. ledna 1347 a její ověřený

opis v notářském instrumentu veřejného notáře Petra Michalova z 30. června téhož roku. Text listiny, jíž papež vyjadřuje přání založit v Praze univerzitu, je badatelům dlouho znám. Až do roku 1945 byl originál listiny uložen v univerzitním archivu. Snímky této „univerzitní“ listiny byly také častěji reprodukovány, její text byl opakovaně editován v původním latinském znění i v českých překladech. Nová akvizice – druhé vyhotovení buly a jeho ověřený opis v notářském instrumentu – však vytvořila příležitost pro detailnější zkoumání nejstarších univerzitních listin.

Čtyři autoři vytvořili čtyři tématem i rozsahem rozdílné kapitoly. P. Svobodný stručně informuje o stavu a uložení dotyčných dokumentů a navazuje údaji o dalších zakládacích listinách v Archivu Univerzity Karlovy, respektive jejich transsumptech a konfirmacích. J. Royt přispěl rozsáhlou studií o univerzitních insigniích, doplněnou bohatou obrazovou dokumentací; výklad je doveden do nejnovější doby. B. Zilynská sleduje dějiny univerzity v předhusitském období; ačkoli zakládací listiny vznikly v letech 1347–1348, nová univerzita se nejprve rozvíjela poměrně pomalu. Klíčové pro její fungování bylo základní materiální zajištění i organizační struktura; na utváření obojího se výrazně podílel pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic.

První – a také nejrozsáhlejší – kapitola přináší detailní rozbor obou nově získaných listin. Jejím autorem je Ivan Hlaváček. Vzhledem k tomu, že publikace je určena širší veřejnosti, začlenil Hlaváček do textu i přehledný výklad o kontextu, v němž pražská univerzita vznikala, včetně starších náběhů k jejímu založení již v době Václava II. na sklonku 13. století. Stejně tak přehledně shrnul základní údaje o papežské kanceláři, v níž byla předmětná listina vyhotovena.

1 Tuto kontinuitu potvrdil v roce 2012 tehdejší patriarcha Gregorios III. Laham vydáním tzv. *Kevelaerské deklarace*; dostupné on-line <https://www.slideshare.net/andrebonigalli/kevelaer-declaration-27-may-2012> (26. 8. 2019).

2 Viz např. Rozsudek civilního soudu v Bernu-Laupenu, č. j. Z 04 2004, ze dne 2. června 2004, který v plném rozsahu zamítá žalobu orleánské obedience na zneplatnění zmíněné Generální kapituly v Torontu.

3 Viz Rozsudek civilního soudu v Bernu-Laupenu, č. j. Z 04 2004, ze dne 2. června 2004.

4 V ČR naposledy Rozsudek Vrchního soudu v Praze, č. j. 3Cmo 128/2018 – 56, ze dne 13. února 2019, kterým byly odmítnuty požadavky orleánské obedience na změnu názvu sjednoceného Vojenského a špitálního řádu sv. Lazara Jeruzalémského.

Srovnáním textu dochovaného v papežských registrech, vyhotovení dříve známé listiny z univerzitního archivu, které patrně zaniklo roku 1945, a nyní zakoupené listiny a jejího opisu v notářském instrumentu se ukazuje, že notář Petr Michalův patrně použil jako předlohu opisu právě tento nalezený text.

Otázkou je, kde byly nejstarší univerzitní listiny uchovávány v době, kdy se univerzita teprve pozvolna utvářela a sotva bylo možné uvažovat o univerzitním archivu. Zdá se nejpravděpodobnějším, že mohly být uloženy u pražského arcibiskupa. „Nově“ nalezený exemplář papežské buly tam mohl zůstat, neboť byl určen arcibiskupovi. Detailní sledování, a to i výrazně mladších, poznámek na listinách umožňuje alespoň částečně identifikovat uložení písemností a jejich přesuny, k nimž došlo často staletí po jejich vzniku. V případě nejstarších univerzitních listin je však situace komplikovaná: K dnes ztraceným listinám z univerzitního archivu existují sice snímky, jde však pouze o snímky averzu listin. Reverz, kde nepochybně byly nejrozdílnější poznámky, fotografován zřejmě nebyl. Sledovat poznámky na „nově“ nalezených listinách ovšem lze; vedou mimo univerzitní archiv, spíše do prostředí pražské kapituly (pro první informaci srov. některé snímky listin uložených dosud tamtéž na www.monasterium.net, např. 171 VIII/8 ad.). Autor také poznámky – i výrazně mladší než vlastní písemnost – uvádí. To není ve starších, ale i některých novějších edicích zvykem – poznámky a dorzální registry, pokud jsou mladší než editovaná písemnost, bývají často vynechávány.

Důležitým doplněním této kapitoly jsou dvě přílohy, přinášející jednak barevný snímek každé písemnosti, jednak její edici a překlad do češtiny. Transkripce latinských textů jsou přesné, překlady výstižné a čtivé (na obojím

se podílel J. Kalivoda). Kvalita snímků umožňuje čtení. Publikace je vybavena bohatým fotografickým doprovodem. Chybí snad jen celkové snímky reversů obou „nových“ dokumentů, které by poskytly jasný přehled o poznámkách a jejich umístění na písemnostech. Snímky otištěné v textu studie zachycují tyto – pro zjištění uložení a přesunu dokumentů v novější době podstatné – poznámky jen dílčím způsobem.

Zájemce o dějiny univerzity má nyní k dispozici odborně fundovaný a zároveň čtenářsky přístupný text o jejích nejstarších listinách, pečeti a insigniích.

Hana Pátková

Raný novověk

Eliška BAŤOVÁ

Písně bratra Jana Augusty.

Druhá tvář bratrské hymnografie

(= Clavis Monumentorum Musicorum Regni Bohemiae. Series S – Subsidia, svazek 7) Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2018, 279 s. + 32 černobílých vyobr., ISBN 978-80-87773-56-7.

Zájmu historiků, zaměřených na dějiny nekatolických konfesních kultur v českých zemích, se v posledních letech těší pozornosti osoby, které se v době moderního bádání ocitly poněkud v pozadí, na úkor svých někdejších současníků. Příkladem může být bratrský biskup Jan Augusta, jenž v tomto směru „dopltil“ na určitou atraktivitu Jana Blahoslava, kterému se – vedle řady jiných badatelů – v 60. letech 20. století monograficky věnoval Josef Janáček. Blahoslav byl prezentován jako nej přednější stoupenec humanismu v jednotě bratrské a jako osoba,

kteřá měla klíčový význam pro šíření vzdělanosti v tomto konfesním společenství. Z hlediska dnešního stavu poznání je zřejmé, že jeho význam byl poněkud přeceňován.

Knih *Elišky Baťové* je pokusem vrhnout nové světlo na aktivity Jana Augusty ve vzájemně souvisejících oblastech hymnografie a liturgie a na jejich dosah v rámci bratrského prostředí. Dosavadní, do značné míry však vykonstruovaný, výklad dějin bratrské hymnografie se přitom opíral právě o obraz Blahoslavových zásluh na tomto poli. Vztahy obou osob byly nadto poněkud účelově vnímány prizmatem protikladu, přičemž Blahoslav měl mít v konečném hodnocení přínosu pro bratrskou hymnografii navrch. Autorka aktuální publikace oprávněně upozornila na to, že velká část písňové tvorby Jana Augusty, která z hlediska řešení problematiky představuje klíčový materiál, zůstala doposud nepovšimnuta a koncepce, s níž Augusta ve čtyřicátých letech 16. století vstoupil v jednotě do diskuse o liturgické reformě, byla „takřka zapomenuta“ (s. 10). Poctivá analytická práce, která je nejviditelnější předností publikace (adekvátností vůči stanovenému úkolu, inovujícím přístupem i svou úrovní), se opírá o korpus rukopisných textů, uložený v Rakouské národní knihovně ve Vídni. Jde o písemnosti, částečně autografy, které byly Augustovi zabaveny v době jeho internace na Křivoklátu a i přes jejich katalogizační evidenci Karlem Františkem Schwarzenbergem doposud téměř nebyly badatelsky využity. Baťová věnuje pozornost nejen jejich obsahové stránce, ale místo v její argumentaci zaujaly i výsledky studia filigránů a analýz písárenských rukou těchto pramenů.

Knihu tvoří dvě části. V první (s. 9–120) se autorka zdařile pokusila o nástin starší bratrské hymnografie v době před Janem

Augustou, ve čtyřech oddílech charakterizuje specifické rysy jejich jednotlivých fází. Baťová považuje za důležité upozornit na skutečnost, že původcem jádra zpěvního repertoáru jednoty byl Lukáš Pražský, který podobně jako Augusta vyšel z utrakvistického prostředí. Je sympatické, jak se přitom autorka vyrovnává s přetrvávajícími monolity tradice, mezi které patří například údajná lidovost bratrského repertoáru i konkrétních nápěvů. Poukazuje na to, že tyto konstrukce mají původ v mentalitě formujícího se národního tělesa doby 19. století, kdy se „českojazyčná duchovní píseň stává sebeidentifikačním a sebelegitizujícím národním symbolem a je interpretována jako předstupeň moderní české básnické a hudební tvorby“ (s. 21). Autorka nezapře sympatie ke kritickým vývodům knihovědce Petra Voity, který v řadě svých studií přesvědčivě ukázal, jak naše poznání v literární oblasti dlouho ovlivňoval „zúžený nacionální pohled živící legendu národního humanismu“ (s. 13).

Pokud jde o přínos samotného Augusty, autorce jde o jeho zasazení do širšího kontextu. Inovativně popisuje angažmá bratří v době prvního stavovského povstání v roce 1547, při němž Augusta sehrál – jako biskup svého společenství – klíčovou úlohu. Velkou pozornost věnuje jeho internaci na Křivoklátu a popisuje, jak Augusta i přes obtížnou situaci dokázal prosazovat své kompetence a představy ve vedení jednoty i rozvíjet velkorysou literární činnost. Část jeho děl se díky konspirativní spolupráci řady osob dostala do rukou dalších bratrských biskupů, některá byla dokonce poté – pochopitelně anonymně – šířena tiskem.

Druhou část publikace tvoří pečlivě připravená edice (s. 121–222), která je více než pouhým doplňkem předcházejícího

analytického pojednání. Je zde otištěn obsáhlý rejstřík písní vybraných k bohoslužebnému využití v souvislosti se zamýšlenou liturgickou reformou, doplněný příkladem rekonstrukce části jeho hudební složky, a přehled písní, které Augusta složil ve vězení, se záznamem jejich nápěvů. Závěr edice tvoří soupisy písňových textů dvou autorů: Lukáše Pražského, jak se objevují v bratrských pramenech až do doby vydání tzv. Rohova zpěvníku v roce 1541 a Jana Augusty do roku 1564, kdy byl vytištěn tzv. ivančický kancionál. V tabulkovém srovnávacím přehledu je poté shrnuta soustava rubrik užitých v liturgických spisech Jana Augusty. Eliška Batová předložila odborné veřejnosti pojednání, které v hymnologickém bádání orientovaném na nekatolické konfesní útvary zaujme bezpochyby stejně významné místo jako přelomová studie Otakara Hostinského (*Jan Blahoslav a Jan Josquin*) z roku 1896.

Jiří Just

Piotr DYMMEL – Henryk GMITEREK (eds.)

„Nowiny Lubelskie“ z marca 1569 roku. Źródło do dziejów sejmu unii lubelskiej
Lublin, Archiwum Państwowe w Lublinie 2019, 102 s., ISBN 978-83-945713-4-4.

K 450. výročí Lublinské unie a k 100. výročí vzniku Státního archivu v Lublinu a zároveň státní archivní síť v Polsku vyšla reprezentativní velkoformátová pramenná publikace. Jejimi vydavateli jsou ředitel zmíněného archivu Piotr Dymmel a emeritní profesor Univerzity Marie-Curie Skłodowské Henryk Gmiterek, u nás dobře známý jako autor prací k dějinám Jednoty bratrské a polsko-českých kulturních vztahů v 16. století.

Předmětem edice je bezprostředně vzniklý záznam o dění v Lublinu v březnu 1569, kdy byla na sjezdu představitelů Polského království a Litevského velkoknížectví, svolaném posledním jagellonským králem Zikmundem II. Augustem, projednávána budoucí unie a kdy tam došlo k vážnému rozkolu. Záznam vzniklý uprostřed události je na jedné straně chaotický, na straně druhé neobyčejně autenticky odráží ovzduší vzrušeného jednání, čímž se liší od jiných – s diplomatickým odstupem pojatých – relací o této významné události v dějinách středovýchodní Evropy. Autorem písemnosti byl Maciej Sawicki, písař velkoknížecí kanceláře, blízký magnátskému rodu Radziwiłłů a tedy i litevskému stanovisku k jednání. Výborně informovaný úředník zachytil tři klíčové dny (4.–6. března 1569), kdy se zdálo, že jednání o unii ztroskotá; nespokojení zástupci Litvy se svým ostentativním odjezdem pokusili unii torpédovat, ale bezděčně tím vyvolali velmi ostrou reakci polské strany. Tlak na krále měl vést ke změně hranic mezi oběma státy unie a k nedobrovolnému začlenění Litvy do Polska.

Gmiterkova syntetická úvodní studie rekapituluje vývoj sněmovních rozprav a stanovisek obou stran. Zatímco historická tradice zdůrazňuje především úspěšné uzavření unie, tato analýza odkrývá podstatné rozdíly Poláků a Litvinů v chápání unie. Zatímco Poláci se opírali o starší dílčí dohody a usilovali o spojení do „jednoho těla“ s jediným vládcem a společným sněmem, Litvinům šlo o nové uspořádání na základě federace, která by měla společného panovníka a obranu, ale v níž by si Litva zachovala vlastní práva a dalekosáhlá privilegia. Gmiterek znalecky analyzuje rozpory i na polské straně, kde senát zaujímal kompromisnější stanovisko,

zatímco radikálové v poslanecké sněmovně se domáhali inkorporace Litvy, která se měla nadále nazývat „Nové Polsko“. Obtížná situace, v níž Litvíní požadovali zachování personální unie a do budoucnosti pouhé spojení proti vnějším nepřítelům, se stala zátěží pro další vyjednávání. Hrozbu vynucené inkorporace Litvy se však podařilo odvrátit a byl dosažen kompromis, který zajistil Litvě vnitřní autonomii a na další dvě staletí stabilizoval postavení polsko-litevského státu.

„Nowiny Lubelskye“, vydané zde jako faksimile rukopisu a zároveň v komentovaném přetisku, zachycují krizovou fázi lublinského jednání velmi expresivním způsobem. Soustřeďují se především na vztahy mezi obyvateli polských a litevských zemí soustátí, ale naznačují i zájmové doteky se zahraničím, zejména s habsburskou monarchií a zvláště s Čechami (vlastnické vztahy rodu Ostrogů k Roudnici, kterou o několik let později na jejich úkor získal Vilém z Rožmberka).

Pozoruhodný pramen o rozkolu v rozhodujícím jednání o unii významem přesahuje polsko-litevskou tematiku. Doplnuje obraz události, která ve specifických geopolitických poměrech odráží obecnější problematiku raně novověkého stavovství a státoprávního uspořádání „složených“ států. Jde tu o státoprávní a strukturální problém evropského formátu, který byl známý i českému prostředí. Zatímco polské stavy měly v kritickém jednání blízko ke „korunnímu“ způsobu myšlení, jak je pro český stát formuloval Josef Válka, Litvíní reprezentovali spíše „zemský“ způsob politického myšlení. Pro dějiny politického myšlení i politické kultury 16. a 17. století má tedy nově zpřístupněný pramen k unii 1569 širší dosah, a byť je zcela jiného literárního žánru, za-

slouží si porovnání se situací, jakou pro řešení srovnatelné situace nabízela Česká konfederace 1619.

Jaroslav Pánek

Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ –
Jarmila KAŠPÁRKOVÁ a kol.

*Historiam scribere. Řádová historiografie
raného novověku,*

II. Biografický slovník

Praha – Olomouc, Historický ústav AV
ČR – Univerzita Palackého 2018, 881 s.,
ISBN 978-80-7286-332-7 (HÚ),
ISBN 978-80-244-5537-2 (UP).

Biografistika, včetně biografistické encyklopedistiky, má v rámci české historické vědy již dlouhou tradici – jak u prací vymezených regionálně, tak chronologicky či obořově. K posledním dvěma kategoriím patří i nově vydaná mohutná práce, která se pod názvem *Historiam scribere* věnuje řeholníkům 17. a 18. století, konkrétně těm, kteří o své či řádové činnosti zanechali písemná svědectví. Editorkami svazku a vedoucími více než dvacetičlenného kolektivu předních odborníků byly Kateřina Bobková-Valentová a Jarmila Kašpárková.

Práce sestává ze dvou částí. V první, stručnější, jsou charakterizovány v barokních Čechách působící řeholní řády, jejichž členové nějakou formou zanechali písemná svědectví o činnosti řádu či jeho dějinách. Druhá – mnohem obsírnější – část je pak vlastní biografický slovník více než 1000 píšicích řeholníků. Nejsa badatel v oboru raného novověku, nechci posuzovat faktografickou přesnost hesel (to, co znám, je v knize uvedeno správně); proto dále budu na knihu pohlížet spíše z hlediska biografisty-encyklopedisty.

Heslář je (tak, jak bylo stanoveno v úvodních kapitolách slovníku), prakticky úplný: své biogramy mají jak literárně velmi aktivní autoři typu Balbína, tak i tací, kteří jen krátkou dobu zapisovali historické události v rádomém domě či koleji z „úřední povinnosti“. Snad by bylo možné uvažovat o doplnění o ty z českých řeholníků, kteří vyšli do světa a působili např. jako misiónáři v zámoří (mj. Samuel Fritz či Tadeáš Enis), jejichž zápisky mají také do jisté míry historickou či v případě zpráv o umučených spolubratřích takřka až hagiografickou hodnotu; ostatně např. Jiří David, působící část života na misi v Rusku, se do slovníku dostal. Nicméně lze namítnout, že jejich osobnosti už jsou zachyceny například v dílech Josefa Vraštila, Zdeňka Kalisty či zejména dvojice Fechtnerová – Kašpar (in *Folia historica bohemica* 1990), a že jejich díla jsou českým dějinám poměrně vzdálená.

V záhlaví biogramů jsou uvedena základní životní data včetně rádomé kariéry; autorky „šetřily otazníky“ a proto jsou uváděna jen data známá, nikoli spekulativní či nejasná (pokud je nějaká pochybnost, je datum uvedeno kurzívou). Místa jsou v rámci ČR určována dle okresů – pro orientaci dostačující, byť pro mladší generaci, která už toto (být stále úředně existující) členění nepamatuje, to občas vypadá nepřírozeň (typu Litomyšl/Svitavy); použito je nicméně aktuální vymezení okresů včetně posledních změn (přesunutí Moravského Berouna k Olomouci apod.). Lokality v zahraničí jsou identifikovány vesměs jen podle států, což většinou stačí, i když např. v Německu to je místy upřesnění jen dost hrubé (ale s moderními pomůckami typu Google dostačující). Plně je respektována dnešní poloha a názvy lokalit, byť by to např. ve Slezsku,

kde jsou užita jména polská, mohlo trochu zavádět, ale pro dnešního badatele je to orientačně vhodnější. Na identifikaci si dali autoři dost záležet, naprostá většina lokalit je umístěna přesně. Chybičky jsou více-méně jen dílem tiskařského šotka (na s. 108 je pro Slovensko užita zkratka SR místo správného a jinde užívaného SK, na s. 345 se Kostnice nedopatřením přestěhovala do Švýcarska).

Vlastní text hesla je dělen na biografickou a literární část, v níž jsou hodnocena hlavní díla příslušných osobností. Závěr biogramu pak obsahuje jednak odkaz na databázi řeholníků na internetu (reholnici.hiu.cas.cz), jednak samozřejmě na literaturu, k příslušné osobnosti se vztahující. I v tomto případě jde vesměs o vyčerpávající soupis; oproti jiným historickým pracím byl zvolen méně obvyklý („přírodovědecký“, tj. např. Novák 2000) systém citací, který ovšem zde se ukazuje být vhodnějším už vzhledem k pocho-pitelným opakovaným citacím starších encyklopedických děl (a krom jiného tedy není potřeba vytvářet obsáhlejší seznam zkratk).

Kniha vyšla v češtině, což do jisté míry omezuje případné publikum, na druhou stranu srozumitelný slovníkový systém a velmi pěkná a přehledná grafická úprava (její autor, Petr Čížek, si zaslouží jmenovitou pochvalu) umožňují aspoň základní využití i pro ty češtiny neznalé. Celkově lze tento slovník považovati za „opus magnum“ nejen pro rozsah a příslušnou váhu, ale především pro obrovské množství shromážděných údajů, které najde uplatnění i u širšího čtenářstva než jen specialistů.

Jiří Martínek

Beate MEYER

A Fatal Balancing Act: The Dilemma of the Reich Association of Jews in Germany, 1939–1945

(Z nemeckého originálu preložil William Templar.)

New York, Berghahn Books 2016, 441 s., ISBN 978-1-78533-214-2.

Akú voľbu, ak vôbec, mali predstavitelia a ostatní funkcionári zastrešujúcej organizácie s názvom Ríšske zastúpenie nemeckých Židov (*Reichsvertretung der deutschen Juden*)? Aj tak by sa dala uviesť kniha významnej nemeckej historičky Beaty Meyer o dilemách židovskej samosprávy v nacistickom Nemecku, ktorá vyšla nielen v nemeckom origináli ale opakovane tiež v anglickojazyčnom preklade.

Kniha je rozdelená do piatich kapitol: v prvej sa autorka venuje nielen pre organizáciu chaotickým rokom 1939 až 1941, v druhej kapitole sa zameriava na ústrednú pobočku organizácie v Berlíne a na tamojšiu najpočetnejšiu židovskú obec, v tretej kapitola následne situáciu porovnáva s ďalšími, predovšetkým stredne veľkými mestami. Vo štvrtej kapitole sa autorka venuje obdobiu po formálnom zrušení organizácie v roku 1943 a v poslednej kapitole rozoberá povojnové osudy tých funkcionárov, ktorí druhú svetovú vojnu a holokaust prežili. Práca je založená na rozsiahlom výskume nielen v Nemecku, Spojených štátoch, Veľkej Británii a Izraeli, ale opiera sa ako o inštitucionálne zdroje, tak aj o korešpondenciu a dochované memoáre bývalých funkcionárov.

Organizácia Ríšske zastúpenie nemeckých Židov vznikla v roku 1933 a až do svojho

rozpustenia v roku 1943 plnila niekoľko úloh, ktoré sa menili v závislosti na radikalizujúcej sa protizidovskej politike Tretej ríše. Ríšske zastúpenie bolo založené s cieľom podporovať masové vystahovanie nemeckých Židov z ich vlastnej krajiny. Ako uvádza Meyer, Židia z Nemecka utekali v troch hlavných vlnách. Medzi rokmi 1933 až 1935, čiže v čase upevňovania nacistickej moci, emigrovalo z Nemecka približne 112 500 Židov. Ďalších 101 400 ich odišlo po vyhlásení Norimberských zákonov v roku 1935 a v nadväznosti na novembrový pogrom z roku 1938 Nemecko opustilo ďalších 68 000 Židov. Podľa čísiel z mája 1939 tak žilo v tzv. starej ríši 213 940 Židov. Hoci sa teda viac ako polovica Židov z Nemecka vystahovala pred vypuknutím druhej svetovej vojny, boli to predovšetkým mladí ľudia, tí, ktorí mali ešte dostatok síl začať nový život v novej krajine.

So začatím deportácií v septembri 1941 sa však pre Židov ďalšie možnosti utiecť (a tak sa aspoň teoreticky zachrániť) uzavreli. Od roku 1941 do roku 1943 sa preto organizácia starala o tých, ktorí v Nemecku zostali, organizovala humanitárnu pomoc, ale tiež poslúchala úlohy v súvislosti s pripravovanými deportáciami, ktoré sa súčasne snažila zastaviť alebo aspoň odhaliť. Po rozpustení organizácie a vzniku Zvyškového ríšskeho zastúpenia (*Rest-Reichsvereinigung*) sa jej niektorí noví funkcionári, tzv. prostredníci (*Vertrauensmänner*), starali o potreby poslednej skupiny Židov v Nemecku, tých, ktorí žili v zmiešaných manželstvách. Hoci sa aj oni podieľali na deportáciách, či teraz alebo kedykoľvek predtým, židovskí funkcionári boli nielen pod každodenným drobnohľadom ale pracovali tiež v atmosfére veľmi reálneho strachu.

A práve táto skutočnosť komplikuje zodpovedanie v úvode položenej otázky a dáva knihe, vďaka citlivému spracovaniu témy zo strany jej autorky, hlboký rozmer. Ako totiž Beate Meyer v úvode sama uvádza, kniha si síce kladie ťažké otázky ohľadne zodpovednosti na holokauste, nechce však ponúkať jednoduché odpovede. Je totiž vôbec možné skúmať dilemy organizácie, ktorá bola podriadená Hlavnému rišskému bezpečnostnému úradu pod vedením Heinricha Himmlera? Kniha nehľadá viníkov, a to Meyer jasne zdôrazňuje, tí sú jasne daní. Kniha sa pýta na motiváciu funkcionárov, na ich vlastné predstavy o tom, čo pomôže nemeckým Židom a ako oni sami môžu prispieť k ich záchrane. Ak Meyer hľadá kde začína a končí zodpovednosť židovských samospráv počas vojny, ich zapletenie sa do holokaustu a nerozoznanie nástrah, ktorým čelili, hľadá oveľa viac ako „len“ odpoveď na otázku o vine či nevinne. A práve preto by táto kniha mala byť povinným čítaním.

Hana Kubátová

Andrzej KRAWCZYK

Kněz prezidentem. Slovensko Jozefa Tisa

(Přeložila Michala Benešová.)

Praha, Academia 2019, 361 s.,

ISBN 978-80-200-2963-8.

V souvislosti se značným množstvím knižních titulů, které byly v poslední době o osobnosti Jozefa Tisa publikovány, můžeme s trochou nadsázky hovořit o jisté tiso-mánii, která se rozpoutala. Na pulty knihkupectví se poměrně nedávno dostaly odborné texty, popularizační eseje či historické romány, jež se věnují období Slovenské republiky v letech 1939–1945, ať se již

jedná o Wardova *Jozefa Tisa*,¹ Lavříkovy *Nedělní šachy s Tisem*,² Hrabovcové *Jozefa Tisa*,³ Kamencovu *Tragédii politika, kňaza, člověka*⁴ a tuto Krawczykovu knihu, abychom jmenovali alespoň ty nejvýznamnější. Autorem recenzované monografie *Kněz prezidentem* je polský historik, vysokoškolský profesor a diplomat Andrzej Krawczyk (1954), absolvent Varšavské univerzity, který mimo jiné působil v minulosti rovněž jako polský velvyslanec v České (2001–2005) a Slovenské (2008–2012) republice. Ačkoliv sám k dějinám střední Evropy publikoval celou řadu textů, např. *Praska wiosna 1968* (Warszawa 1998), *Kněz prezidentem* je jeho první monografií přeloženou do češtiny.

Práce je rozdělena do devíti kapitol, přičemž její jádro představuje analýza Tisova života v kontextu událostí let 1939–1945 (kapitoly IV–IX). Zde se Andrzej Krawczyk zastavuje u významných mezníků vnitro- i zahraničněpolitického života Slovenska – války s Polskem (V. kapitola), účasti Slovenska na válečném tažení na východě a slovenského povstání (VII. kapitola) a postavení židů (VIII. kapitola). Velmi zajímavá je rovněž poslední, bilancující kapitola *Kněz Tiso a historie*, která by spíše mohla být kapitolou první, expoziční, jež by téma celé monografie s pasážemi o Jozefu Tisovi v povědomí Slováků a jeho významu ve slovenské historiografii otevírala.

1 James Mace WARD, *Jozef Tiso. Kněz, politik, kolaborant*, Bratislava 2016.

2 Silvester LAVŘÍK, *Nedělní šachy s Tisem*, Praha 2019.

3 Emília HRABOVEC (ed.), *Jozef Tiso. Kňaz a prezident*, Bratislava 2017.

4 Ivan KAMENEC, *Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Tiso, 1887–1947*, Bratislava 2013.

Recenzovaná kniha je životním příběhem Jozefa Tisa v kontextu slovenských dějin v první polovině 20. století. Třebaže je primárně psaná pro polského čtenáře, užitek si z ní může rovněž odnést český, resp. slovenský čtenář. Sleduje totiž osud Jozefa Tisa, kdy se poměrně obsírně zaobírá rovněž jeho mládím a zráním.

Značnou pozornost Andrzeje Krawczyka budí pochopitelně i kněžský rozměr Tisovy osobnosti a jeho vazby na Svatý stolec. Autor tak sleduje kontakty s Vatikánem především po Tisově vstupu do vysoké politiky. Přijetí prezidentského úřadu akceptovali církevní představitelé Svatého stolce jako jeho svobodné rozhodnutí, s nímž se neztožňovali, přičemž se papež Pius XII. a jeho státní sekretář Luigi Maglione obávali především kompromitace politického katolicismu ve státě. Dalšímu sblížení Slovenského státu a Vatikánu zabránila především slovensko-německá jednání v Salcburku v červenci 1940, kdy nacisté začali intenzivněji zasahovat do vnitřních poměrů Slovenska a měnit je ke svému obrazu.

Rozsáhlé pasáže věnuje autor rovněž osudu slovenských židů, kteří byli na základě tzv. Židovského kodexu ze září 1941 zbaveni majetku i základních občanských práv a svobod. Od března 1942 byli deportováni do nacistických koncentračních táborů v Polsku. Sám polemizuje, zdali slovenští představitelé měli či neměli jasné představy o jejich dalším osudu, nicméně otevřeně hovoří o Tisově křesťansky formovaném antisemitismu. Krawczyk na mnoha stranách své monografie zdůrazňuje Tisovu umírněnost a konzervativismus, myšleno zejména ve strukturách Hlinkovy slovenské ľudové strany, i jeho silný smysl pro pragmatičnost, který mu umožnil balancovat na hranici možného a budovat *nové* Sloven-

sko, jehož specifickou ideologii určovala ideologie křesťanského socialismu, slovenského nacionalismu, fašistického korporativismu a německého národního socialismu. Pozornost věnuje autor rovněž životnímu dramatu Jozefa Tisa po druhé světové válce, kdy byl zatčen orgány amerického vojenského zpravodajství v Bavorsku a vydán do Československa, kde byl obviněn z válečných zločinů a spolupráce s nacistickým režimem, odsouzen retribučním Národním soudem za trestné činy domácí zrady, zrady na povstání a kolaborantství. Ačkoliv za jeho omilostnění intervenovali mnozí církevní představitelé, proces byl ukončen v dubnu 1947 vynesením rozsudku smrti. Dne 18. dubna 1947 byl Jozef Tiso na nádvoří bratislavské věznice oběšen a jeho mrtvé tělo pohřbeno na Martinském hřbitově v Bratislavě.

Třebaže je Krawczykova kniha na některých místech nepřesná, jsou to spíše faktografické nesrovnalosti v detailech, nikoliv chyby, které by měnily akcent Tisovy osobnosti či směřování jeho životního příběhu. Všímá si současně aspektů, které česká historiografie marginalizuje, např. války Slovenska s Polskem včetně úpravy slovensko-polské hranice. Z výtek uvádím snad jen některé drobnosti, které zbytečně snižují solidní odbornou úroveň monografie – s. 54 Národní svaz českých katolíků, nikoliv Svaz českých katolíků; s. 56 – Milan Hodža byl předsedou vlády v letech 1935–1938, nikoliv 1935–1939; s. 72 Vojtech Tuka byl skutečným maďarským špiónem, nikoliv domnělým; s. 80 Pribinovy slavnosti v roce 1933 byly oslavami 1100. výročí vysvěcení prvního křesťanského kostela ve střední Evropě, nikoliv oslavami výročí křtu knížete Pribiny; s. 82 národní demokraté byli konzervativně-nacionální, tedy pravicovou, ni-

koliv středovou politickou stranou první republiky; s. 101 jednání v Mnichově byla otevřena až po poledni, neprobíhala tedy celý den 29. září; s. 150 Hácha zemřel po druhé válce ve vězení na zápal plic, nebyl tedy zabit bez procesu ve vězení; s. 268 prešovský eparcha se jmenoval Pavel Peter Gojdič, nikoliv Petro Gojdič a v neposlední řadě s. 269 Giuseppe Burzio nebyl apoštolským nunciem, ale sekretářem apoštolské nunciatury v Praze.

Osobní zkušenost autora bezpochyby tématu prospívá, neboť z vyprávěného příběhu činí dramatický děj. Rozhodně jej neposouvá do subjektivní roviny, ale naopak stojí jako vyzrálý autor nad událostmi, které popisuje. Kniha je psána s nadhledem na událostech vnitropolitického života nezúčastněného Poláka, zdravě kritická směrem do českého i slovenského prostředí a mimořádně čtivá, kdy neváhá dokonce upozornit na některé metodologické stereotypy ve vnímání slovenských dějin 20. století.

I když svojí faktografičností nemůže monografie polského historika Andrzeje Krawczyka konkurovat slovenské historiografii, autor si dokáže pokládat zajímavé otázky s přesahem do současnosti, na něž je domácí tábor více či méně citlivý – Jak se katolický duchovní stane vrcholným politikem? Lze spojit křesťanské hodnoty s fascinací fašismem a vypjatým nacionalismem? Kam až může zajít zaštiťování se vlastenectvím? Kde leží hranice mezi náboženstvím a ideologií? Ve sporných místech je autor střízlivý a zpravidla se nepřiklání k žádné ze stran, ale zastává spíše středovou umírněnou pozici. Nesoudí, nehodnotí, nemoralizuje, ale dává čtenáři ke zvážení argumenty *pro* a *proti*.

Zajímavé jsou rovněž pasáže o Tisově procesu po druhé světové válce, kdy Andrzej Krawczyk sleduje životní osudy dalších

představitelů Slovenského státu. Jsem přesvědčen, že Krawczykova monografie představuje cenný příspěvek k dějinám Slovenska v první polovině 20. století.

Marek Šmíd

Eva MOZESOVÁ KOROVÁ –
Lisa ROYJANYOVÁ BUCCIERIO

Děti, které přežily Mengeleho.

Zpověď dvojčat Evy a Miriam

Praha, Grada 2015, 224 s.,

ISBN 978-80-247-5443-7.

Životní pouť dvojčat Evy a Miriam (nar. 1934) začíná v rodině malého statkáře v rumunské Transylvánii, kde obě dívky vyrůstaly s rodiči a dvěma staršími sestrami. Kniha je uvedena idylickými vzpomínkami na dětství, které bylo v rodině prochnuto láskou i soupeřivostí se staršími sourozenci. V obci Porc, kde rodina žila, se ve dvacátých a třicátých letech 20. století antisemitské tendence neprojevovaly a obě dívky tak vnímaly svět kolem sebe jako přátelský, i přestože byla židovská rodina v křesťanském prostředí výjimkou. Situace se dramaticky mění s přičleněním části Sedmihradska k Maďarsku a nástupem nacismu. Pro Evu, která vypráví příběh svůj a sestry, se tímto okamžikem poklidné soužití s okolím změnilo ve výbuch nenávistných útoků nejen od cizích dospělých a dětí, ale dokonce i od bývalých známých a přátel. Snaha uniknout z okupované země skončila nezdarem a situaci se sousedy jen vyostřila.

Úplně novou etapu života dvojčat otevřela deportace do Osvětimi v roce 1944. Jejich výběr pro experimenty dr. Josefa Mengele a určení rodičů a starších sester do plynové komory bylo začátkem několikaměsíčního boje o život uprostřed vyhlazovacího tábora:

„Vkročily jsme dovnitř a ztuhly jsme. Ve špičce na podlaze ležela tři nahá dětská tělíčka. Nikdy předtím jsem mrtvého člověka neviděla. Tady ležely hned tři. Děti.“ Ačkoli se dochovala svědectví dvojčat, která byla držena pod Mengeleho kontrolou, tak podrobné líčení forem, ale i průběhu a následků experimentů jsou v pravdě unikátní. Vyprávění Evy Mozesové-Korové si i po sedmi desítkách let zachovává autenticitu dětského prožitku, který byl jen tu a tam doplněn realitami, známými až z vyšetřování dlouho po válce. Ostatně i doba osvobození a snaha o přežití uprostřed fronty byla naplněna nečekaným nebezpečím likvidace nepohodlných svědků v samém závěru nacistického běsnění.

Těžký příchod zpět domů, kde ovšem nikdo z nejbližších nečekal a z rozvětvené rodiny se vrátili jen jednotlivci, podtrhl nepřátelskost prostředí – během dvou let mezi deportací a návratem byl statek vyrabován sousedy a většina jeho obyvatel zavražděna nacisty. Evina cesta do Palestiny a později do USA byla pokusem o začátek nového života, avšak nadále ve stínu nočních můr z koncentračního tábora v Březince. Eva se stala známou po odvysílání jejího svědectví v televizní minisérii *Holocaust* v roce 1978. V roce 1984 Eva Mozesová-Korová založila organizaci CANDLE (Children of Auschwitz Nazi Deadly Lab Experiments Survivors), která od roku 2003 provozuje muzeum holocaustu a vzdělávací centrum v Terre Haute v Indianě.

Poměrně útlá kniha má překvapivý závěr. Autorka v něm vyzývá k odpuštění a usmíření se zločinci, kteří způsobili její bolest a utrpení jiným. Byla příkladem v roce 1995, kdy při 50. výročí osvobození Osvětimi sepsala s pozvaným bývalým nacistic-

kým lékařem MUDr. Hansem Münchem záznam o jeho svědectví, které na místě podepsal a předal pro muzejní a výukové účely. Ještě výraznější mediální ohlas vzbudilo její soucitné jednání s obžalovaným „účetním“ z Osvětimi Oskarem Gröningem, který stanul před soudem v německém Lüneburgu a byl souzen za spoluúčast na vraždě 300 000 osob. Eva Mozesová-Korová zemřela 4. července 2019 v Krakově při své každoroční cestě se studenty do muzea v Osvětimi.

Vojtěch Kyncl

Jan NĚMEČEK – Petr PROKŠ –
Emil VORÁČEK (eds.)

Vítězství a osvobození 1945

Praha, Historický ústav AV ČR 2019,
302 s., ISBN 978-80-7286-334-1.

Jen málokteré téma je tak častým námětem populární i odborné literatury jako druhá světová válka. Ne všechna díla, zkoumající tuto rozsáhlou a mnohvrstevnatou problematiku, jdou označit za zdařilá. Vždy záleží na autorech, jejich erudici, přínosech a zvoleném zaměření jejich pojednání. Pro to vítám snahu autorů tohoto kolektivního díla přinést nová zajímavá zjištění a pohledy. Již zde podotýkám, že jejich záměr považuji za zdařilý.

Jak název napovídá, publikace je zaměřena na samotný závěr druhé světové války a je rozdělena do několika bloků. Kromě nezbytného uvedení do problematiky (a to i v mezinárodních souvislostech) autorů Německa a Kuklíka, je součástí cenná reflexe pohledu jak ze strany vítězů, tak poražených. Dále následuje hodnocení situace v předvečer pražského povstání, poválečná obnova a uspořádání a jedním příspěvkem

i historiografické pojednání obecných dějin druhé světové války a toho, co bylo k této problematice v Československu napsáno do roku 1990.

Jak to už u kolektivních děl bývá, i zde se můžeme setkat s rozdílným přístupem. Chtěl bych vyzdvihnout zajímavá pojednání ruského, amerického a německého kolegy v úvodní části knihy, kteří se zkusili zamyslet nad dosavadními koncepty a vyvracet i některé zažitě stereotypy. Historik Alexej M. Filitov pojednal o různých aspektech možných spojení mezi střeoevropskými a západními zeměmi, která nemohla být kvůli dominantní roli Sovětského svazu v poválečném uspořádání Evropy realizována. Demokratické politické síly, které se o to alespoň pokusily, byly následně represivním aparátem, ovládaným komunisty, označeny za škodlivé iniciátory rozsáhlých vlastizrádných spiknutí a pronásledovány. To vše bylo již předzvěstí, či již úvodní fází studené války.

Americký historik Paul C. Vincent v úvodu příspěvku odkazuje na Tonyho Judta a zamýšlí se nad novými koncepty v přístupu k dějinám a kolektivní paměti. Zpochybňuje tvrzení, že druhá světová válka byla pouhým pokračováním první světové války, na to v ní vidí příliš mnoho odlišností a jiné dějinné kulisy. Naopak oprávněně tvrdí, že druhá světová válka zrodila válku studenou. Evropa byla po válce plná zničených hlavních měst. Praha a Kodaň byly jediné metropole, které unikly zničení, i když byly velkou část války okupovány.

Pohled německého historika Thomase Oellermanna přináší další důležitá svědectví, která jsou u nás nepříliš známá. Popisuje totiž složité německé vyrovnávání se s minulostí, které je dlouhodobě zasunuto v české historiografii pod průběh odsunu sudet-

ských Němců, polemiku nad oprávněností takového kroku, odsudkem excesů, které se přitom staly, ale dále není toto téma příliš rozvíjeno. Zvláště cenným je Oellermannovo připomenutí zásadního vyjádření spolkového prezidenta Richarda von Weizsäckera na výročí 8. května 1985, který mluvil o nutnosti vnímat datum posledního dne války v Evropě jako den osvobození pro všechny Němce, byť byl vnímán v každé části země trochu jinak i podle toho, kým byla osvobozena a čím si tamější obyvatelé prošli.

Významnou část celé publikace zabírá odboj a hodnocení situace v předvečer pražského povstání v českých zemích, poválečná obnova a politické uspořádání v rámci Košického vládního programu. Tyto pasáže byly svěřeny autorům, pro které se jedná o jejich konkrétní specializaci či téma, kterému se věnují dlouhodoběji. Stanislav Kokoška tematizuje události bezprostředně předcházející pražskému povstání a jeho průběh. Jak shrnuje, je důležité si připomínat, že povstání bylo výsledkem dlouhodobého úsilí domácího odboje na území protektorátu Čechy a Morava, území, které bylo nacisty okupováno v celé Evropě nejdéle.

Slovenské otázky se v souvislosti s osvobozením Československa věnuje Zlatica Zudová-Lešková s důležitým konstatováním hned v úvodu, že se jedná o stále živou a zejména v politice volně vykládanou problematiku, stejně jako se to děje s celým tématem průběhu a výsledků druhé světové války, tedy události tolik ovlivňující moderní dějiny. Slovenská otázka a osvobození Československa se pochopitelně v mnohém doplňovaly – Slovensko bylo na konci války hospodářsky, sociálně i demograficky rozvrácené. Autorka konstatuje, že nové řešení slovenské národní otázky, nastolené ve slovenském národním povstání a potvrzené

osvobozením Československa, otevřelo pro Slováky zásadní zápas o demokracii a jejich budoucnost.

Vojtěch Kyncl se věnuje zločinům konce války, jejich vyšetřování a trestání poválečnou justicí. Celá nelidská realita konce války, kdy život člověka neznamenal vůbec nic, je popsána na příkladu pochodů smrti židovského obyvatelstva s připomenutím cynického rozkazu Heinricha Himmlera z konce války, že do rukou nepřítele nesmí padnout žádný živý vězeň. Nechybí ani shrnutí statistik obětí zejména z dubna a května 1945. Pozornost je věnována i zločinům na civilním obyvatelstvu při odvetných akcích proti domácímu odboji (Leskovice) ze strany SS.

Tematicky navázala Daniela Němečková, která se věnovala okolnostem retribuce v roce 1945. V právním slova smyslu šlo o stíhání zločinů spáchaných nacisty a jejich pomahači. Z původního nadšení a několika veřejných poprav se rychle ustoupilo a vláda rozhodla o neveřejných popravách, přihlížet mohli jen lidé s propustkou. Nejsledovanější proces byl s K. H. Frankem. V případě některých soudních procesů dělala někdy problémy široká skutková podstata, podle které byla vedena obžaloba. Do 4. května 1947 bylo popraveno celkem 713 osob.

Klíčovému průběhu moskevských jednání a vytváření Košického vládního programu se věnuje Michal Pehr. Je odborníkem především na osudy členů lidové strany, čemuž se věnuje dlouhodobě a na jeho erudici je to znát. Přítomny jsou však dochované výpovědi členů prakticky všech zúčastněných stran, zachycené zejména v archivních pramenech. Rozhodnutím dalekosáhlých důsledků se ukázalo omezení počtu skutečně důležitých politických subjektů majících podíl na moci na čtyři české a dvě slovenské strany, seskupené do Národní fronty. Pře-

devším zrušení agrární strany mělo později nepochybně vliv na výsledky voleb v květnu 1946. Ve studii jsou zajímavým způsobem popsána složitá jednání o personální složení nové „košické“ vlády, ve které ovšem absentovali zástupci domácího odboje. Hodnocení vlády je nejednoznačné, rozběhla opětovně chod státu a státní správy, hospodářství však stagnovalo. Postupně se navíc vytvořil blok demokratických stran na straně jedné a komunistů na straně druhé. Tento souboj nakonec skončil převzetím moci komunisty v únoru 1948.

Jaroslav Šebek se věnoval zárodkům budoucí nesvobody v politickém systému po roce 1945. Společenské změny v důsledku velkých válečných obětí a změněné geopolitické situace se daly očekávat: Šebek konstatuje, že komunisté si v této situaci počínali rafinovaně a vytvářeli zdání o snaze realizovat cíle národní a ne proletářské socialistické revoluce. Není opomíjena ani situace na Slovensku: souboj Demokratické strany a Komunistické strany Slovenska. Komunisté na Slovensku a v českých zemích však měli na rozdíl od svých demokratických rivalů jasný plán už od začátku a to jim dávalo výhodu několika tahů dopředu, což se naplno projevilo na podzim 1947 a ještě mnohem více v únorových událostech roku 1948. Tématu hospodářských následků okupace a počátečním problémům poválečné obnovy v Československu se věnoval Emil Voráček. Prakticky ihned po skončení bojů bylo jasné, že není možné vrátit se k předválečnému modelu hospodářství. Exil byl nejvýznamněji ovlivněn Keynesovými teoriemi, tedy větším státním intervencionismem v ekonomice. Voráček identifikuje především tři ideové proudy: liberální, ztělesněný pohledem Karla Engliše, diferencovaný, reprezentovaný sociálním demokratem Josefem Mackem,

předpokládajícím větší zásahy do vlastnických poměrů, a konečně proud marxistický, který byl zastoupen několika ekonomy, kteří však neměli na co navazovat, protože marxistické ekonomické myšlení se teprve rodilo. V praxi se jednalo především o přichylnost k sovětskému modelu.

Mezinárodní postavení menších států střední, východní a severní Evropy bezprostředně po skončení války zpracoval Jindřich Dejmek. Autor pravdivě konstatuje, že menší státy se téměř bez výjimky staly kořistí mocnějších sousedů. Právě na tuto skutečnost po válce reagovaly jejich politické reprezentace. Dejmek obecněji zhodnotil situaci u řady států – Polska, Rumunska, Bulharska, Maďarska, Jugoslávie, Řecka, Norska a Finska. Stav v těchto zemích je leckde komparován i s tehdejší situací v Československu, což je rozhodně přínosné a čtenáři takový přístup rozšiřuje přehled a obzory.

Týž Jindřich Dejmek zpracoval i závěrečné historiografické pojednání, přehled děl zabývajících se problematikou dějin druhé světové války do roku 1990. I tato studie má pro čtenáře přesah v podobě důležitého povědomí o tom, jakým způsobem se popisovaly právě tyto dějiny u řady autorů bez dostatečné kritické reflexe a poplatné době svého vzniku. Autor v závěru musel konstatovat, že skutečné vykročení k nezávislému, svobodnému bádání (nejen na poli historie druhé světové války, ale moderních dějin obecně) umožnilo až zhroucení režimu koncem roku 1989.

Závěrečné slovo bylo svěřeno Robertu Kvačkovi, jehož výjimečná erudice jej k podobným úkolům již svým způsobem i předurčuje. Ke shrnutí běsů druhé světové války zvolil připomenutí, že musíme počítat nejen mrtvé, ale i nenarozené a talenty, které

skončily, aniž by dostaly šanci se naplno rozvinout. Tato myšlenka je myslím velmi trefná.

Tomáš Řepa

Jan SLAVÍČEK

Ze světa podnikání do světa plánované distribuce. Proměny spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 na příkladu severních Čech

Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017, 393 s.,
ISBN 978-80-7308-705-0.

Obsáhlá práce Jana Slavíčka je cenným příspěvkem doplňujícím poznávání procesu postupné bolševizace Československa v letech 1945–1956. Její hlavní téma – analýza proměny českého spotřebního družstevnictví – je pojímáno jednak z pohledu makroekonomického, tj. z hlediska vývoje hlavních trendů na celorepublikové úrovni, jednak z úhlu mikroekonomiky na příkladu rozboru fungování konkrétních spotřebních družstev v tehdejší kraji Ústí nad Labem. Autor v úvodu konstatuje, že vycházel především z výzkumu archivních pramenů, zejména materiálů centrálních i regionálních institucí, nacházejících se v archivních fondech ÚV KSČ, centrálních ministerstev, Ústřední rady družstev. Podstatu rozsáhlých proměn organizace a fungování spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 autor zkoumal na základě regionálního výzkumu, zaměřeného na čtyři hlavní témata, na jehož základě formuloval komplexní obecně platné závěry.

V úvodní kapitole autor charakterizoval jednotlivé etapy spotřebního družstevnictví od jeho vzniku až do roku 1945. Konstatoval, že společným rysem v tomto období

byla především sociálně podpůrná funkce spotřebních družstev, ostatní role byly proměnné. Dochází k názoru, že omezování jednotlivých funkcí družstevnictví v době protektorátu připravilo půdu pro jejich pozdější omezování po roce 1945.

Ve druhé kapitole zjišťoval Slaviček charakteristické rysy organizační a strukturální proměny spotřebního družstevnictví, které měly zásadní vliv na jeho funkčnost a hospodářské výsledky. Vývoj družstevnictví v letech 1945–1952 alespoň částečně sledoval autonomní československou cestu v budování socialismu, po roce 1952 však došlo k nucenému uplatňování cesty sovětské. Zároveň si autor všímá faktu, že se organizace družstev v prvních letech po válce lišila podle toho, zda se jednalo o území bývalého protektorátu či území odtržené na základě mnichovské dohody.

Zásadní faktory vývoje družstevnictví po druhé světové válce z hlediska jeho organizační struktury autor prezentuje nejprve v obecné rovině, aby poté organizaci spotřebních družstev představil na konkrétních příkladech družstev z ústeckého kraje. Stejně tak reorganizaci družstevnictví podle sovětského vzoru po roce 1952 a jeho další vývoj do roku 1956 sleduje nejprve na centrální úrovni a poté v jednotlivých okresech ústeckého kraje. Představuje jak společné rysy reorganizace družstev, tak existující rozdíly. Konstatuje, že organizační změny v družstevnictví podle sovětského vzoru neznamenal ani obnovu jejich nezávislosti, ani jejich podnikatelské funkce. Proměny organizační struktury spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 byly jedním z výrazů sovětizace československé ekonomiky.

Třetí kapitola je věnována rozboru místa a úlohy spotřebních družstev v ekonomice

Československa v letech 1945–1946 a zkoumání proměn, kterými spotřební družstva prošla. Výsledkem byla transformace spotřebních družstev v organizaci, mající monopol v zásobování obyvatelstva. Z tohoto zorného úhlu pak autor sledoval, jaký význam měla proměna stanov spotřebních družstev (jakož i zákon o lidových družstvech a družstevních organizacích z roku 1954), které odrážejí jejich proměnu z původních subjektů tržní ekonomiky na jeden z článků státem řízené distribuce. Slaviček konstatuje, že vývoj spotřebního družstevnictví byl součástí širšího procesu rozsáhlé přeměny československé ekonomiky od roku 1949. Podle něj měla spotřební družstva z hlediska nabyté moci sice druhořadý význam, sehrála však klíčovou roli při likvidaci soukromé maloobchodní sítě a jejího přechodu do rukou státního obchodu, respektive spotřebních družstev.

Analýzou vývoje hospodářské činnosti konzumního družstevnictví ve sledovaném období se zabývá kapitola čtvrtá. Autor sledoval jednak vývoj prodejní sítě (včetně počtu zaměstnanců a výše mezd) a dosažených hospodářských výsledků, jednak ozřejmil zásadní problémy, které limitovaly hospodářskou činnost spotřebních družstev. Za ně považuje dysfunkčnost řízení a nedostatečnou kontrolu, nezvládnutou personální politiku, nízkou kvalifikaci zaměstnanců, jakož i problémy s autoparkem a trvalý nedostatek zboží.

V poslední kapitole se Slaviček zaměřil na osvětlení kardinální otázky – vztah mezi spotřebními družstvy a Komunistickou stranou Československa. Autor objasňuje, jakou roli hrálo spotřební družstevnictví v politice KSČ. Konstatuje, že závislost družstev na komunistické straně se stále prohlubovala. Projevovala se jak naprostým

ovládnutím vrcholných orgánů spotřebních družstev, tak kádrovou politikou, kterou KSČ uplatňovala přímo v jednotlivých družstvech. Výsledkem byl stav naprosté podřízenosti spotřebních družstev.

Připojené tabulky o sociálním, politickém a odborném složení jednotlivých orgánů spotřebních družstev potvrzují autorův závěr, že nominace členů statutárních orgánů spotřebních družstev byla řízena z čistě ideologického hlediska, rozhodujícími kategoriemi byly politická angažovanost a sociální původ, a naopak úroveň vzdělání byla velmi nízká. Svou úlohu v dosažení úplné podřízenosti spotřebního družstevnictví sehrál podle autora i družstevní tisk. Autor neopomněl sledovat proměny jeho politicko-propagandistického obsahu v daných letech směrem k masivní ideologizaci. Závěrem Slavíček dospívá k názoru, že i když spotřební družstva formálně plnila svou úlohu a po státním obchodu byla druhou největší redistribuční organizací, svoje původní role nenaplňovala, nově však získala úlohu politickou. Ze spotřebních družstev tak zůstaly jen články státem řízené redistribuce.

Práce Jana Slavíčka je založena na základním výzkumu značného množství archivních dokumentů, jak to ostatně dokládá připojený seznam pramenů a literatury. Autor se dokázal v tom množství materiálu nejen neztratit, ale udržet svou v úvodu stanovenou koncepci – ve čtyřech hlavních tematických okruzích osvětlit hlavní rysy proměny obsahu a forem spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 a zařadit jeho vývoj do rámce celkových proměn národního hospodářství v těchto letech.

Eva Irmanová

Jaroslav ŠEBEK – Agostino CASAROLI
Papež Pavel VI., člověk dialogu

Praha, Karmelitánské nakladatelství 2019,
84 s., ISBN 978-80-7566-104-3.

Vztahu papeže Pavla VI. (1897/1963–1978) k českým zemím věnoval Jaroslav Šebek samostatnou kapitolu ve své syntetizující práci *Papežové moderního věku* (2014, 2015), v níž zdůraznil kontroverzní nazírání na vatikánskou východní politiku, tj. na ochotu k jednání s komunistickými režimy v zemích sovětského bloku. O dialogickém přístupu kurie k ideovým odpůrcům pojednal rovněž spolutvůrce východní politiky, zkušený kuriální diplomat a v letech 1979–1990 vatikánský státní sekretář Agostino Casaroli ve dvou biograficky koncipovaných úvahách z let 1984 a 1997, které vyšly pod společným názvem *Paolo VI – Uomo del dialogo*. Oba texty, jež se odrazily v názvu přítomné české knížky, vycházejí zde v překladu Prokopa Brože a tvoří její druhou polovinu.

První část publikace (s obrazným titulem *Svatost se rodila z mnoha zápasů*) obsahuje jednak životopisný nástin, jednak zhodnocení vztahu Pavla VI. k Československu, obojí z pera Jaroslava Šebka. Autor sleduje dráhu Giovannioho Battisty Montiniho z katolického středostavovského prostředí Lombardie přes studium na římské Gregorianě k třicetileté kariéře ve Státním sekretariátu, ohnisku vatikánské politiky. Po zvolení papežem (1963) se hlavním úkolem Pavla VI. stalo konsenzuální zakončení II. vatikánského koncilu a lavírování mezi konzervativním a liberálním křídlem katolické církve, stejně jako nezbytnost větší otevřenosti vůči modernizačním proměnám společnosti. Šebek připouští, že druhou stránkou diplomatické obratnosti bylo

mnohdy negativní hodnocení papeže jakožto názorově nevyhraněného, ačkoli v některých otázkách (mj. povinný kněžský celibát a kontrola porodnosti) zaujal nekompromisní konzervativní stanovisko.

Výklad se dotýká mnoha stránek papežovy činnosti, zejména diplomacie v zájmu sblížení s pravoslavím a otupení konfliktů mezi Východem a Západem, reagence na narůstající sociální problémy, na politický terorismus a zvláště na rychle postupující sekularizaci euroamerické civilizace. Sem patří rovněž pro církev málo úspěšná snaha o jednání s československým normalizačním režimem. Každé z těchto témat je natolik závažné, že by si zasloužilo přinejmenším samostatnou kapitolu, a Šebkův přehledný

výklad naznačuje, že by takový výklad pohledem české historiografie byl možný.

Studie Jaroslava Šebka je založena na znalosti vatikánských i českých archivních pramenů (řada fondů vládních institucí v Národním archivu a Archiv bezpečnostních složek v Praze) a na nejnovější literatuře. Dokládá, že tento dlouhodobý kombinovaný výzkum, zohledňující prameny z obou stran specifického dialogu, vykazuje schopnost obohatit poznání nejen církevních dějin, ale i mezinárodních vztahů ve druhé polovině 20. století. Otvírá také naléhavou potřebu pojmut životopisy inspirativních osobností na papežském stolci originálním způsobem z českého či středoevropského hlediska.

Jaroslav Pánek